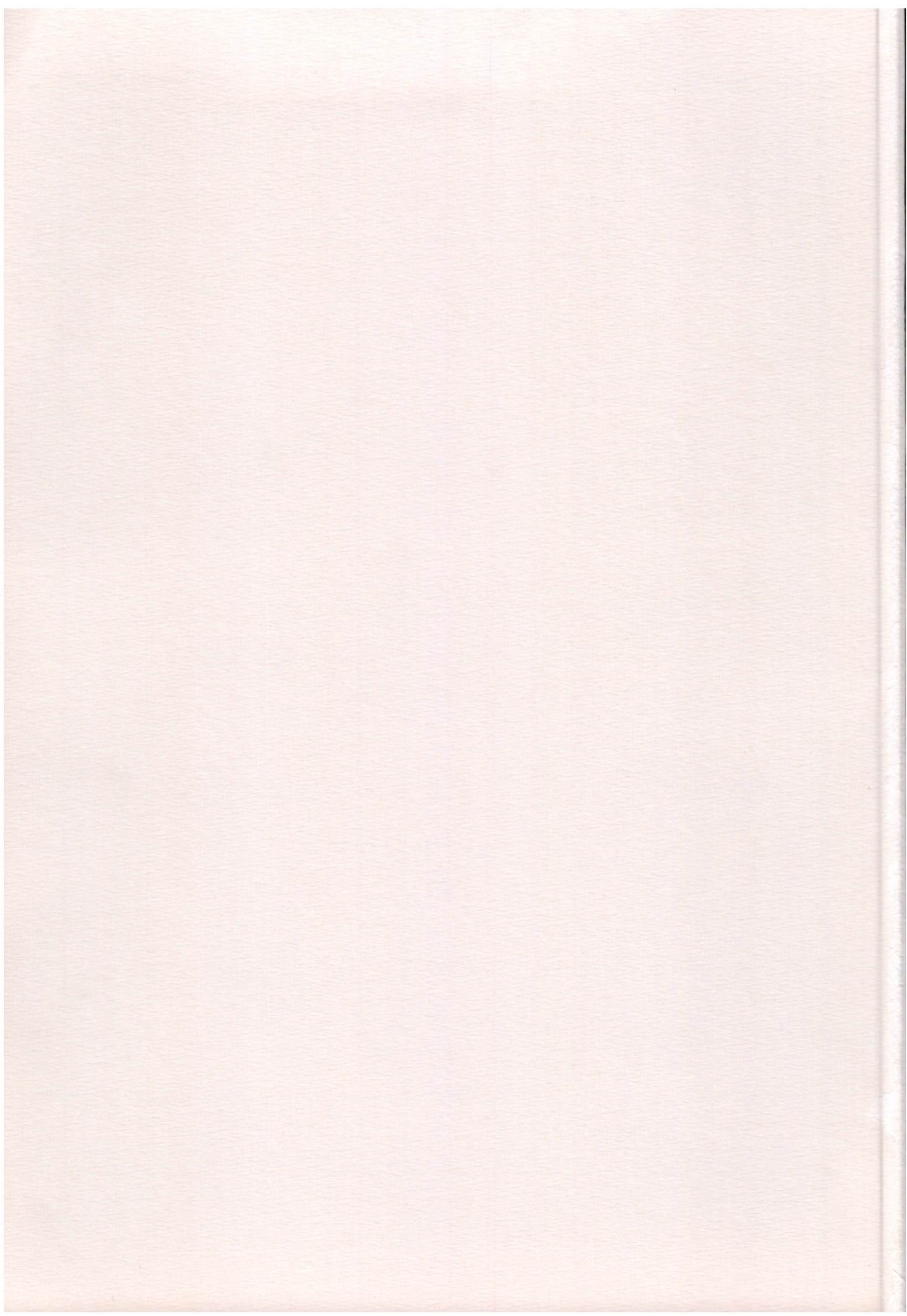

9

GIRONA
EN EL SEGLE XIII
(1190-1285)

CARTOGRAFIA I DESCRIPCIÓ
DE LA CIUTAT MEDIEVAL

Girona en el segle XIII (1190-1285)

Cartografia i descripció de la ciutat medieval

Per Josep Canal, Eduard Canal, Josep M. Nolla, Jordi Sagrera

Índex

Pròleg	7
1. Introducció	9
2. Burgs i barris	17
3. Edificis i construccions singulars	25
4. Carrers, places i espais	55
5. Establiments urbans	83
6. Les jurisdiccions; els alous	109
7. Parròquies	127
8. Arcs i voltes	135
9. Els voltants de la ciutat	147
Bibliografia	169
Referències	173
Abstracts	175
Índex de topònims	183

Pròleg

En Josep Canal, l'Eduard Canal, en Josep M. Nolla i en Jordi Sagrera ens torren oferir un altre volum de la col·lecció Història Urbana de Girona. Aquest és el número nou d'una aventura de recerca intel·lectual, i de gaudi personal, que va començar en la seva forma impresa ara fa una quinzena d'anys, però que és fruit d'un treball d'investigació molt més reulat. I dic de gaudi personal, i hi hauria d'afegir d'entesa i complicitat de treball en equip, perquè d'altra manera seria impossible que els autors destinessin tants esforços a presentar-nos cada vegada amb més detall i precisió aquestes extraordinàries radiografies del nostre passat.

Aquest llibre és una foto fixa. O potser millor dir una seqüència cinematogràfica que ens permet conèixer el segle que s'escola entre 1190 i 1285. Una seqüència que per als autors té, més enllà del llegendari episodi de les mosques del Setge de Girona de 1285, una protagonista essencial: la ciutat. Una ciutat "en creixement i evolució constant al llarg d'aquells anys, amb una població en constant augment i sovint nouvinguda –els seus cognoms en són la prova–, però també el fet urbà en la seva realitat física, amb els nous edificis, carrers i construccions públiques que, segurament, triplicaren l'extensió i població al llarg del segle".

Nou segles després ens trobem amb dinàmiques diferents però seria fàcil buscar possibles paral·lelismes entre la realitat d'aquest nostre darrer segle i el segle XIII dels nostres avantpassats. En ambdós casos conceptes com canvi, creixement, nouvingut, determinen i caracteritzen una etapa històrica. Tant llavors com avui hauríem de ser capaços de gestionar aquestes transformacions de la millor manera possible i en benefici del conjunt de la ciutadania.

Em sembla que a hores d'ara ja ho podem dir sense cap falsa modèstia. No hi ha cap ciutat a Europa (i en aquest cas això vol dir al món) que conegui les seves arrels des del segle I abans de Crist fins al segle XVI, amb tant de detall com avui coneixem Girona. Amb precisió d'entomòleg el nostre equip d'investigadors ens proposa amb cada nou treball l'aventura de descobrir i de redescobrir-nos en la nostra ciutat.

A nosaltres ens correspon el privilegi de gaudir-ne i l'obligació d'expressar-los la nostra sincera gratitud.

Anna Pagans i Gruartmoner

Alcaldessa de Girona

1. Introducció

Quan la ingent multitud del croats comandats pel rei Felip de França abandonava la plana empordanesa i, tot enfilant-se pel vell camí romà, pujava la Costa Roja fins al seu cim, pogué albirar la primera ciutat important que trobaven després del seu pas dels Pirineus pel coll de Banyuls. Corria el més de juny de 1285, la calor començava a fer-se feixuga i els croats, la majoria francesos, frisaven per continuar la marxa i arribar a Barcelona, on tanta glòria i riquesa els esperava; si més no aquesta era la promesa de les abrandades paraules dels seus caps i dels escrits del Sant Pare de Roma.

Però inesperadament aquella ciutat es posava al bell mig d'aquelles esperances; i la seva visió no era gaire falaguera. Situada al damunt d'un esperó rocallós, la ciutat s'escampava com una mà en direcció a ponent, migdia i tramuntana; molts dels seus barris extrems del pla no semblaven gaire antics, amb fileres de casetes i patis i horts tancats al darrere. Però per damunt de tot, sobresortia una veritable acrópolis fortificada que alguns anomenaven *els Murs Vells*; i no sense raó, ja que el perímetre emmurallat, bastit de fonaments romans i refet per Carlemany, s'oferia a la vista sens dubte com una muda promesa de maldecaps.

Finalment, la ciutat va caure i els croats francs hi entraren. Però ja era massa tard; el rei Felip, com molts altres dels seus homes, havia agafat les febres durant el feixuc estiu gironí i la destrucció dels estols francesos a les costes empordaneses feia impossible l'avituallament del gran exèrcit. Els francesos s'hagueren de retirar cap al nord, on patirien nous desastres en travessar la serralada. Girona havia esdevingut *la clau del regne*; la seva resistència salvà la monarquia de Pere el Gran.

Aquesta visió bèl·lica de Girona, proporcionada per algunes de les prestigioses cròniques medievals catalanes –les de Ramon Muntaner i, especialment, la de Bernat Desclot–; està lluny d'oferir-nos una imatge equilibrada del paper de Girona en el segle XIII. És cert que Girona havia nascut com una fortalesa fundada pels romans en el segle I a.C; també ho és que en els primers segles medievals fou objecte d'aferrissades disputes entre francs i sarraïns; especialment entre els segles VIII i IX, quan se situava a la frontera entre els dos móns, però des del segle XI havia viscut sense gaire por als atacs exteriors. Havia estat una ciutat força segura, però la seva migradesa i l'escàs nombre dels seus pobladors ens diuen que, més enllà del seu paper institucional com a centre polític i religiós –centre comtal i episcopal–, les seves altres funcions urbanes eren ben minses, amb una activitat productiva i una divisió del treball no gaire desenvolupada.

Això va canviar, pel que sembla, des del segle XI o potser una mica abans i tot. Durant prop de tres segles Girona pogué prosperar, primerament encongada dins les seves muralles, però progressivament oberta cap a l'exterior, primerament cap als burgs septentrionals de Sant Feliu i de Sant Pere i després cap al pla de l'Areny que s'obria al peu de les muralles i, ja en el segle XIII, més enllà, cap a l'altra banda del riu Onyar, on l'extensa plana entre el Ter i l'Onyar era dibuixada per una xarxa de recs que alimentava una munió d'hortes i deixava espai per al creixement urbà.

Per què la Girona del segle XIII? Fins a quin punt és diferent o semblant aquest segle del que va passar a qualsevol altre anterior o posterior de l'edat mitjana?

Va ser durant aquella centúria quan Girona va posar alguns dels fonaments de la seva personalitat moderna; fou aleshores quan s'alliberà dels darrers mals usos que castigaven el terme i els seus habitants, però també fou aleshores quan començà a afermar la seva singularitat política i aconseguí, a les acaballes del segle, la concessió reial del seu règim municipal. En aquest aspecte era una ciutat en transició entre la ciutat feudal dels segles XI i XII –tot just comença a alliberar-se d'algunes servituds– i la ciutat més burgesa i comercial del segle XIV.

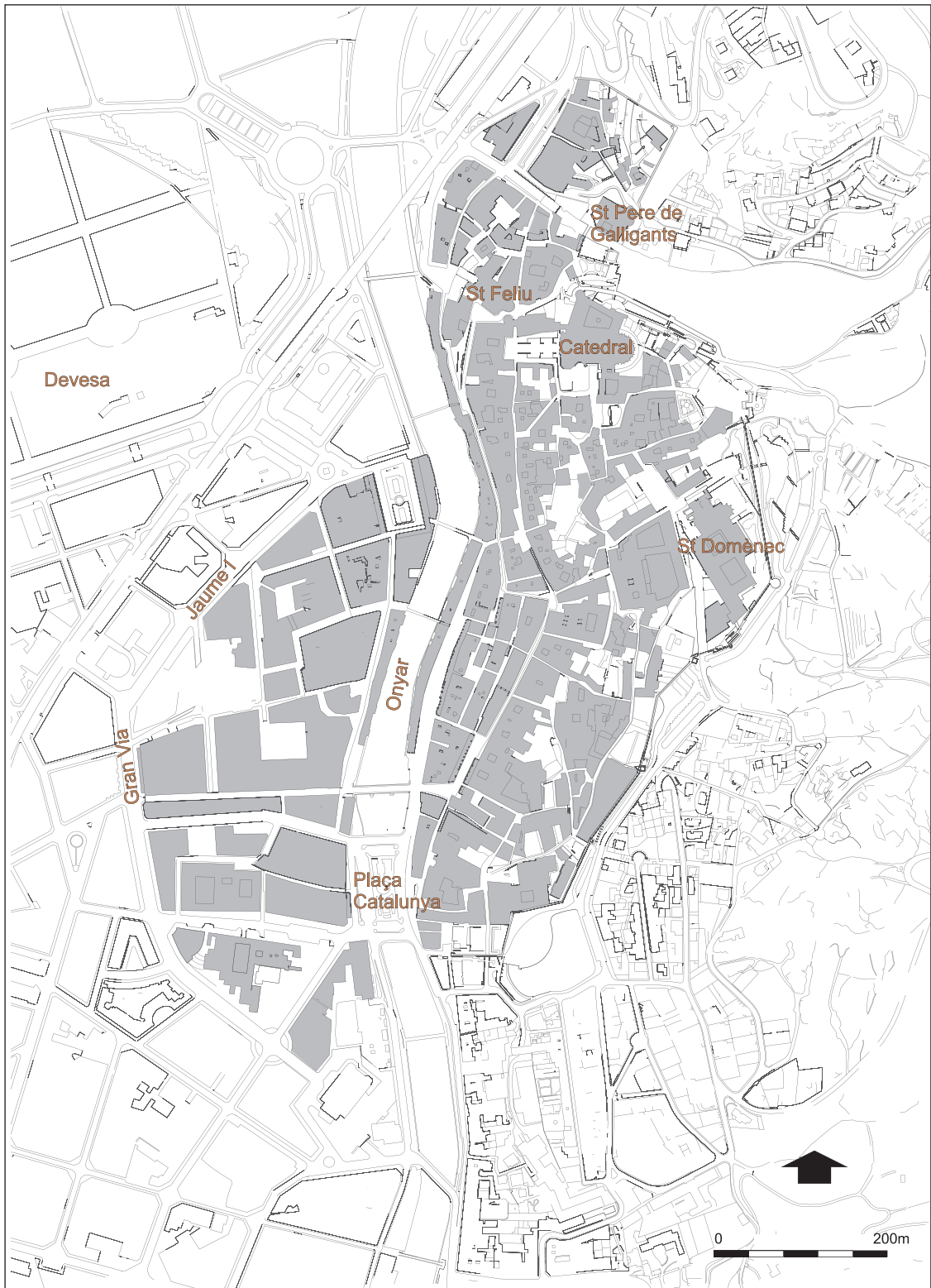

Fig. 1. Plànol actual de la ciutat de Girona on s'ha destacat en trama de color gris l'espai que ocupava la trama urbana medieval.

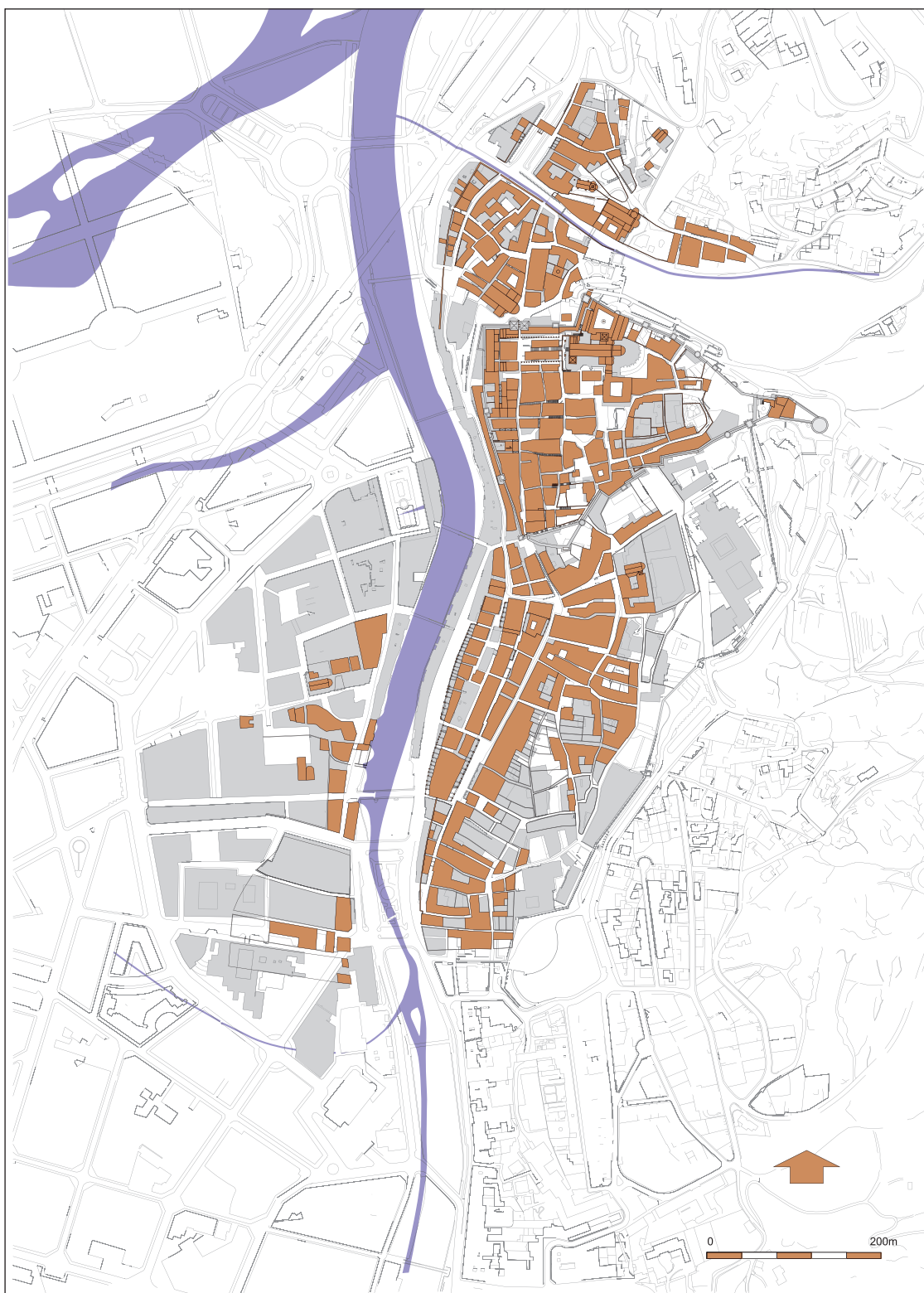

Fig. 2. Planta actual de la ciutat. A sobre s'hi ha sobreposat l'estructura urbana de mitjan segle XIII. Les diferències entre ambdues van més enllà dels elements urbans i afecta també el traçat dels rius. Els canvis més significatius els trobem en el Güell i el Ter. El curs del primer fou modificat en el segle XX, per bé que, d'èpoques anteriors, s'han documentat intents més o menys reeixits de canalitzar-ne i acotar-ne el traçat del tram final. El Ter, també ha vist modificat el curs pel seu pas per Girona moltes vegades. Tanmateix les transformacions més profundes han estat provocades per causes naturals principalment pels nombrosos aiguats i riuades que s'han anat succeint en el temps.

Fig. 3. Restitució en planta de Girona i dels entorns immediats cap a mitjan segle XIII. S'observa l'orientació girada respecte de la representació cartogràfica convencional. S'ha preferit per la disposició apaïsada resultant i pel fet que esdevé la configuració tradicional per a la cartografia històrica de la ciutat.

Cal entendre que utilitzem el concepte de segle amb un sentit més històric que no pas cronològic. Per això podem proposar que el segle XIII gironí s'estenguí des de 1190 fins a 1285; és a dir, des de les primeres notícies conegudes de l'alliberament de les servituds feudals fins al setge que patí pels francesos. Un fet que pertorbà, i durant un cert temps retardà, el seu creixement i la seva prosperitat.

En la nostra opinió, el protagonisme històric en la Girona del segle XIII no rau en cap fet dramàtic, malgrat l'innegable importància del setge francès de 1285, ni tampoc en cap esdeveniment institucional, tot i la importància cabdal de la posada en marxa de la institució municipal des de 1284; tampoc ho són els conflictes polítics que sovint enfrontaren el poder reial i l'episcopal o els socials com la tensió i enfrontaments amb la minoria jueva.

La protagonista de la història és la ciutat mateixa, constituïda com un fet social i físic en creixement i evolució constant al llarg d'aquells anys, amb una població en constant augment i sovint nouvinguda –els seus cognoms en són la prova–, però també el fet urbà en la seva realitat física, amb els nous edificis, carrers i construccions públiques que, segurament, triplicaren l'extensió i població al llarg del segle.

La imatge d'aquella ciutat queda molt lluny de la imatge tòpica de la ciutat medieval, perfectament reclosa dins les muralles. En aquest punt Girona sempre havia estat una ciutat atípica car, des de l'antiguitat tardana, el seu conjunt episcopal se situava fora murs, a Sant Feliu, al voltant de qual s'edificà un raval o burg ben conegut des del segle X, però segurament més antic, en contrast amb el centre polític, la residència comtal, situada dins l'antic recinte foral. Aquesta *anomalia* no es corregí fins a començament del segle XI, amb la construcció de la nova catedral, palau episcopal i residència canonical dins murs. Aleshores i durant poc més d'un segle i mig, la imatge de Girona és la d'una ciutat *perfecta*; tancada dins el seu clos protegit per castells als seus angles, i molt especialment al seu replà superior, dominat pel castell i torre de Gironella, amb un potent conjunt episcopal i canonical a la zona mitjana i un replà inferior on s'aplegava i consolidava la comunitat jueva des de mitjan segle XII, sinó des d'abans.

Però l'expansió meridional de la ciutat des de mitjan segle XII tornà a modificar la imatge urbana. Al voltant del mercat públic reordenat pel comte Ramon Berenguer IV, es desenvolupà un espai com més va més urbanitzat, fins al punt que, des de començament del segle XIII, les taules del mercat es traslladaren cap a la riba de l'Onyar, on avui hi ha la Rambla, per deixar lloc a les cases. Però aquests nous espais no quedarien tancats per un nou clos emmurallat fins al darrer terç del segle XIV. El segle XIII és, per tant, el d'una Girona relativament oberta –només relativament, en tenir portes els carrers i entrades principals–, on només la Força Vella quedava murada com les velles acròpolis de les ciutats antigues.

De cap manera aquest fou un procés espontani; ben al contrari, estem davant d'una expansió planificada des de bon principi. Observem, per exemple, la parcel·lació a la zona de l'Areny, feta a partir de llenques o franges simètriques que davallaven des de la muntanya fins l'Onyar i que avui encara són identificables. No es tracta, de cap manera, d'un procés inhabitual, com ja observà C. Arlaud a la ciutat de Lió; la seva parcel·lació en bandes allargades va sorgir en el segle XII a partir dels grans alous. L'autor francès també diu que aquesta parcel·lació es transformà ben poc durant l'edat mitjana i moderna, excepte quan hi hagueren alguns grans repartiments hereditaris o vendes (Arlaud, 1993, 7-11). És evident que aquest procés, a Lió o a Girona, tingué lloc quan l'autoritat pogué imposar-se als diferents propietaris aloers; una situació que a Girona ens recorden les picabaralles entre els comtes-reis i les autoritats clericals –bisbe, abat de Sant Feliu, paborde de Sant Martí–, per imposar-se en aquesta qüestió durant el tercer quart

del segle XII. Un cop aconseguida una certa concòrdia, la cooperació entre propietaris i senyors va permetre un creixement força regulat i institucionalitzat, com mostren els nombrosos contractes d'establiment i, més concretament, els permisos per aixecar pilars i arcs sobre les vies públiques, que mostren la coexistència entre els interessos públics i privats.

Els voltants més immediats de Girona també són espais de residència i esplai de les classes acomodades; les *domus* o cases fortes de *Belvezer* (a mig aire del vessant meridional de Montjuïc), on va morir la noble Elisenda de Vilademany, la força de *Vall* (a la Vall de Sant Daniel), l'*estall* de Bernat de Sitjar a *Vallnegra* (cap a la muntanya del Puig Aguilar) o la de *Surbi* (al sud de Vista Alegre) amb extenses zones de conreu –vinyes, oliveres, hortes– al seu voltant, mostren una tendència, poc coneguda i estudiada de gaudir d'espais no urbanitzats que permetien, al mateix temps, controlar activitats agràries, sovint la principal font d'ingressos, també, de les classes urbanes acomodades. Una tendència ben curiosa cap a les segones residències suburbanes d'unes classes dirigents, aristocràtiques i ciutadanes, ben consolidades dins la trama de relacions socials i polítiques de la ciutat, com mostren, a bastament, els seus testaments.

2. Burgs i barris

Els orígens de Girona i la seva evolució durant gairebé tot el primer mil·lenni ens dibuixen una petita ciutat closa dins dels seus murs. No és fins al segle X quan els primers i escadussers documents conservats ens descriuen els primer burgs o barris extra-murs, el de Sant Feliu i el de Sant Pere de Galligants, sempre al nord de la ciutat. Cal esperar a la segona meitat del segle XII per veure la configuració de nous espais urbans, sempre a migdia de la ciutat; l'Areny i el Cap de l'Areny en el sector baix, prop de la riba del riu, mentre cap al pendent muntanyós s'identifiquen la Costa de Sant Martí i la Vilanova. No són, en realitat, burgs sinó la ciutat mateixa que saltava per damunt de les muralles i s'escampava pel seu vessant meridional, on existia un important espai per al creixement urbanístic, gairebé esgotat al llarg del segle XIII.

Pel que fa a l'altra banda del riu, la *uilla* del Mercadal, tal com era coneguda fins a començament del segle XII, no trigaria gaire a ser incorporada al terme urbà. Ens ho diuen els documents reials de finals del segle XII que la incloïen dins dels seus límits. A migjorn del rec monar, els camps i horts dominaven una àmplia zona encara no urbanitzada a mitjan segle XIII. Els noms de Fontanilles i Cuguçacs corresponien als recs principals que els regaven i deixaren una toponímia que s'adaptà al procés urbanitzador iniciat des de finals del segle.

1. Burg de Santa Eulàlia. Conjunt de cases, horts i trilles situats a tocar de la petita església parroquial de Santa Eulàlia Sacosta, a prop del seu camí o pujada. El petit burg s'esmentava des de mitjan segle XII, però sense cap descripció precisa (Canal *et al.*, 2000, 72-73). Tot i això, sabem que a començament del segle XIII tenia algunes edificacions i pobladors perquè en 1205 els clergues de la seva església confirmaven la possessió d'algunes de les seves cases (ADG PA, varis, fol. 1). A finals del segle XIII, en 1294, es realitzà un capbreu o reconeixement dels propietaris al seu senyor, el bisbe de Girona, tots situats *a la costa de Santa Eulàlia* (ACSG, Pergamins). Eren un petit grup de no més de mitja dotzena de casals amb horts que feien ziga-zaga, tot seguint el camí que s'enfilava cap a tramuntana. El nombre dels seus residents mai no va ser nombrós: a mitjan segle XIV s'hi comptaven 5 focs (AMG, Talla 1360).

2. Burg de Sant Pere de Galligants. Des de finals del segle X, el monestir de Sant Pere de Galligants tenia, per donació comtal, la jurisdicció sobre el petit *burgus* situat al seu voltant, entre la Vall de Sant Daniel a llevant, la riera de Galligants a migdia, l'aiguabarreig del Ter i l'Onyar a ponent i el burg de Santa Eulàlia Sacosta i l'alou de Pedret a cerç. El burg era citat als diversos privilegis de confirmació que el monestir de Sant Pere en el segle XII i des de començament del mateix disposava de la petita església de Sant Nicolau amb funcions parroquials (Canal *et al.*, 2000, 70-71). Durant el segle XIII el burg s'acresqué, com la resta de la ciutat; s'hi establí l'Hospital de Santa Maria –també conegut com l'Hospital Vell o de Sant Pere– a principi del segle (veure *infra*) i un forn de coure pa en els anys quaranta (veure *infra*), la qual cosa significa que el burg ja disposava, aleshores, d'un nombre mínim d'habitants per fer rendible l'establiment. Però la seva expansió sota domini dels frares de Sant Pere i la consolidació de l'Hospital de la Seu, amb el seu cementiri proper enfrontà les dues institucions pel control de l'espai a ponent del burg. La solució del litigi donà la raó a l'abat de Sant Pere i així continuà expandint-se cap a l'areny, cap a Sant Daniel i al llarg del camí de Pedret (Canal *et al.*, 2000, 100-102). Des d'aleshores podem citar una vintena de documents amb establiments, donacions o vendes de cases, patis, horts i trilles (ACA SPG, r. 20) en totes direccions, la qual cosa va fer

que es diferenciessin el burg *superior* i l'*inferior*, a ponent i llevant, respectivament, del monestir. En aquesta segona meitat del segle també s'aixecaren molins cap a les ribes del Ter i l'Onyar. En 1285 se n'esmentaven tres, dits *Mediano*, *Loquero* i de *Gerundella* (ACA SPG, r. 20).

3. Burg de Sant Feliu. Era el més antic dels *burgs* o barris fora murs de la ciutat vella, citat des d'abans de l'any 1000 a redós de l'antiga seu episcopal dedicada a Sant Feliu (Sobrequés *et al.*, 2003, doc. núm. 435) i ordenat inicialment a les dues bandes del carrer que pujava des del Galligants fins al portal de Sobreportes, la *via que entra a la ciutat* als document del segle XI. El burg conegué una forta expansió entre finals del segle XI i començament del segle XII; en aquella etapa el creixement s'orientà cap al nord, en direcció al Galligants (Canal *et al.*, 2000, 57-70). No va ser fins al segle XIII quan l'expansió es dirigí cap a ponent, cap a l'areny de l'Onyar. Des de començament del segle s'ordenà un nou eix viari al llarg dels nous carrers que després es digueren de Calderers i de la Barca. La protecció d'aquest nou sector molt proper a l'areny obligà a construir un mur de contenció ja citat en 1223 (Marquès, 1993, doc. núm. 412) i facilità l'ocupació de l'àrea a ponent de l'església de Sant Feliu, centrada per una plaça comunicada amb l'església mitjançant unes escales. El mur, però, no aturà el creixement del burg; des de mitjan segle ja s'hi esmenten els molins que obligaren a traslladar-lo més cap al riu (Canal *et al.*, 2000, 96-98). També en aquells anys es produí l'abandonament del recinte canònic al voltant del claustre i cementiri situat al nord de l'antic temple. Les seves cases foren privatitzades i repartides entre els canonges. La galta de llevant del burg, era definida pels obradors propers al Galligants, a tramuntana, mentre que a migdia s'hi trobava una gran illa dominada pels Banys i el forn de pa i les cases del voltant, en gran part propietat de les famílies Sunyer i Mascardell (Canal *et al.*, 2000, 81-98).

4. Murs Vells. Va ser a partir de la segona meitat del segle XII i, molt especialment, al llarg del XIII, quan Girona deixà de ser una ciutat tancada dins les muralles. Els nous burgs i eixamples deixaren la ciutat vella com un àmbit reclòs dins els *murs vells*, nom amb el qual començà a ser coneguda des d'aleshores. Al llarg del segle, aquest àmbit tan singular esdevingué un sector altament especialitzat; la seva zona mitja i alta es *clericalitzà* al mateix temps que a la baixa es consolidava el *Call jueu*.

5. Call jueu. En el segle XIII resulta evident la consolidació dels límits del *Call* o barri jueu en els seus límits meridional i occidental, on les cases dels jueus arribaven fins el castell de Requesens, el portal de l'Onyar (*Portal del Call*) i fins la muralla del carrer de les Ballesteries (aleshores *les Fabregues*). El seu nom se'ns fa present, per primer cop en 1160, quan s'esmentaven unes cases *...in calle judaico* (ACSG. LSM f.8). Des de bon principi resulta clar el seu límit a ponent, on hi havia la pujada o carrer de *la Ruca* que es perllongava cap a migdia fins als murs interiors del castell de Requesens. Menys clars, o més dinàmics, resultaven els seus límits septentrionals, en direcció al Mercadell, on diverses compres ens fan saber que els jueus adquirien casals i eixamplaren el seu barri al llarg de tot aquest segle (Canal *et al.*, 2006, 18-38). L'any 1245, una dotzena de jueus compraren un bon grapat de cases al paborde de l'Almoina (Marquès, 1980, 290), en la zona que avui ocupa la galta nord del carrer de Cúndaro. Dins aquests límits es desenvolupà l'activitat de la comunitat jueva i cristal·litzaren institucions com l'aljama, l'almoina o la segona sinagoga,

esmentades des de la segona meitat del segle. La seva trama urbana, amb tres carrers nord-sud i una dotzena de perpendiculars, en direcció est-oest, s'adaptava sense modificacions significatives a la retícula fundacional romana, encara que nombroses voltes cobrien parcialment els antics carrers. Una qüestió menys senzilla es aclarir en quina època aquest barri ja estava tancat. El 1222 hom esmenta un tancament en relació a un casal amb *...la eixida per la qual se surt del Call i l'entrada per la qual s'entra al Call...*, que tenia a ponent *el mur del call judaic* com a límit entre dues cases (APA, núm. 36). Però no és fins a les darreries d'aquesta centúria quan les instruccions reials en relació a la protecció dels jueus contra els atacs dels cristians –privilegi reial de 1284 (CPG. núm. 67)–, fan entendre que aquells ja es podien tancar dins el seu barri amb murs i portals, encara que no estiguin documentats abans del segle XIV.

6. Costa de Sant Martí. No era exactament un barri però tenia entitat física i jurisdicció diferenciada de la resta de la ciutat. Havia nascut i es va desenvolupar al voltant de l'església i comunitat de Sant Martí Sacosta, a llevant de l'Areny de l'Onyar i immediatament al sud del mur meridional de la ciutat vella. La *Costa* feia referència al pendent muntanyós que davallava des del Puig Aguilar fins l'Areny, però també a la pujada que anava des d'allí fins a l'església i en vertebrava l'espai. Des del segle XI, les propietats i la mateixa església situada en aquest lloc, ja eren localitzades *in ipsa Costa* (Canal *et al.*, 2003, 97, notes 12 i 14), però des del segle XII són més habituals les referències a l'*alou* de Sant Martí Sacosta com a fórmula de localització, tot i que aquest i la *Costa* no eren sinònims ja que l'*alou* també s'estenia per una part de l'Areny. Al llarg del segle XIII s'esmentà com *alou de Sant Martí* o de *Sant Martí Sacosta*, però també abunden les referències a localitzacions *prop del monestir*, a la *trilla* o al *ferraginal de Sant Martí*, sense més precisions, si bé la referència a la *Costa* gairebé sempre hi és present (LASM, 61, 69, 83, 96, 98, 140).

7. Vilanova. Topònim genèric esmentat des de finals del segle XII i que cal posar en relació amb tot el sector de la ciutat que s'enfilava a llevant de l'areny pel pendent muntanyós, centrat pels actuals carrers de la pujada de Sant Josep i del Portal Nou, aleshores els carrers d'en Rossinyol i de la Vilanova. El seu límit nord se situava més enllà del torrent de Vallnegra, on hi havia l'*alou* de Sant Martí Sacosta, mentre cap a ponent s'estenia fins a les cases del costat de llevant del carrer de la Draperia, de la plaça de les Albergueries i del Cap de l'Areny. Cap a ponent, en direcció al *mont Aguilar* (les Pedreres), els seus límits són imprecisos, però no sembla que pugessin gaire amunt. A mesura que avançava el segle XIII, el topònim es feia més restrictiu i només s'acabaria aplicant a les cases, terres i horts situats a les dues bandes del *carrer* o *camí de la Vilanova*, avui el tram central del carrer del Portal Nou. El seu aspecte era força suburbà, però hi havia, també, edificis al llarg dels seus carrers i camins principals, en ocasions des d'una data reculada, com en 1183, quan s'esmentaven dues fileres de cases a un costat i altre de la *carrera publica que puja cap a l'altra carrera publica que entra a la ciutat per la Vila Nova* (CPJ, s. n.). Al llarg del segle XIII la *Vilanova* s'esmenta a més de seixanta documents, però no sempre d'una manera precisa. Alguns se situen *a la Vilanova*, però altres *cap a la Vilanova* o bé en *el Puig de Vilanova* o *envers el Puig*, en referència al seu aspecte costerut, sobretot venint des del sud-oest.

8. Puig de Vilanova. Sector intermedi entre el Cap de l'Areny i la Vilanova. Correspondria, avui, al tram inicial del carrer del Portal Nou als dos costats, amb tota la urbanització fins al carrer Nou del Teatre. El seu fort desnivell inicial, pujant des de l'areny, explica el topònim. Esmentat des de començament del segle XII, al llarg d'aquell segle és citat només com *el Puig*. Des de la segona meitat, hom copsa la presència dels Puig, propietaris del mas del mateix nom, però també de Bernat Ripoll que comprava cases i horts (ASS, 7, núm. 202 i 205). En 1190, els Puig ja havien fet establiments de cases i horts, en haver-hi referència en aquell anys a tretze estadants de cases (ASS, 7, núm. 208). Des de començament del segle XIII van prendre protagonisme els Martí, que heretaren una part de les possessions dels Puig. El lloc es començà a conèixer com el Puig de Vilanova. En 1219 i 1226, Ramon Martí va fer establiments al costat del carrer que aleshores començava a ser conegut com la *Polleria de Sant Martí, envers el Puig de Vilanova* (ASS, 7, núm. 219 i 221) i a mitjan segle l'expansió dels Martí continuava: en 1253, Ramon fou establert per *Astruc Caravida* al capdamunt del carrer, més enllà de les seves cases (ACSG, Pergamins). En 1255, Arnau Martí va rebre en herència els establiments de cases i hortes del seu pare Ramon i en feia de nous (ASS, 7, núm. 231 i 232); va ser en aquells anys quan es va fer un mur de contenció, descrit en els documents com *la muralla (murus)* per defensar els sectors urbanitzats més baixos de les esllavissades del terreny situat sobre el *marge*, gairebé un penya-segat que separava el Puig de l'Areny (ASS, 7, núm. 227). En els anys seixanta, Pere Martí, un altre fill de Ramon Martí, comprava feixes d'hort encara no urbanitzades *en l'horta de Vilanova* on s'hi degueren fer nous establiments (ASS, 7, núm. 234 i 236). Cap a final del segle aquest sector del Puig de la Vilanova presentava un aspecte molt urbanitzat, però també suburbà, amb cases, hort i trilles barrejades, un sector profundament modificat en el segle XIV en bastir-se el convent de la Mercè i la muralla meridional de la ciutat.

9. Areny. Topònim genèric referit a tot el sector situat al sud de les muralles velles, entre el vell camí romà (Draperia i Albergueries) i l'Onyar; encunyat des de mitjan segle XII. Abans era conegut com *l'alveus* de l'Onyar. La seva intensa urbanització des de mitjan segle XII (Canal *et al.*, 1994,13-29), especialment des de 1160, quan el comte Ramon Berenguer IV regulà l'ordenació d'una part important d'aquest espai que era *el mercat fora murs de Girona, en l'areny* (PRB IV, doc. núm. 343). Però l'espai d'aquest mercat es començà a edificar ràpidament i des de començament del segle XIII les taules i parades es van desplaçar cap a l'Onyar, per manca d'espai. La urbanització de l'Areny s'intensificà i això explica que en tinguem moltes referències: més d'un centenar de documents al llarg del segle XIII en parlen gairebé sempre en relació amb compres, vendes o establiments de solars i horts per edificar-hi cases, obradors o taules de mercat, operacions que enriquiren famílies de ciutadans-promotors com els Arenys, Ermengol, Adalbert, Estruc, Fàbregues o Sitjar. La densificació de l'espai construït explica que des de mitjan segle abundin les referències als pilars, arcs i voltes obrades sobre els carrers i places. Les voltes de la Rambla en son el millor exemple, però no pas l'únic.

10. Cap de l'Areny. Topònim genèric que es referia a tot l'espai situat a migdia de la plaça de les Albergueries i als dos costats del carrer de l'Albereda. Avui ocupa tota la zona compresa entre la plaça de Catalunya, a ponent, i la Mercè, a llevant. Era un espai singularitzat des de començament del segle XII; ja en 1122, s'esmentava una casa envoltada d'hortos *en el Cap de l'Areny* (ACSG, Pergamins). En 1171, era encara un espai suburbà, ocupat per terres i tinences *cap a la passadora* (ACSG, Pergamins)

i en 1195, la *mansio* que hi tenia Arnau Albereda estava envoltada de camps i vergers (ASS, 1, núm. 1), però en 1199 ja s'esmentaven les cases *que foren d'en Babau* (ASS, 1, núm. 225), envoltades encara de trilles. En 1208 ja hi trobem referències més abundants a la construcció de cases com les que foren de Joan Rostoi, envoltades de les d'en Esteve Moix, i d'en Granollers, l'hereu d'en Babau (LSM, f. 79), tot a la part alta del Cap de l'Areny, mentre a la part central, on hi havia les propietats dels Albereda, hom esmentava, en 1215, la divisió de les cases que foren de Pere Albereda (ASS, I, 227). A la part baixa, cap a *la passadora*, ja s'identificava una placeta dita *d'en Banyoles*, amb alguna casa a llevant, en 1220 (ASS, 2, 281). En els anys centrals del segle, començà la urbanització de la galta esquerra de l'actual carrer Albereda, la més propera al riu. En 1243 ja s'esmentava l'establiment d'una terra per fer-hi cases entre la *carrera* (el carrer Albereda) i l'Onyar (PSF, s. n.) i al mateix temps s'intensificaven les construccions al costat de llevant. En 1244 hom esmentava els carrers i cases que féu alçar Bernat de Banyoles (ASS, 1, núm. 16) i entre 1249 i 1252, els establiments de cases que Bellhom Provincial va fer en el sector central (ASS, 1, núm. 230).

11. Mercadal. Topònim antic, citat des de començament del segle XI, però amb precedents arqueològics molt clars, que definia una antiga vil·la situada davant Girona, entre l'Onyar, el Ter i Santa Eugènia, incorporada al terme de la ciutat en algun moment del segle XII. Des del primer moment, l'activitat hortícola i molinera dominà el seu paisatge, centrat pel rec *comtal* o Monar (Canal *et al.*, 2003, 274-285). El seu límit meridional és més difícil d'establir, en el segle XIII sabem que la propietat cedida en 1234 per edificar el convent dels franciscans, al sud del rec Monar, se situava dins el Mercadal (Webster, 1985-1986, doc. núm. III, 186-187), en canvi l'ampliació del convent cap a migdia, uns vint anys després, se situava en els horts de Fontanilles, separats aleshores del convent per un carrer (*infra*) que, a grans trets, ocuparia un lloc semblant a l'actual carrer Nou. En aquells mateixos anys, el Mercadal també esdevingué un terme parroquial; en 1233 ja s'esmentaven unes cases *in parrochia Sancte Susanne de Mercatallo* (ADG, PSF, s.n.). Les dades aportades pels nombrosos documents –cap a seixanta– que se situen al Mercadal ens diuen que el principal nucli es trobava sobre els recs –el Monar i els seus braços– on es barrejaven cases i molins; més al nord l'església de Santa Sussana estava relativament aïllada, però al seu voltant hi havia algunes cases propietat dels seus clergues citades ja en 1253 (ADG, PSF, s.n.), conegudes, mes endavant com *les masoveries dels clergues del Mercadal*. En conjunt, dominaven els horts en direcció al nord, cap al rec i molins de Figueroles, i, a ponent, Monar amunt, cap a les rescloses dites *les Cadiretes*.

12. Fontanilles. Des de mitjan segle XII, un gran espai, avui situat entre el carrer Nou a tramuntana i l'avinguda de Pompeu Fabra, a migdia, era conegut amb el nom *Fontanilles*. S'esmentava per primer cop en 1142 (Marquès, 1997, doc. núm. 42). En el primer terç del segle XIII, mantingué la seva condició d'espai d'hortes, com la resta dels terrenys compresos entre els recs de Figueroles i de Cuguçacs, però la construcció del convent de Sant Francesc, des de 1232, immediatament al nord, tindria un gran impacte a mig i llarg termini. En efecte, entre 1249 i 1252, els franciscans o *framenors* compraren uns horts que tenien Bernat Ramon de Déu, el jueu *Salomó* i Pere Oller a l'hort dit de *Fontaniliis* (Webster, 1985-1986, doc. núm. IV, 187-189; Webster, 1987, doc. núm. V, 27-28), entre l'actual carrer Nou i l'avinguda de Sant

Fig. 4. Plànol de Girona a mitjan segle XIII on s'han delimitat els diferents burgs i barris de la ciutat: 1) Burg de Santa Eulàlia, 2) Burg de Sant Pere, 3) Burg de Sant Feliu., 4) Murs Vells, 5) Call jueu, 6) Costa de Sant Martí, 7) Vilanova, 8) Puig de Vilanova. 9) Areny, 10) Cap de l'Areny, 11) Mercadal, 12) Fontanilles, 13) Cuguçacs.

Francesc. Els frares volien els horts per ampliar el seu convent i definir una plaça –l'actual Avinguda–, la qual cosa van fer tot seguit. No va ser l'única pèrdua d'espai d'horta en aquells anys; la part meridional de l'hort de Bernat de Déu, que no havia estat venuda, fou parcel·lada i establerta a diversos teixidors abans de 1260. Aquell any, Pere de Déu la va rebre del seu pare en herència (ACSG, Pergamins). Al lloc s'hi instal·laren obradors i un carrer que en el segle XIV rebia el nom de *carrer dels tixadors* i avui és el carrer d'en Ginesta. Però el procés urbanitzador continuava; en 1270, al llindar de l'horta davant l'arenys de l'Onyar, entre l'actual avinguda de Pompeu Fabra i el citat carrer d'en Ginesta, s'hi començaven a esmentar cases aixecades per Pere Canader a *l'horta de Fontanilles* (ACSG, Pergamins). Una mica més amunt, també davant l'Onyar, en 1274 i 1276, s'esmentaven els establiments d'una part dels horts a *l'horta de Fontanilles* per tal que s'hi poguessin aixecar cases amb *fàbriques* –fargues o ferreries– (ACSG, Pergamins). Cap a 1285, l'horta de Fontanilles començava a estar envoltada d'edificacions al nord –la plaça de Sant Francesc–, ponent –la riba de l'Onyar– i migjorn –el carrer *de les Savaneres*–; però el seu interior encara era un espai agrícola llevat dels obradors dels *tixadors* esmentats. Calgué esperar a després del setge francès per veure la intensificació de la seva urbanització.

- 13. Cuguçacs.** Des del segle XI el rec de *Cuguçacs* regava les terres meridionals de l'horta de Fontanilles, però no coneixem cap referència a hortes en aquest lloc fins a començament del segle XIII quan, en 1201, els propietaris del mas Pla van vendre a Pere de Gornall *tot l'hort que tenim ...en el lloc dit Cuguzag* (PH, núm. 14) al sud del rec. A cerç, els Pla van vendre, en 1208, uns camps dividits en *morabatinades* per tal que els establerts hi fessin horts (PDS, núm. 142 i 143). A mitjan segle, entre 1246 i 1267, només s'hi esmentaven horts que continuaven sota domini dels Pla (ACSG, Pergamins i PDS, núm. 155), llevat del sector més proper a l'Onyar, on els Pla havien venut hortes a jueus (APA, núm. 99). Cal esperar als anys posteriors al setge de 1285 per observar canvis significatius; en 1286 el *Astruc Salomó* establia unes cases al nou carrer de Canaders i donava dret al propietari de regar la feixa d'hort que tenia al darrera de les cases amb *l'aigua que passa per la reguera que allí hi ha i ve de l'aigua del Cugusac* (ASS, III, 64). A començament del segle XIV, el lloc fou objecte d'una urbanització intensiva.

3. Edificis i construccions singulars

Si bé Girona no es distingeix per la seva dimensió *horitzontal* –no ha estat una ciutat extensa fins als darrers decennis del segle XX–, s'ha significat, des dels orígens, per la seva alçada i desnivells; la ciutat s'aixeca des dels 70 m sobre el nivell del mar on discorre l'Onyar fins als més de 130 m que assoleix el seu cim, on s'alçà la Torre Gironella. Una ciutat costeruda, com saben molt bé els vianants que s'endinsen per les pujades i escales de la part vella.

No ens pot sorprendre que els viatgers o visitants que arribaven a Girona, quedessin colpits per la imatge d'una ciutat *vertical*. Per això, el cronista Desclot, a les acaballes del segle XIII la descrivia amb aquestes paraules en el capítol CLIII de la *Crònica* [...] *I heu de saber que la ciutat de Girona és posada en una costa, a la riba d'un aigua que du el nom de Ter i és voltada d'una bona i forta muralla que és ben antiga i en damunt de la ciutat, cap a llevant, hi ha l'església de Santa Maria que és la Seu major, i al costat de l'església cap a migdia hi ha el palau del bisbe. I damunt de tot, en el lloc més alt de la ciutat, a mà dreta del palau del bisbe, hi ha una torre que és molt bella, forta e alta, de mur de pedra gruixut i de calç, que té el nom de Torre Gironella* (Soldevila, 2008, 330). Sembla clar que, als ulls dels nouvinguts, Girona destacava pel seu aspecte costerut i l'altivesa dels seus murs, els volums de les esglésies i castells i l'esveltesa dels seus cloquers i torres; definitivament, l'edificació i l'alçada eren un dels aspectes més remarcables de la ciutat. Per això, un cop d'ull als seus edificis i construccions més remarcables constitueix un aspecte indispensable per a la comprensió de la ciutat medieval; aquests són els seus elements més característics:

- 1. Casal de Belvezer.** El testament de la noble Elisenda de Vilademany, datat en 1225, explicava que el va dictar quan era *...apud Belvezer...* i afegia que deixava al seu fill Ramon de Medinyà *...meam casam de Belvezer...* (Marquès, 1997, doc. núm. 135). La seva localització s'aclareix en un document de 1276 on s'esmentava la venda d'unes cases situades al burg superior de Sant Pere de Galligants, a orient del monestir, en el camí cap a Sant Daniel. Les cases tenien al sud la *...carraria per quam ascendit apud Belveserem...* (ACA, Monacals SPG, r. 20), és a dir, la carretera que pujava cap a la citada mansió. Per això sabem que aquest casal nobiliari, probablement una residència suburbana, se situava en el pendent muntanyós de Montjuïc, al nord-est del citat monestir, en una posició dominant sobre la vall que, sens dubte, justificava el seu nom de *Bellavista*.
- 2. Santa Eulàlia Sacosta.** Església parroquial citada des del segle XI (1078). Situada sobre el temple de Sant Pere de Galligants, uns 100 m amunt. A més de donar nom a la seva parròquia i al petit burg que va néixer al seu redós –raó per la qual és citada a més d'una dotzena de documents–, és esmentada repetidament en testaments on li'n feien petites deixes. Mai, però, hom troba cap referència al seu edifici, la qual cosa ens fa pensar que aquest petit temple romànic no va tenir canvis significatius (Canal *et al.*, 2000, 104-105). Més endavant, canvià d'advocació essent dedicada a Santa Llúcia. Molt afectada pels fets bèl·lics de 1808 i 1809, deixà de servir com a temple. Passà, posteriorment, a ser propietat privada i recentment a mans municipals. Els sondejos arqueològics que s'hi han efectuat, molt puntuals, no han aportat dades que ens permetin reconèixer l'edifici més antic i la seva evolució (Nolla i Sureda, 2004, 497-499).
- 3. Sant Pere de Galligants.** El vell monestir benedictí, originat en la segona meitat del segle X i, des d'aleshores, senyor del burg del seu voltant, encara ens presenta uns

trets molt semblants als que oferia en el segle XIII. Un temple romànic de tres naus i transepte aixecat entre els segles XI i XII, amb dependències adossades al costat meridional, on s'hi encabia la comunitat dels monjos, principalment al voltant del claustre i, més a ponent, la casa de l'abat i la sagristia del monestir (Canal *et al.*, 2000, 100-103) i també amb un hort-jardí –*el verger de Sant Pere*– darrera els absis (ACA, Monacals SPG, rotlle 20). Tot el recinte era tancat i l'espai no edificat a l'oest, davant la façana, feia de cementiri. Sabem que cap a 1279-1280, la comunitat estava integrada per onze clergues regulars; abat, sagristà, preceptor, infermer, cambrer, obrer, almoïner i altres sense funció determinada (Rius, 1946,97-98). La part conservada és d'una gran bellesa i equilibri amb un treball de la pedra exquisit.

4. Sant Nicolau. En el segle XIII, el temple romànic feia funcions parroquials del burg de Sant Pere de Galligants. La monografia que Mn. Calzada dedicà al monestir de Sant Pere ja assenyalava la funció parroquial d'aquest petit temple, a càrrec d'un clergue beneficiat nomenat per l'abat (Calzada, 1983, 45-46). En 1280, s'esmentava el capellà adscrit a Sant Nicolau com a membre del monestir de Sant Pere (Rius, 1946, 98). D'altra banda, la notable descripció del sector feta en un document de 1252 indica que el templet, veí de l'Hospital Vell, estava envoltat del cementiri, com pertocava a la seva funció parroquial (AHG, PH, núm. 57). Els primers esments de l'edifici el reculen a la primera meitat del segle XII (Marquès, 1993, doc. núm. 260). Tanmateix, l'estructura original coneguda de l'edifici presentava una planta central de creu grega de tipus martirial. No sabem quan adquirí la fesomia semblant a l'actual amb l'afegit de la nau. És probable que les mateixes funcions parroquials obliguessin a la reforma arquitectònica ja en el mateix segle XIII.

5. Hospital Vell o de Sant Pere. L'edifici encara es conserva davant el petit pont que accedeix a la Pujada del Rei Martí, cap a Sobreportes, i consisteix en una gran sala coberta de volta de mig punt. És, només, una part de l'antic complex hospitaler, ben conegut per descripcions del segle XIV, però cap d'anterior (Batlle, 1935, 58-80). Era l'hereu del vell *xenodochium* establert a finals del segle X a tocar de l'indret on s'alçava el Palau Episcopal (Canal *et al.*, 2003, 200-206), però des de començament del segle XIII, o una mica abans, l'havien traslladat al burg de Sant Pere, on donava aixopluc a pobres, pelegrins (també rodamóns) i malalts menys greus (Canal *et al.*, 2000, 99). Els testaments l'esmentaven, generalment, com a *Hospital Vell* per distingir-lo del *Nou* bastit a l'altra punta de la ciutat, cap a migdia. Un *rector* o clergue beneficiat de la Seu s'encarregava de la seva gestió. La seva localització, propera als temples de Sant Pere de Galligants i de Sant Nicolau i la seva dependència d'una altra senyoria (els clergues de la Seu) va provocar alguns litigis amb el monestir veí; en 1252 es produí un arbitratge de dos canonges de la Seu per arranjar diversos conflictes entre les dues institucions (Canal *et al.*, 2000, 100-102). La part conservada, una llarga sala sòlidament obrada, ens infoma d'un edifici ben fet. S'observen les restes d'un pou que cercava l'aigua a poca fondària, un element clau en un conjunt d'aquestes característiques. Probablement era una gran sala d'estar-dormitori on hi hauria arrengrats els llits senzills pels usuaris; però una descripció posterior del segle XIV ens parla d'un edifici força més complex, amb pòrtic d'entrada, una quinzena d'estances i un pati amb pou (Castells, Puigdevall i Reixach, 1989, 15-19).

6. Forn de Sant Pere. El forn de coure pa del burg de Sant Pere era un dels elements distintius de la senyoria de l'abat del monestir, car era un monopoli senyorial. Havia

estat creat en temps de l'abat Bernat, entre 1240 i 1249, i se situava al costat de l'Hospital Vell, a ponent, i com explica el document de 1252 citat més amunt, provocà un plet entre l'abat de Sant Pere i el *rector* de l'Hospital Vell, perquè aquest volia enderrocar-lo i impedir el so del corn que avisava els habitants del burg i molestava *els malalts pobres de l'hospital* (Canal *et al.*, 2000, 100-102).

7. Pont del Galligants. Era molt antic, segurament d'origen romà. Se situava prop de l'entrada a la ciutat pel portal de Sobreportes, venint del nord. L'esmentava en 1212, el testament de Bernat de Bellmirall, poc abans d'anar a la batalla de *las Navas de Tolosa*, on el noble gironí deixava una petita quantitat *...ad pontem Gallicantu...* (ADG, PM, núm. 95).

8. Molins del burg de Sant Pere. Entre la plaça de Sant Pere i l'areny de Ter i l'Onyar s'esmenten cap a finals del segle, quan els procuradors del monestir van vendre per un any, els *esplets* (rendiments) d'uns molins situats en el burg de Sant Pere, dits *Loquero*, *Mediano* i de *Gerundella* (ACA, Monacals SPG. rotlle 20). No sabem si eren els mateixos que s'esmentaven en 1159 *a les aranelles de Sant Pere* (Canal *et al.*, 2000, 105).

9. Molins de Sant Pere. Més enllà de l'actual carrer de la Barca, cap a la riba de l'Onyar i al sud del Galligants, trobem un conjunt de molins citats amb aquest nom des de finals del segle XII (Canal *et al.*, 2000, 96-98) tot i què poden ser més antics i que no hem de confondre amb els anteriorment descrits (*supra*), i que es localitzaven a tramuntana del Galligants i sota domini del monestir de Sant Pere. En el lloc es barrejaven amb alguns molins amb cases i trilles, es a dir, horts tancats amb canyissars, tots ells sota la senyoria de la Seu de Girona (ACSG, Pergamins).

10. Sant Feliu. Pel que sabem, la vella *memoria* paleocristiana de Sant Feliu, catedral fins al segle X i esdevinguda abadia canonical des de l'XI (Canal *et al.*, 2000, 30-45; Canal *et al.*, 2004 113-130), acomplia també funcions parroquials a gran part de la ciutat, fora murs. A començament del segle XIII, presentava un aspecte no gaire canviat, malgrat alguna notícia sobre obres menors; però durant el segon quart d'aquesta centúria, comencem a trobar notícies sobre la construcció d'un nou temple, entre 1220 i 1260 –en temps de l'abat Ramon de Bas– amb diverses donacions testamentàries per a *l'obra de Sant Feliu*, les seves escales i els *murs nous* (ADG, CPJ, s.n.) són esmentats pels volts de 1230. D'aquesta obra en conservem la planta de tres naus amb un transsepte ben curt amb els murs que encerclen el temple, a més dels potents arcs i pilars que encara podem veure sota les parets de la nau central, envoltada pel trifori (Canal *et al.*, 2000, 107-109), mentre a les laterals s'obrien petites capelletes amb altars com el dedicat a Sant Narcís. En canvi, els sostres degueren patir durant el setge de 1285 i hagueren de ser parcialment refets en el segle XIV, ja en l'estil gòtic que encara conserven. El mateix podem dir del claustre, al nord del temple i destruït en la mateixa data (ADG, PSF, núm. 30). Malgrat el pas dels segles, l'abadia conservava encara els seus lligams amb la Seu episcopal i els seus abats eren membres destacats de la comunitat dels canonges de la catedral.

11. Pou de Sant Feliu. En 1270 s'esmentava una casa situada al burg de Sant Feliu, prop dels cellers de l'abat i d'un pou (ADG, PSF, núm. 25). Per referències posteriors, del segle XIV, sabem que a prop de la façana de l'església, cap a migdia, se situava un

pou públic (Canal *et al.*, 2000, 117 i 121). No era estrany que a prop de les ribes de l'Onyar hi haguessin fonts i pous públics que aprofitaven el nivell freàtic immediat.

- 12. Banys.** Sabem que en 1194 el rei Alfons havia assignat a la Seu una part de les rendes dels seus banys de Girona (*balnea*) que havia fet contruir poc abans. Els banys presentaven els tres espais característics: sala freda (*frigidarium*), tébia (*tepidarium*) i calenta (*caldarium*). Eren utilitzats per tothom, homes i dones, cristians i jueus, però en dies diferents. Els banys foren malmesos durant el setge de 1285 per la seva proximitat a la muralla de Sobreportes, però en 1296 el rei Jaume II atorgà a Ramon de Taialà llicència per reconstruir-los, la qual cosa va fer immediatament i ens deixà, a grans trets, l'edifici que encara podem veure (Girbal, 1888, 13-19 i 46-48). És un monument extraordinari, molt ben conservat (Marquès, Mirambell i Sagrera, 1994).
- 13. Forn de Sant Feliu.** Després d'haver estat propietat dels Adals des del segle XI, sabem que a finals del segle XII el forn de coure pa del burg de Sant Feliu, sota la senyoria del bisbe, pertanyia a la família Sunyer, una de les més poderoses de la ciutat i aquesta condició es mantindria al llarg del segle XIII i més enllà (Canal *et al.*, 2000, 66-67, 81 i 88). La seva gestió estava en mans de forners establerts pels Sunyer i per això en 1210 s'esmentava Guillem forner en aquest lloc (ADG, PSF, s.n.). El forn se situava a la galta de llevant del carrer que pujava cap a Sobreportes i des de final del segle XII era veí dels Banys. En 1296, la seva reconstrucció es va fer, en part, en el solar d'algunes *de les cases del forn de Guillem Sunyer* (Girbal, 1888, 12).
- 14. Casal dels Sunyer.** En 1222 es documenta un litigi entre Guillem Sunyer i el bisbe Alemany d'Aiguaviva sobre les cases on Guillem hi vivia –*domibus quas ipse Guilielmus Suniarius inhabitat*– i la resta de cases sobre les quals Guillem en cobrava censos, inclòs el forn, tot plegat al burg de Sant Feliu (Marquès, 1993, doc. núm. 409). Estem davant d'una família ben arrelada i identificada a Girona des del segle XI i ja, aleshores, en relació amb el burg de Sant Feliu. La seva importància social i política era manifesta; ocuparen diverses vegades la batllia reial de Girona en la segona meitat del segle XIII (Canal *et al.*, 2000, 152-155). Encara en 1296, es definien les cases i el forn que eren de Guillem Sunyer, a ponent dels Banys (Girbal, 1888, 46-48). Aquestes cases i el forn es documentaven en possessió dels Sunyer des de finals del segle XII, concretament en 1196, quan Arnau Sunyer renuncià a favor del seu germà Guillem les cases que tenia annexes als Banys i al forn de Sant Feliu (ADG, PSF, núm 11). Encara en 1535 s'esmentaven *...la casa e forn de coure pa ...del fill y hereu de Mn. Guillem Sunyer* (AMG, *Estima* de 1535). Aquestes cases, avui desaparegudes –en el segle XVII s'hi aixecà el convent de les Caputxines–, se situaven a la galta de llevant de l'actual pujada del Rei Martí, aleshores la *via que va a Sobreportes*.
- 15. Casal de Sant Feliu de Guíxols.** El monestir *ganxó* disposava d'una casa per hostatjar als seus frares o emissaris quan visitaven Girona. Se situava en l'actual carrer de Calderers, mirant cap a l'Onyar. No sabem en quina època entrà en possessió del cenobi empordanès, segurament no gaire abans de 1259, quan l'abat Dalmau de Peratallada –de Sant Feliu de Girona– confirmà als monjos la possessió de les cases que miraven cap al carrer i, més enllà, cap a l'Onyar, en no haver-hi, aleshores, cases a l'altra galta. Es torna a esmentat en 1279 (Canal *et al.*, 2000, 92).

16. Mur de l'Areny. Molt a començament del segle XIII es començà a bastir un mur de contenció al llarg de la riba de l'Onyar per contenir les avingudes del riu cap a un areny cada vegada més urbanitzat. La primera referència la trobem en 1223 més enllà del carrer de la Barca, cap a l'Onyar i al burg de Sant Feliu (Marquès, 1993, doc. núm. 412) i en 1227 ja s'esmentava a l'alçada de les voltes de la Rambla, que aleshores encara no s'havien bastit (AMG, APA, núm. 38), i en 1244 se citava a l'alçada de l'actual plaça de Catalunya, al costat de llevant (ACSG. Pergamins). En canvi, no disposem de cap referència al seu recorregut al llarg de l'actual carrer de Ballesteries. Ben aviat fou necessari obrir portals en el mur per comunicar la zona protegida amb l'areny, com el que en 1255 s'obrà davant l'actual carrer de Minali (Canal *et al.*, 2005, 50-51), una obra que tingué l'aprovació del batlle reial, cosa que demostraria que l'obra del mur fou una iniciativa pública.

17. Mur de la ciutat. També el podem anomenar *mur vell*, tal com fa repetidament Bernat Desclot a la seva *Crònica* (Soldevila, 2008, 32-331). El vell recinte romà, vagament triangular, refet i eixamplat en època carolíngia, continuava envoltant la ciutat vella en el segle XIII amb els seus llargs panys i nombroses torres. Però la *bona i forta muralla que es ben antiga*, com la descrivia Desclot, ara només protegia una part de la ciutat que havia crescut especialment cap a tramuntana i migdia. El setge francès de 1285 va posar de relleu la seva insuficiència en quedar deseparada la major part de la ciutat. Des de començament del segle, la creixent urbanització no deixà d'afectar els vells murs; en 1210 un propietari jueu va rebre permís del batlle reial per obrir finestres en el mur de la pujada de Sant Feliu (AHG, PH, núm. 367). Moltes cases havien incorporat els murs i les torres. En el sector septentrional de la muralla, des del castell de Sobreportes fins més enllà de la canònica episcopal, això ja passava des del segle XI (Canal *et al.*, 2000, 183-199), com també en 1243, quan s'esmentaven les cases que Bernat Sitjar tenia amb la muralla i la torre de Montoliu (Marquès, 1997, doc. núm. 189), al sud del Portal Rufí. El mateix sector era descrit com el *castell de Bellmirall* en 1259 (Alós, 1919, 15); no es tractava de cap castell sinó d'una agrupació de murs i torres, amb les cases annexes, que formaven un grup compacte, sota un únic domini. El mateix podem trobar al capdamunt del call jueu, en 1296, on la casa que comprà *Issac Cordovi* incloïa drets sobre torre i muralla annexes –sobre el capdamunt de Ballesteries– (AHG, PH, núm. 208). En altres casos, les cases no s'hi recolzaven, com observem en molts documents que fan referència al mur oriental i meridional, on les cases construïdes fora murs restaven separades per hortes, trilles i cortals; en 1273, les cases aixecades al llarg del carrer de *les fàbregues* –les Ballesteries– estaven separades de la muralla mitjançant un galià o androna, un petit pati posterior. La defensa del recinte quedava en mans dels tres castells situats als angles, en feu reial. El seu manteniment i reparació era obligació de tots els pobladors i el finançament es repartia a meitat entre jueus i cristians, tal com explicava el *Privilegi d'en Provençal* en 1284 (Canal *et al.*, 2005, 14-15).

18. Castell i portal de Sobreportes. El castell de Sobreportes i les torres quadrades, avui amagades dins les imponents torres cilíndriques del segle XIV, guardaven la porta septentrional de la ciutat des d'època tetràrquica. La seva disposició era curiosa; el castell s'allargava pel mur de ponent fins l'angle nord-oest i després s'obria una ampliació que permetia un petit pati d'armes, segurament una aportació carolíngia (Canal *et al.*, 2003, 102-103). Des del segle XI el seu domini, sota feu reial, pertanyia a la família Montcada per la seva condició de Senescals de Catalunya, com va

confirmar el rei Pere el Gran a Guillem de Montcada en 1292, però la castlania i batllia del castell estaven en mans de feudataris dels Montcada. Per al seu manteniment el castell disposava de diversos feus a la ciutat i els seus voltants –com l’horta dita de Sobreportes, a ponent de l’Onyar–, així com una part de les lleudes recaptades en el mercat de la ciutat (Canal *et al.*, 2005, 77).

- 19. Santa Maria de les Puelles.** La petita esglésiola dedicada a Santa Maria es documentada des del segle X i ocupava un racó transformat de l’antic fòrum romà reconvertit en carreró i immediat a la torre meridional de Sobreportes. Diversos documents la situen amb precisió en 1236, 1250 i 1277 (ADG, PSF, s.n.). No era una església autònoma i en el segle XIII mantenia el seu lligam amb la Seu episcopal, concretament amb el sagristà segon que en tenia el domini des del segle XI (Canal *et al.*, 2003, 167-168). Sabem que era orientada i que la porta d’accés es localitzava al mur de migdia.
- 20. Forn de Sobreportes.** Un dels senyals més concrets de la senyoria d’una institució en una ciutat era el monopoli de coure i vendre pa. Aquest fet també era característic de castells urbans com el de Sobreportes; el seu forn s’esmentava al sud-oest del l’antic recinte foral ja a finals del segle XI (Pujades, 1832, VIII, 2-3). En el segle XIII el trobem esmentat en 1236, quan se citava el carrer que sortia del Mercadell i, pel costat de Santa Maria de les Puelles, anava al forn (ADG, PSF, s.n.) i en 1296 es relacionava amb el veïnatge a les cases jueves properes a migdia i a la muralla de la pujada de Sant Feliu (ADG, APA, núm. 208).
- 21. Sant Genís.** Petita esglésiola documentada des de mitjan segle X, situada simètricament en relació a Santa Maria de les Puelles, en el carreró meridional que des de la muralla duia al Mercadell (Canal *et al.*, 2003, 167-168). S’esmentava a diversos testaments per fer-hi donacions pietoses, com el de la noble Elisenda de Vilademany –on era citada com Sant Genís del Mercadell– o al de Bernat de Sitjar (DSD, num. 135 i 189). No sabem quins vincles mantenia amb la Seu.
- 22. Casa de Sant Pere de Camprodon.** El casal on feien estatge els representants del monestir quan visitaven Girona. S’esmentava en 1296 i era veïna de la muralla occidental –a ponent– i del temple de Sant Genís –a llevant–; a més limitava amb el *call judaic*, en tenir algunes cases de jueus a migda (ADG, APA, núm. 208).
- 23. Seu de Santa Maria.** El temple episcopal de Girona presentava en el segle XIII l’aspecte acabat del conjunt d’obres que s’encetaren des de començament del segle XI amb la construcció del nou temple romànic, consagrat en 1038, però que no culminà fins ben entrat el segle XII. Una nau llarga i estreta culminava en una àbsida profunda a la capçalera, on s’hi encabia l’altar dedicat a la Mare de Déu. Mentre l’estret transsepte, per manca d’espai, obria, potser, petites absidioles a llevant. Dos grans cloquers s’aixecaven diagonalment; un al sud de la façana i un altre al nord-est, sobre el claustre, que encara es conserva i que porta el nom de *torre de Carlemany*. La seva façana s’obria cap a ponent, cap a les escales i el Mercadell, mitjançant un gran cos occidental que s’anomenava la Galilea. En el seu interior, s’obria la porta principal de temple, flanquejada, des del segle XI, per les tombes de la comtessa Ermesseda i el comte Ramon Berenguer *Cap d’Estopes*. El pis superior d’aquesta *galilea* era ocupat per una capella dedicada al Sant Sepulcre. A l’interior de la nau i les

absidioles del transsepte hi havia una dotzena d'altars, a banda del principal dedicat a la Mare de Déu (Sureda, 2004, 667-678). Dues altres portes situades a tramuntana i migdia, dedicades a Sant Miquel i als Apòstols, respectivament, facilitaven l'accés a l'edifici. El temple era servit per una nombrosa comunitat eclesial, començant pels dotze canonges principals, la majoria dels quals ocupaven els rangs més alts de la jerarquia: el bisbe, els quatre ardiaques, els dos sagristans, el cabíscol, el claver i el tresorer. A més es repartien, mitjançant les prepositures –o Pabordies–, els ingressos de la Seu afectats al manteniment de la comunitat canonical durant cadascun dels dotze mesos de l'any. A banda, hi havia dotzenes de clergues beneficiats; el seu nombre augmentà durant el segle XIII mercès a nombroses donacions testamentàries.

- 24. Pedró de la Seu.** En 1227 s'esmentava el *Pedró* en relació a una casa que se situava al costat nord-est de les escales de la Seu que afrontava, a sol ixent, amb el *Petrone* i la esmentada església (ADG, Ardiaconat de Ravós, Cab. Major, núm. 29). El *Pedró* era un monument davant del qual juraven llur càrrec els funcionaris públics com els veguers (Canal *et al.*, 1998, 45) tal com ens ho fan saber documents del segle XIV, però segurament ja es feia en el XIII. Es possible que aquest element estigués format per la base d'un antic monument romà de la plataforma superior del fòrum.
- 25. Casal dels Calvet.** En 1179 i 1181 s'esmenten les cases que Bru Calvet tenia al nord del forn de la Seu o de *la Ruca* (Marquès, 1975, 15), del qual els Calvet també n'eren els propietaris sota concessió episcopal. Aquesta família es documenta des de mitjan segle XII i foren actius promotors de la urbanització de l'Areny, però no descuraven els seus interessos dins la ciutat vella, a redós del cercle episcopal. En 1217, el testament de Bru Calvet deixava al seu fill Ramon les *cases que son en la scala de Sancta Maria* (ADG, PA, Girona, núm. 7). En 1237, Ramon Bru, fill del citat Bru Calvet, va vendre les seves cases i el forn (ADG, PA, Girona, núm. 15 i 16). Correspondrien actualment a l'angle nord-oriental de l'edifici de la Pia Almoina i la descripció de 1217 fa pensar que saltaven damunt del carrer, fins a l'escala de la Seu, mitjançant una volta. No sabem el lloc on se situà el nou casal dels Calvet, probablement a l'Areny.
- 26. Cases de la Milícia d'Aiguaviva.** Desconeixem en quina època l'ordre militar dels templers s'establí a Girona, però sabem que a finals del segle XII ja s'esmentava la *Comanda de la Milícia del Temple* establerta a Aiguaviva, en un gran casal que encara avui hom coneix com *cal Temple*. A finals d'aquell segle, abans de 1191, els templers van rebre la donació d'un extens grup de cases veïnes al forn de la Seu, a les dues bandes del seu carrer (ACSG, ASS, 5, 125). Els mestres gironins de la Milícia establiren diverses vegades propietaris en aquestes cases al llarg del segle XIII; en 1222 a Bernat Guillem (AHG, APA, núm. 36 i 37) i en 1252 a Arnau d'Olives, clergue de la Seu, que les va vendre en 1277 (ADG, PA, Test., núm. 47). La progressió de compres jueves en aquest sector va fer que des de mitjan segle els templers esdevinguessin senyors útils de diversos casals jueus.
- 27. Casal dels Escala.** En 1275 i 1278, trobem diversos documents que ens parlen del casal que la família Escala tenia al costat meridional de les escales de la Seu, davant l'actual edifici de la Pia Almoina, que aleshores van vendre a un clergue de la Seu

(ACSG, ASS, 5, doc. núm. 8 i 9). Aquesta família, documentada des del segle XII, prengué el nom del lloc on ja hi residia en el segle XII, car ja s'esmentava un Pere d'Escala en 1179 (Marquès, 1978, 19). Un segle després, la venda d'aquest casal explicava la seva situació i distribució, amb una sala o cos principal adossat a l'escala, al nord del carrer i mitjançant una volta per sobre, un altre cos, a l'altra banda, recolzat sobre el vell porticat del fòrum, format per diverses dependències al voltant d'un pati (Canal *et al.*, 2003, 168-169; Nolla *et al.*, 2008, 238-243, fig.194). La nissaga dels Escala prengué un paper rellevant en el segle XIII, especialment Arnau, fundador de la Pia Almoina. En deixar l'actual plaça de la Catedral el casal major familiar va ser bastit a l'actual carrer de Ciutadans.

- 28. Palau del bisbe.** No és gaire la informació fiable que podem oferir sobre les característiques del Palau Episcopal en el segle XIII. Aixecat a finals del segle X en l'antic solar d'un palau del comte Borrell II, es va eixamplar ràpidament amb compres i permutes (Marqués Casanovas i Marqués Planagumà, 1960, 263-306). En el segle XIII el palau ja s'articulava al voltant del gran pati actual i ocupava una superfície considerable, malgrat que no seria fins al segle XIV que s'expandiria fins al capdamunt del carrer de Pere de Rocabertí.
- 29. Canònica de la Seu.** Conjunt de dependències situades a tocar la paret nord de la Seu i al voltant del claustre monumentalitzat, bastides entre els segles XI i XII. En el segle XIII, constava d'un dormitori vell i un de nou (ales oriental i septentrional), un refector, a ponent, i la sala capitular a migdia. Era un espai tancat, separat, amb diverses portes que el posaven en contacte amb la Seu, amb altres dependències canòniques (el celler a sota del refector) i amb diverses vies públiques (Sureda, 2008, 529-627).
- 30. Forn de la Ruca.** Conegut des de finals del segle XI (CDSG, doc. núm. 469), era el forn de coure pa que donava servei a gran part dels habitants que depenien de la senyoria episcopal, dins murs. En el segle XIII el trobem adscrit a la Sagristia, després que el bisbe assignés les seves rendes al servei de l'altar principal de la Seu (ACSG, LSM, f. 50v.); el seu nom original era forn de Santa Maria o forn de la Seu, però des de 1237 passà a rebre el nom del carrer veí *-la Ruca-*. La seva propietat era de la família Calvet, esmentada en relació al forn des del segle XII i fins al 1237 (AHG, APA, núm. 24; ADG, PA, Girona, núm. 16). Però la possessió efectiva del forn era dels flequers; en 1279 s'esmentava Ferrer *coc* (flequer), que tenia establertes uns cases veïnes.
- 31. Cases de l'ardiaca de Ravós (o de Girona).** Les trobem situades des de finals del segle XII en el mateix lloc on es mantingueren fins al segle XIX. S'esmentaven en 1197 en relació al carrer que hi passava al davant i davallava cap a la pujada de la Seu (ADG, PA, Girona, núm. 24). Un document de data imprecisa, del primer terç del segle XIII, descrivia les cases d'un jueu sota les de l'ardiaca de *Rogationibus* (ACSG, LSM, f. 87).
- 32. Cases de l'ardiaca de l'Empordà.** Aquests casals, on residia l'ardiaca, se situaven en el sector dit de Bellmirall, proper al portal Rufí. Ho recordava un document de 1228 on s'esmentaven les cases que fins feia poc havien estat de la família Bellmirall i limitaven amb les cases *...on hi habita Ramon d'Albucià, ardiaca de l'Empordà...*

(ACSG, PDS, doc. 154). Deu anys després, encara s'esmentaven les cases de l'ardiac que quedaven a orient de les de l'abadessa de Sant Daniel en el lloc dit de *Pulcromiracolo* –Bellmirall– (Marquès, 1997, doc. núm. 170).

- 33. Cases de Sant Salvador de Breda.** La casa o cases que el monestir tenia a Girona ja se citaven en la segona meitat del segle XII. Se situaven en el lloc o illa de cases coneguda com a *Mora* i tenien porta a la galta de ponent de l'actual carrer de Bellmirall. Surten citades amb freqüència al llarg del segle XIII, generalment com afrontació de cases veïnes; tenien al sud les cases de la família Mitjà, citades en 1237, 1250 i 1270 (AHG, APA, doc. 100-101). El monestir mantenia aquesta possessió en el segle XIV.
- 34. Cases del Priorat de Lladó.** Desconeixem des de quina data els canonges agustinians de la Col·legiata de Santa Maria de Lladó tenien casa a Girona que no s'esmenta abans del segle XIII. En 1233, se citen en el lloc de Mora i veïnes a unes cases comprades per Bernat Marial (ACSG, PDS, núm. 156). En 1245 foren cedides en vitalici al canonge Pere de Cistella i, en 1253, les tenien els seus hereus Bernat i Berenguer a Girona, *in loco nominato Mura* com recordaven els documents (Vayreda, 1930, doc. 32). Els estatuts del Priorat redactats en el segle XIV (1356), precisaven amb cert detall com els canonges i altres enviats podien fer ús de la casa que posseïen a Girona; si bé l'immoble era cedit a títol vitalici als residents establerts, aquests havien de subministrar cambra i parament de taula i cuina als membres o enviats de la canònica que haguessin de romandre temporalment a Girona (Vayreda, 1930, 101). Pensem que aquestes normes ja eren vàlides, a grans trets, en el segle XIII.
- 35. Casa de l'abadia de Vilabertran.** L'origen de les cases d'aquesta abadia empordanesa cal cercar-lo l'any 1105, quan el monestir fou objecte de la donació testamentària d'una casa dins els murs de Girona en la qual els clergues de Vilabertran tindrien dret a hostatge (EMV, doc. 285). En el segle XIII, altres documents defineixen la seva localització; en 1207 s'esmentaven les cases que l'abat de Vilabertran tenien entre la muralla, el carrer que puja a Gironella –avui el carrer dels Alemanys– i el carrer del portal Rufí (ADG, PM, núm. 78), una descripció repetida en 1273. En 1253, la casa se cedia en violari a Bernat de Galliners, però l'abat recordava les servituds de cuina, cambra i taula per a dos hostes de Vilabertran i un escuder (EMV, doc. 837). En 1297, la casa era situada en el lloc de Bellmirall (ADG. *Notularum*, doc. 302), topònim que definia tota aquella àrea dins els murs vells.
- 36. Cases de Sant Cugat.** En 1010, el monestir del Vallès ja havia rebut en donació unes cases dins els murs de Girona (Rius, 1945-1947, 70-71). En 1197 l'abat Guillem les donà en violari a Ramon Tizió i Ormanda que les tindrien *ad pagesiam* i haurien de donar un cens d'un parell de capons (ACSG, PDS, doc. 152). Per un document de 1249, sabem que aquestes cases eren veïnes de les de l'abadia de Sant Daniel i se situaven entre els carrers de Bellmirall i de l'Escola Pia (Marquès, 1997, doc. núm. 213).
- 37. Cases de Sant Daniel.** Eren les cases que l'abadia tenia dins dels murs de Girona (en tenia altres fora murs) i se situaven properes a moltes altres residències monàstiques. Ja s'esmentaven en la segona meitat del segle XII, de manera imprecisa, però

un document de 1238 les localitzava al lloc de Bellmirall i veïnes a la residència de l'ardiaca d'Empordà (Marquès, 1997, doc. núm. 170). Un altre de 1249 explica com en una part, amb un portal o pati annex, hi fou establert Guillem Comelles i limitaven cap a orient amb les cases de Sant Cugat (Marquès, 1997, doc. núm. 213). No sabem quin era l'origen i la funció d'aquestes cases; no sembla probable que acomplissin una funció d'hostatgeria atesa la proximitat del monestir a la ciutat.

38. Cases de Sant Pol de Mar. Només tenim una notícia magra de la casa d'aquest monestir a Girona; es tracta d'una referència al casal veí del monestir de Vilabertran que afrontava a orient *...in domibus fratrum monasterii sancti Pauli de Maritima* (EMV, doc. 901). Per tant, el casal se situava una mica més amunt del portal Rufí, entre l'actual carrer dels Alemanys i la muralla, cap al castell de Gironella.

39. Casal del sagristà major. Sabem que la residència del sagristà de la Seu, una antiquíssima i prestigiosa funció, se situava a la part més alta del recinte murat, cap a la torre Gironella, tal com indiquen alguns documents del segle XI (Canal *et al.*, 2003, 215-217). En 1167 i 1198 s'esmentaven les cases del sagristà en relació a un carrer que pujava cap a la Gironella (ACSG, LSM, f.7). A diferència dels alous que els sagristans primer i segon tenien fora murs, força abundants i fàcilment localitzables, les seves residències urbanes no ho són, però cal entendre que se situarien en el mateix sector, tal com ho recorda l'*Estima* o cadastre gironí de 1535 (Canal *et al.*, 1995b, 30).

40. Portal Rufí. El seu veïnatge a la casa del monestir de Vilabertran fa que aquest antic portal de muralla sigui esmentat diverses vegades al llarg del segle XIII. Es coneix documentat des del XII, però era molt més antic, amb un origen fundacional. Sempre s'esmenta de forma indirecta, en relació a cases veïnes *...junt a la Porta Rufina...* en 1259 (Alós, 1919, 15), *...pròxima a la Porta Rufina...* en 1260 (ACSG, PM, doc. 240), o en relació a les vies públiques, *...in via que vadit ad portam Rufini...* en 1207 (ADG, PM, doc. 78), *...in carraria que intrat apud Portam Rufinam...* en 1215 i 1216 (ADG, PSF, s.n.), o en 1224 *...camí que va a la Porta de Rufí...* (ACSG, ASS, 1, 13), en aquest cas es tractava d'una trilla o solar situat fora la muralla, el camí que menava a la porta i entrava des de l'exterior. L'estructura d'aquest accés era, aleshores, molt diferent de l'actual, amb una petita torre avançada i dos murs paral·lels que de cop giraven en angle recte, lloc on es disposava pròpiament la porta.

41. Castell de Gironella. Encara que les referències al principal castell de Girona no siguin escasses –en trobem cap a dues dotzenes– es tracta gairebé sempre de referències als seus drets o possessions, o al seu esment com a punt de referència urbà, en un lloc destacat, però gairebé mai al seu edifici o les seves característiques constructives (Canal *et al.*, 2003, 119-130). La seva torre era un element destacat de la fesomia urbana; ho recordaven els Privilegis atorgats per Alfons I a Girona en 1190 i 1194 on es parlava de la *...turrem maiorem de Gerundellam...* (AMG, LVG, doc. 2) o de *...ipsa turre superiori Gerundelle...* (AMG, LVCG, doc. 2). El seu aspecte, vist de la ciutat, devia ser prou espectacular i un xic feréstec, per això, quan s'esmentaven unes cases properes, dins murs, aquestes se situaven davant *...les roques de Gironella...* (AHG, APA, núm. 69). No coneixem cap obra significativa en el seu recinte, excepte la referència a la capella de Sant Salvador, que no sabem on era, dotada en 1249 amb un benefici, segurament relacionat amb la seva construcció

(ACSG, PRA, plec 19, núm. 13). L'exterior del seu recinte era lliure d'edificacions; en 1229 s'esmentava la venda d'una feixa *...subtus murus de Gerundella*, envoltada d'altres feixes i vinyes (Marquès, 1997, doc. núm. 143). El castell pertanyia la família Gironella, que en posseïa la castlania des del segle XI (Canal *et al.*, 2004, 131-144); al llarg del segle XIII, se citen Ramon de Gironella, Simó de Gironella i Ramon Simó (de Gironella o de Lloret) en relació al castell, però aquests es trobaven sota vassallatge dels vescomtes de Cardona que, tanmateix, tenien el castell sota la potestat reial. Per això en 1266, Ramon Folc V de Cardona prometé al rei que del castell de Gironella no vindria cap mal o càrrega injusta als habitants de Girona (ACA, Vicaria, llig. 5, fol. 2). Per aquesta raó, en 1285, poc abans de començar el setge francès, Ramon Folc recordava que assumia la defensa de la ciutat per la seva condició de *castellà* de Girona com recorda Desclot en el capítol CLIII de la seva *Crònica* (Soldevila, 2008, 327-331), on descrigué de forma incomparable el seu aspecte dominant sobre la ciutat *...en el lloc més alt de la ciutat ...hi ha una torre que és molt bella, forta i alta, de mur de pedra gruixut i de calç, que te el nom de Torre Gironella i és la major força de la ciutat...*

42. Almoïna. Era una fundació privada creada per Arnau d'Escala en 1228, amb la finalitat de proveir l'alimentació dels pobres mitjançant repartiments gratuïts de pa. En el seu testament de 1237, el fundador la dotà amb moltes rendes i assignà la seva regència a un canonge de la Seu que n'hauria de tenir cura com a paborde (Marquès 1978, 13-20) i per això esdevingué de seguida l'*Almoïna de la Seu* o la *Pia Almoïna*. Nombroses donacions testamentàries al llarg del segle XIII acresqueren el seu patrimoni i activitats. No sabem si l'Almoïna disposava d'un casal propi abans de 1250, però aquell any s'esmenten les cases que Arnau de Cassà havia llegat a l'Almoïna, situades a migdia del forn de la Ruca (AHG, APA, núm. 49), gairebé al davant de la Marededéu de la Pera. En 1279, aquestes cases s'esmentaven ben properes a cases jueves, a migdia (AHG, APA, núm. 180). Aquest casal esdevingué el bressol del gran edifici de la Pia Almoïna bastit en el segle XV (Canal *et al.*, 2006, 42-49) i que encara avui es conserva davant les escales de la Seu.

43. Mur del Call. Les notícies sobre l'existència d'un mur de tancament del call jueu en el segle XIII no són gens clares. Només en trobem una, en 1223, on s'esmenta *...la paret del Call...* al sud del carrer que anava al forn, afegint la *...eixida que ix al Call y entrada per la qual se entra al Call...* (AHG, APA, núm. 37). No sembla gaire probable que el barri jueu estigués totalment encerclat de murs, especialment quan trobem diverses referències a cases contigües de jueus i cristians sense murs de separació, però també és possible que les mateixes parets en fessin la partió. En tot cas, és cert que el *Privilegi d'en Provençal* adreçat pel rei Pere als gironins establia que des del dimecres Sant fins al dilluns de Pasqua *...cap jueu pugui sortir del Call per tal de protegir-los dels atacs dels cristians...* (AMG, CPG, doc. 67). Per tant, sembla que cap a finals del segle els jueus tenien alguna mena de tancament en el seu barri, si més no mitjançant alguns portals de carrers i les mateixes parets de les seves cases i patis.

44. Almoïna jueva. Aquesta institució assistencial jueva, amb funcions semblants a la cristiana del mateix nom, s'esmenta des de 1271 i 1279 en relació a un conjunt de *...cases del call judaic que son de l'Almoïna jueva...*, properes a un casal cristià que era a tramuntana, en possessió d'en Ferrer, *coc* o flequer del veí forn. Totes dues

tenien a llevant el carrer de la Ruca i a ponent les cases del jueu Issac de Navarra (AHG, APA, núm.178-180). Se situaven, per tant, en el límit nord-oriental del Call. No sabem quina relació tenia aleshores aquesta Almoina amb l'Aljama jueva que ja es documenta en 1264. Podria tractar-se d'una fundació nascuda d'iniciativa privada, imitant el model de l'Almoina *crisiana* fundada per Arnau d'Escala en 1228. El naixement de la jueva pot haver estat una mica posterior.

- 45. Aljama jueva.** Institució de govern de la comunitat esmentada des de 1267, quan es parla dels *secretaris dels jueus* (ADG, PA, doc. 101a.) que eren els caps de l'Aljama. Sense seu coneguda (potser a la mateixa sinagoga o potser sense lloc definit). No coneixem gaire res del seu funcionament en el segle XIII.
- 46. Casal dels Haleví.** La documentació de final del segle XIII ens fa conèixer un gran casal jueu en l'angle nord-occidental del Call, a tocar de la muralla de Ballesteries. En 1284 s'esmentaven Josué Haleví i Goig, la seva esposa, que compraven un casal contigu al dels seus pares i les cases d'en Maïr de Cabanes, proper a la muralla i veí d'un carreró cobert i del *call ample* (Loeb, 1888, 225-229). En 1296, els Cabanes havien incorporat els casals dels Haleví i constituïren una gran propietat immobiliària, amb casals, patis i una torre de la muralla que limitaven, al nord, amb casals cristians, la casa del monestir de Sant Pere de Camprodon i el forn del castell de Sobreportes (ADG, APA, doc. 208). La seva situació correspon, a grans trets, amb les dependències de ponent del Museu i l'Arxiu d'Història de Girona (Canal *et al.*, 2006, 30-32). Les cases o part, eren força més antigues; ja s'esmentaven en 1210 sobre la muralla de la pujada de Sant Feliu i pertanyien a jueus, concretament a *Provincial* fill de *Bonijude*, que les havia comprat a *Issac*, fill de *Maïr de Santceloni* (AHG, PH, núm. 367).
- 47. Sinagoga.** Disposem de diverses referències de la sinagoga situada a ponent del carrer de la Força que són, però, dels segles XIV i XV (Canal *et al.*, 2006, 20-29). Del segle XIII només tenim la notícia que aplegà Ch. Guilleré *...el 1264 fou autoritzada pel rei Jaume la construcció d'una sinagoga (a Girona) que va pertànyer al rei i que es va beneficiar de la salvaguarda reial...* (Guilleré, 1994, 128). La dada està obtinguda de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i la seva cronologia és molt propera al primer esment de l'Aljama (1264) i l'almoina jueva (1271). Sembla que en aquells anys tingué lloc una important reorganització de la comunitat jueva gironina. És molt probable que es tracti de la mateixa sinagoga descrita en documents del segle XIV entre l'actual carrer de la Força i la muralla de Ballesteries, amb una gran sala voltada i un pati posterior fins al mur. Els banys rituals jueus annexos foren obra del segle XIV; en el segle XIII els jueus utilitzaven els mateixos banys que els cristians (Canal *et al.*, 2006, 26-27).
- 48. Casal dels Ravaia.** La casa actualment coneguda com *la Pabordia* era, en el segle XIII, una casa del call jueu relativament ben coneguda, propietat d'Astruc Ravaia. Un document de 1267 descrivia algunes de les seves dependències, com ara la sala o casa principal, el pati central, la cuina i la torre (de més de 17 m d'alçada per damunt del pati central), i un petit pati o cortal, a llevant (ACSG, ASS, 3, 4). L'estudi arquitectònic de l'edifici actual (Sagrera i Sureda, 2001, 243-260), descobreix com aquesta distribució es relaciona amb molts dels espais existents avui dia. Els Ravaia foren jueus principals de Girona; Astruc i els seus fills, Iucef i Mossé ocuparen posicions

distingides dins l'Aljama i foren homes de confiança de Jaume I i el seu fill Pere el Gran; el pare fou batlle de Girona i els fills foren batlle i tresorer reial, respectivament.

- 49. Castell de Cabrera.** El seu nom més antic era el de castell de Girona, però des de finals del segle XIII fou conegut com el castell de Requesens. Se situava en el tram final de la muralla meridional, annex a la porta de l'Areny, amb murs i torres parcialment conservats en els antics patis dels Maristes i dins l'antic casal d'Agullana. Continuava en possessió dels vescomtes de Cabrera, que la tenien, des del segle X, en feu dels comtes i després dels reis. Ja ho recordava el conveni i jurament al rei Pere I en 1199, on el vescomte Guerau prometia fidelitat pel castell de Girona i altres (Rossell, 1945, doc. núm. 416). Des d'algun moment del segle, el castell fou sotsinfeudat als Requesens, per això era habitual que comencés a rebre aquest nom (ACA, Mullasses, Requesens; ACSG, Pergamins). També coneixem el nom d'alguns dels seus batlles, com Ramon d'Escala que en 1270 ordenà en el seu testament la venda dels seus drets en el castell (ADG, PA, núm. 7269).
- 50. Portal del Call.** Es tracta de l'antiga porta d'entrada a la ciutat venint des del sud, on avui hi trobem la placeta del Correu Vell. En el segle XIII, només el trobem documentat en el capítol CLVI de la *Crònica* de Bernat Desclot, quan aquest explica com els francesos s'acostaren a *una gran plaça e ample que es a l'entrant del call juïc e costarentse a les portes* (Soldevila, 2008, 333-337), però ja s'esmentava entre els segles X-XII amb noms com el portal de l'Onyar o, senzillament, el portal de la Ciutat (Canal *et al.*, 2003, 177-178), i en el segle XIV es cita sovint amb aquest nom de *portal del call* (Canal *et al.*, 1998, 49) perquè feia de porta de tanca del call jueu pel sud. Abans de la seva reforma en el segle XIV, el portal estava flanquejat per una única torre quadrada a la banda de ponent. És interessant recordar que la imatge iconogràfica coneguda més antiga de la ciutat el té com a protagonista. Ramon Folc V de Cardona volent deixar constància de la seva brillant actuació defensant Girona el 1285, va manar pintar al mur interior de la galilea del temple de Sant Vicenç de Cardona un fresc que representava l'únic fet d'armes d'una certa importància ocorregut durant el setge que cal localitzar davant de la porta meridional de la ciutat. Actualment l'original es conserva al MNAC (Canal *et al.*, 2005, 88-89; Nolla, en premsa).
- 51. Cúria Reial.** Alguns documents, no gaires, ens parlen de l'existència d'aquesta institució a Girona des de mitjan segle XIII, que aplegava els principals funcionaris reials com el veguer, el batlle, el jutge i els seus subalterns. En 1247, el batlle de la *Cort de Girona* autoritzava la construcció d'una volta que cobrís un carrer de l'Areny (ADG, APA, núm. 46), però la referència sembla més institucional que no pas topogràfica. En canvi, en 1271, trobem un litigi sobre deutes del mercader Ermengol Hospital –mort a ultramar– on els creditors reclamaren els seus deutes *...apud curiam Gerunde...*, és a dir, davant la Cúria de Girona (Marquès, 1997, doc. núm. 301), on la referència sembla prendre un sentit més precís. El mateix any s'esmentava un hort adquirit en *públic encant* –subhasta– a la *Curia gerundensi* (Webster, 1987, doc. núm. 9, 31-32). Sabem que en el segle XIV (Canal *et al.*, 1998, 47) aquesta institució se situava en el carrer que encara avui du el nom de Cort Reial, on surt esmentada dotzenes de vegades. No podem assegurar que ja hi estigués establerta en el segle XIII, però sembla versemblant.

52. Forn (plaça dels Cavallers). Era un antic forn de coure pa ja documentat en el segle XII, dit, en 1160, el *forn d'en Gerald Tort* (ACA, PRB. IV, núm. 343) i també citat en documents posteriors, del segle XIV. El trobem esmentat en un curiós document de 1284 on el seu propietari, el ciutadà Pere Guerau, es comprometia a no pujar el preu als gironins que volguessin utilitzar els seus forns *...iuxta platea militum...* –al costat de la plaça dels cavallers– i que, a més de portar a coure el pa, hi portessin les *cassoles* (els guisats), les *panades* (les empanades), les *formatjades* (pastissos farcits), els *flaons* (pastissos de formatge) i els tortells (Guilleré, 2000, doc. núm. 50), sense pagar cap cost afegit. No era un fet excepcional en aquells anys; per una notícia proporcionada pel *Diccionari català-valencià-balear*, sabem que en 1260 els senyors de Millàs, al Rosselló, es comprometeren a permetre coure gratuïtament en llur forn, *formatjades, panades i flaons* (Alcover i Moll, 1968-1969, vol. V, 987).

53. Casal dels Sitjar (Fontana d'Or). El gran casal avui conegut com la *Fontana d'Or* va ser durant segles la residència urbana de la poderosa família dels Sitjar. El seu origen cal cercar-lo a començament del segle XIII; aleshores Bernat de Sitjar ja posseïa unes cases en aquest lloc al costat de ponent –cap al carrer de Ciutadans– i deixà un solar posterior –cap a la Ferreria Vella–, perquè s'hi fessin cases (Marquès, 1997, doc. núm. 128). En 1220 rebia la confirmació d'aquesta operació i de les operacions de compra fetes anteriorment en aquest lloc –en data desconeguda, però no gaire llunyana–; el document aclaria que la casa i els obradors nous es trobaven al costat del *...carrer que entra i surt de la ciutat...* i eren veïnes de les cases d'en Guaresques i en Joan Rafart (Canal *et al.*, 1995c, 68-74). En 1243 el seu fill, també dit Bernat, va fer testament i deixava com a hereu principal al seu nebot Ramon Andreu i manava la venda de *...domos meas de Ponte que sunt extra murum ciuitatis Gerunda...* junt amb els censos de les cases d'en Guaresques, en Rafard i altres veïns, que també eren de la seva propietat (Marquès, 1997, doc. núm. 189). Se'n dedueix que el 1243 l'edifici conegut com la Fontana d'Or encara no existia tot i que l'obra ha de ser de molt poc després; en 1360 els Sitjar ja eren citats en aquest lloc a la *Talla* de 1360. En el segle XVI, el casal encara era de la mateixa família; l'*Estima* o Cadastre aixecat en 1535 explicava que el domini eminent era de Sant Martí Sacosta.

54. Pont de l'Areny. Aquesta és una de les referències menys clares en la Girona del segle XIII. S'esmenta en 1217 quan Bernat de Sitjar establí unes cases amb solar que tenia en l'areny *...apud pontem veterum in arinio Gerunde...* –cap al pont vell en l'areny de Girona– (Marquès, 1997, doc. núm. 128). En 1243, el testament del mateix Bernat establí als marmessors que venguessin *les cases del pont que hi ha fora murs de Girona* (Marquès, 1997, doc. núm. 189). Aquest pont, del qual no en tornem a trobar referències, s'hauria de localitzar sobre un rec que creuava el pla de l'Areny del qual no en tenim cap notícia documental però si arqueològica i que captat a l'Onyar més enllà del Cap de l'Areny, servia per a moure un molí que hi hagué en aquest indret que es troba ben documentat en el segle XI. Del que no hi ha dubte és que aquest pont –segurament molt petit–, es trobaria immediat a les cases que esdevingueren la *Fontana d'Or*.

55. Casal dels Estruc. La família Estruc, una de les principals en el segle XIII, s'esmenta des del darrer terç del segle XII, quan en 1179 els germans Berenguer i Arnau compraren l'alou que Ramon de Montcada havia rebut del rei en 1168. situat entre

la muralla i Onyar (ADG, PA, Girona 59), aquest lloc comprenia l'espai avui ocupat pel carrer de les Ballesteries i una part més oberta entre els carrers de la Cort Reial i l'Argenteria, on hi començaren a aixecar cases. Els Estruc ampliaren l'alou amb compres fetes cap a migdia en 1221 i aleshores fou quan bastiren o ampliaren un casal pairal; aquest s'esmenta en 1255 quan Pere Estruc deixà en testament al seu fill Bernat una part de les seves cases que tenien a ponent la plaça de la Palla –avui el carrer de l'Argenteria– i l'Onyar, a més dels censos sobre les cases situades a cerç, cap a la muralla de la ciutat (ADG, PA, Beneficència. Capbreus. Ll. 241, fol. 280). Per tant, el casal dels Estruc, bastit en un moment imprecís de la primera meitat del segle XIII, se situava en un espai intermedi entre els actuals carrers de la Cort Reial i l'Argenteria. No disposem de cap altra descripció de la casa, de la qual no en quedà cap senyal.

56. Casal dels Arenys. Des de finals del segle XII apareixen els Arenys en l'espai on prengueren el nom –l'areny de Girona–. En 1193, ja s'esmentaven les cases de Ramon d'Arenys (ADG, PA, Girona núm. 22). Entre 1222 i 1230 es repetia la seva localització, al sud de les cases que compraren els Estruc, entre els carrers de la Peixateria i les Ferreries Velles (AHG, APA, núm. 31, 32, 35, 40 i 41). Una d'aquestes cases era on vivien Ramon d'Arenys –fill– i la seva esposa Gueraua, en 1251 (AHG, CPG, núm. 20). En 1264, una part d'aquestes cases foren repartides i establertes a diversos tenidors; tenien a tramuntana les de Bernat de Vic (ADG, PA, Girona, núm. 59) i avui es localitzarien entre els carrers de les Ferreries i dels Mercaders. El fill de Ramon, Bernat, assolí la condició de cavaller i casà amb Blanca, germana de Berenguer de Jonquer; el seu casal se situava més al nord, cap a la Cort Reial (AHG, PH, núm.78).

57. Casal dels Vic. Només coneixem una notícia del casal o *domus* d'aquesta família, molt important en la Girona del segle XIII puix que Martí de Vic fou batlle reial a Girona –citad en 1210 i 1218– i el seu fill Bernat esdevingué notari en els anys trenta; els seus hereus conservaren aquesta funció, per concessió reial, fins als anys setanta d'aquell segle. Sabem que en 1212, Martí comprà una casa situada a l'actual cruïlla entre les Ferreries Velles i el carrer Minali (AHG, APA, núm. 29). El casal també apareix en 1247 quan Pere de Castellterçol, batlle reial de Girona, autoritzà o, més ben dit, aprovà la volta que Bernat Vic –el citat notari i també jutge, fill de Martí– havia obrat en l'Areny sobre el *...carrer que passa entre la sala de les seves cases i la cuina d'aquelles, amb la qual volta queda cobert dit carrer...* (AHG, APA, núm. 46); la llicència reial exclouïa que s'hi pogués cobrir cap altre tram del carrer fins la Draperia –el carrer de Ciutadans–. La disposició de la casa de Bernat de Vic era prou curiosa, la sala o cos principal –segurament citada en 1212– estava separada de la cuina per un carrer intermedi, la volta es va aixecar per unir els dos cossos, aquesta volta encara existeix, cobreix el tram del carrer Minali que va des de la Plaça de les Castanyes fins al carrer de la Ferreria Vella. En 1264, les cases de Bernat de Vic, s'esmenten encara en aquest lloc, al nord de les de la família Arenys, però des de finals del segle XIII, els Arenys es desplaçaren cap a la pujada del carrer Rossinyol, on els espais i vergers eren més grans.

58. Casal dels Santceloni. El casal dels Santceloni (o Sant Celoni), una família burgesa identificada des de mitjan segle XII, se situava en la cruïlla entre els actuals carrers de Ciutadans i de Minali –on avui hi trobem el Palau Berenguer–, però no ens ha

deixat cap rastre identificable. Ja existia a mitjan segle XIII ja que en 1247, el document del batlle reial de Girona citat anteriorment, autoritzava que es pogués cobrir un tram de l'actual carrer o carreró de Minali i aclaria que *...des de dites cases fins la casa de Pere de Santceloni i el carrer de la Draperia* –avui el carrer de Ciutadans– *ningú no pugui cobrir el carrer...* (AHG, APA, núm. 46); per tant, la casa se situava a la citada cruïlla, més avall de la *Fontana d'Or*. En 1255, el testament de Pere Estruc deixava als seus hereus els obradors que tenia a ponent del carrer de la Draperia, entre les cases de Pere de Santceloni i de Bernat Gornall (ADG, PA, Benef. ll. 241, fol. 282). Els Santceloni mantingueren aquest casal fins ben entrat el segle XVI; encara l'esmentava l'*Estima* o Cadastre de 1535 (AMG, VIII, 1.3).

59. Casal dels Gornall. Des de finals del segle XII els Gornall s'esmenten com a prominents ciutadans i actius promotors a diferents llocs de Girona, especialment a l'Areny i el carrer de les Ballesteries –aleshores *les Fàbregues*–, a més de disposar de grans propietats rurals suburbanes al Pla de Girona –a migdia del rec de Cuguçacs– i a Montilivi. En 1238 i 1240, Bernat de Gornall comprà una casa amb obradors i un soler que era de Bernat Estruc, al nord d'altres cases d'aquest (ADG, CPJ, s.n.), al carrer de *la Draperia* i al sud del lloc on es feia el casal dels Santceloni, una descripció repetida en 1255, quan s'esmenten els *operatoris* que Bernat Estruc tenia a la Draperia, entre la casa de Pere de Santceloni i la casa de Bernat Gornall (ADG, PA, Benef. Capbreus, Ll. 241, fol. 281). En 1313 encara s'identificava com *l'hospici de Miquel de Gornall*, al sud de la casa de Pere de Santceloni (AHG, APA, núm. 269).

60. Sant Martí Sacosta. La vella església gironina, documentada des del segle IX, havia estat vinculada a la Seu de Girona i als seus *cabiscols* fins al segle XII (Canal *et al.*, 2003, 87-98), quan aconseguí bastir un extens alou al seu voltant. En 1161 esdevingué autònoma com a canònica agustiniana (Rius, 1928 doc. núm. XXIX i XXX). Tenim notícies relativament nombroses referides al seu alou, la trilla o *ferragenal*, la parròquia o les escales immediates i les cases veïnes, però moltes menys de l'església o la comunitat canonical que hi residia; encara que l'extensió del seu alou i la seva parròquia dins Girona en feien una de les institucions principals de la ciutat. No tenim gairebé cap notícia sobre obres en l'edifici en el segle XIII, només sabem que en 1194 s'estava aixecant un altar dedicat a Santa Maria (Rius, 1928, 384-387). En 1229, la seva comunitat es composava d'un prior, cinc canonges i un sacerdot dedicat a la cura de les ànimes (Rius, 1928, 350), d'acord amb la seva condició de seu parroquial. Des de l'establiment de la comunitat dels predicadors al convent de Sant Domènec, en 1252, durant la segona meitat del segle sovintejaren els conflictes i els arranjaments entre les dues comunitats, a causa de la seva proximitat (Rius, 1028, 349-350).

61. Casal dels Santmartí. Els Sant Martí o Santmartí foren una de les famílies més actives en el procés de creixement immobiliari de la ciutat al llarg del segle XIII, especialment en el seu pendent muntanyós, on s'hi trobaven els alous de Sant Martí Sacosta, la Vilanova de Sant Feliu i el Cap de l'Areny de la Seu de Santa Maria. Sabem que a mitjan segle XIII tenien un casal davant les escales que duïen a Sant Martí, car en 1261 Bernat de Santmartí va deixar en vitalici a la seva esposa Saurina *...la casa on habiten situada en l'escala de Sant Martí...* (ADG, PA, Vestuari, Catalunya, 1.1). Sabem que en aquest mateix lloc Bernat de Vic havia venut en 1254 unes cases situades al nord de les escales de Sant Martí Sacosta (ACSG, Pergamins), però no podem assegurar que aquest sigui l'origen de la casa esmentada.

- 62. Sant Domènec (predicadors).** Es un dels millors conjunts medievals conservats de Girona, encara que molts aspectes de la seva obra, començada en el segle XIII, hagin estat modificats i ampliat en el XIV. La fundació del convent fou en 1252 per l'aleshores bisbe de Girona i abans frare dominic a Barcelona, Berenguer de Castellbisbal. La compra dels terrenys tingué lloc en 1253, dins l'alou de Sant Martí Sacosta, a ponent del citat temple i les seves obres ja estaven en marxa en 1255, puix que entre aquell any i 1257 s'esmenta la construcció de les parets del temple i el refector dels frares, que ocasionava molèsties als canonges veïns de Sant Martí; malgrat tot, predominà l'entesa entre les institucions, la qual cosa permeté l'ampliació del convent amb diversos horts cap a migdia (Rius, 1928, 349-350); tot això sembla fer-se amb l'ajut de nombroses donacions, molts testaments gironins de la segona meitat del segle XIII n'inclouen de generoses com els 400 sous que en 1269 Agnès de Foixà deixà per *...operi fratrum predicatorum Gerunde...* (Marquès, 1997, doc. núm. 286), és a dir, per l'obra del convent dels *frares predicadors*, el nom popular dels dominics. Diverses donacions ens fan saber que l'església i l'escala d'accés ja estaven aixecades abans de 1285, el claustre ja existia en 1276 i la sala capitular abans de 1292. També sabem que calgué fer reparacions després del setge francès de 1285 (Coll, 1958, 5-10).
- 63. Casal dels Tallada.** Els Tallada foren promotors de la urbanització de tot el sector que avui es coneix amb el nom de costa o pujada de la Llebre i en el segle XIII i XIV portava el nom d'aquests primers urbanitzadors. En 1241 s'esmentava tota la urbanització que, aquell any, Guillem de Tallada havia rebut en testament de Bernat de Tallada i aquest d'Ermengol de Tallada (ADG, PSF, s.n.). Una d'aquestes cases era la principal dels Tallada; ho recordava un document de 1299 on es parlava de la *casa que havia estat de Guillem de Tallada i ara és d'Andreu Sunyer* (ADG, PSF, s.n.).
- 64. Casal dels Adalbert.** Els Adalbert –o Albert– són una d'aquestes famílies burgeses que ocuparen un lloc remarcable en el desenvolupament urbà durant el segle XIII i, ja, en el XIV, assolint posicions de govern; tingueren un paper fonamental en la urbanització a les dues bandes del tram meridional de l'actual carrer de Ciutadans. Sabem on tenien la seva casa pairal, probablement ja citada en 1159, quan s'esmentaven les cases de Ponç Adalbert en l'Areny (ACSG, ASS, 1. 3). Segurament era el mateix lloc on, en 1214, Ponç Adalbert rebia la confirmació d'una extensa trilla que li venia en testament del seu difunt pare –també dit Ponç–. L'extensa propietat se situava entre els actuals carrers de la pujada de Sant Josep i de Ciutadans, al nord de l'Ajuntament. El document afegia que la trilla limitava a ponent –cap a Ciutadans– amb les cases de dit Ponç (ADG, PSF, núm. 38). En 1242, aquest Ponç confirmava al seu fill “*Poncet*” l'heretament d'aquestes cases (ADG, PA, Girona núm. 47). No en tornem a tenir cap notícia directa, però al llarg de la segona meitat del segle XIII i en el segle XIV, diversos documents fan esment d'aquest extens “*honor*” urbà dels Adalbert.
- 65. Casal de Jaume Bordils.** La finca comprenia la casa i una eixida amb trilla a darrera. La prospecció dels espais situats entre les dependències de l'ajuntament de Girona i la botiga de Can Moriscot, al carrer Ciutadans, ens descobreixen l'estructura i nombroses restes conservades d'aquest casal, relativament estret i allargassat (poc més de 5 m x 25 m) com tants altres bastits durant els establiments de cases dels segles XIII i XIV. A final del segle XII era propietat de Ramon de Tallada

(LSS, f. 102-103). Un descendent seu, Guillem de Tallada, hi establí Ramon de Montmeló l'any 1254 (ACSG, Pergamins). Després se'n perd el rastre documental fins al 1273 quan hi apareix Jaume de Bordils. Pertanyia a una rica família de ciutadans (veieu el núm. 66) que detenia una extensa trilla al capdamunt del carrer d'en Rossinyol. Els diferents elements arquitectònics que s'han preservat d'aquesta casa, com ara capitells, columnes i arcades ens remetent a un moment avançat del segle XIII, fet que fa creure que en Bordils la va reformar, potser després del setge de 1285. A principis del segle XIV, l'ampliava adquirint la de Pere Net, veïna per la banda de tramuntana (ASS 1, 34).

66. Casal dels Bordils. Estava situat al nord de l'actual casa Carles i dins del que avui és la seu de l'Ajuntament. Des del segle XII la família Bordils –ciutadans promotors, juristes i drapers– posseïa una extensa *trilla* –tancat fet de brancatge– que ocupava una part de l'espai ocupat per les dependències municipals i que tenia accés a la plaça de les Albergueries –plaça del Vi– i el carrer d'en Rossinyol –la pujada de Sant Josep–, tal com es defineix en un document de 1247 (ACSG, ASS, Escript. num. 13) i on hi havia el casal familiar. Aquesta extensa propietat s'amplià amb noves terres en 1283 (AHG, APA, núm. 72). En aquest lloc s'instal·là el casal dels Bordils, amb jardí interior i portal cap a la plaça, en algun moment entre mitjan i finals de segle, encara que la casa no surti esmentada de forma explícita fins al citat document de 1283; al llarg del segle XIV s'esmenta repetidament la casa dels Bordils a les Albergueries (Canal *et al.*, 1998, 55-56). A finals del segle XIV era dels Santdionís –per casament– i en 1396 fou venuda als Jurats de Girona, que hi edificaren el primer Ajuntament (ACSG, ASS. 1, 72).

67. Casal de l'abat de Poblet. Des de 1188, el monestir de Santa Maria de Poblet disposava d'un casal o mansió a Girona, on els religiosos o els seus procuradors que venien a la ciutat tenien dret *d'estada, de llits parats, llenya, estable pels animals i tot el que és acostumat*, tal com recordava el seu abat en un document de 1295 (ADG, APA, núm. 82-84). El casal ocupava la part central de l'illa de cases que avui trobem entre la plaça del Vi i la Rambla. Sabem que aquestes cases eren cedides en 1239 a Arnau Gracià que aquell any va vendre al banquer Berenguer Duran i la seva esposa, amb les condicions d'allotjament esmentades (ADG, PA, Girona doc. 79 i 80). És probable que una part del seu solar ja hagués estat parcel·lat i cedit en establiments abans de 1285, però només en tenim notícies després del setge d'aquell any; en 1294 els hereus de Guillem Duran –el fill de Berenguer– hagueren de reconèixer el domini de l'abat de Poblet després de perdre un judici (ADG, APA, núm. 84). En aquells anys tot aquell espai fou intensament parcel·lat i edificat.

68. Casal dels Albereda. En 1196 s'esmentava una mansió o casal que Arnau Albereda tenia en el *Cap de l'Areny*, amb edificis, horts i vivers el l'alou de la Sagristia Segona (Fernandez i Trabal, 1995, 74-75), prop del capdamunt del carrer que poc després portaria el seu nom, davant la placeta que avui és dita dels Bell-lloc, hereus dels Albereda. En 1215, el sector ja havia estat urbanitzat, si més no en part, car s'esmentaven les cases de Pere Albereda arran d'un litigi resolt als tribunals (ACSG, ASS. 1, 227). Però el casal principal dels Albereda encara romaní intacte, si més no fins al 1245, quan s'esmenta la venda que els germans Vicenç Albereda i Arnaleta van fer de la casa o *sala* que tenien a Girona de la que n'exceptuaven la cambra, la botiga, l'obrador i una part del pati, en el qual es reservaven el dret d'edificar (AMG, MB,

núm. 43). El que restava del casal familiar fou comprat en 1302 per Pere de Bell-lloc que li en donà el nom des d'aleshores. No tornem a tenir notícies dels Albereda, segurament no deixaren hereus mascles, però el seu nom arrelà en la topografia de la ciutat fins avui.

69. Casal de Ricard d'Osca. Aquest personatge fou jutge reial a Girona a mitjan segle XIII. Procedia d'una família distingida; el seu avi, Arnau de Madrenys, promogué establiments a la Draperia i la Vilanova. El seu matrimoni amb Adelaida, vídua d'Esteve Moix, li proporcionà un gran increment patrimonial; Adelaida disposava d'un extens alou al Cap de l'Areny, amb un gran casal amb trilla, pati, estables i bassa on hi vivien i que Adelaida li deixà en testament (ACSG, Pergamins). A començament del segle XIV, la seva filla Agnès hi realitzà establiments de cases i el casal desaparegué (ACSG, ASS, 1, 246). Ocupava el capdamunt de l'illa de cases on avui hi ha l'església del Sagrat Cor, al carrer d'Albereda.

70. Casal dels Banyoles. Els Banyoles esdevingueren una veritable dinastia burgesa que intervingué en la vida gironina des de mitjan segle XII a tots els nivells –econòmic, polític i religiós–; la seva principal propietat urbana se situava al Cap de l'Areny, entre l'actual Plaça de Catalunya i el Convent de la Mercè, on encara avui es conserva el seu record en el nom d'un carreró. Ja devien tenir una propietat amb casal cap a 1220, a prop de l'Onyar, quan s'esmentava la *placeta de Bernat de Banyoles*, però sense cap referència a la seva casa (ACSG, ASS, 2, 281). En 1244, el seu fill, també dit Bernat de Banyoles, deixava a Bellhom Provincial la *batllia* –la gestió econòmica– del seu patrimoni immobiliari en el Cap de l'Areny, on ja s'hi havien fet carrers i construït cases (ACSG, ASS, I, 16). Cal esperar al segle XIV, concretament a 1323, per trobar referències més concretes als jardins, patis i casals –la seva residència– on Ramon de Banyoles començà a fer-hi parcel·lacions i establiments (ACSG, ASS, 2, 3).

71. Mur de contenció. Des del segle XI els documents fan evidents els grans desnivells o marges que separaven el sector baix i més proper a l'Onyar conegut com *l'Areny* del sector costerut que s'enfilava abruptament cap al *Mont Aguilar* –Les Pedreres–, en els llocs coneguts com *el Puig de Vilanova* i *la Costa de Sant Martí*. En el segle XII era conegut com el *marge gros* (ACSG, LSM, f. 60 i 69v.). En el segle XIII el marge –o bé algun sector– fou recobert per un mur de contenció descrit com *murus* a diversos documents; des de 1249 (ACSG, ASS, 7, 227) s'esmentava diverses vegades en el mateix lloc descrit encara com *el marge* en 1207 (ACSG, LSM, f. 83) al Puig de Vilanova, que avui es correspon amb l'illa de cases on s'aixeca l'edifici de la Mercè. Però és probable que el mur de contenció s'estengués per més llocs del marge que s'alçava sobre l'areny de l'Onyar. Qualsevol passejada pels carrers del Portal Nou, la pujada de Sant Josep o la costa de Sant Martí ens permet descobrir, avui dia, aquests desnivells i murs de contenció.

72. Mas del Puig. El mas del Puig se cita per primera i darrera vegada en 1194, en el lloc que s'esmentava com la *Vilanova* i, més antigament, com *lo Puig*. La propietat i, potser també, la casa, se situarien dins l'espai ocupat actualment per l'antic convent de la Mercè. Aquell any s'autoritzen els primers establiments de cases i horts en el seu soler (ACSG, ASS, 7, 207); aquesta i altres operacions successives urbanitzaren el seu entorn i el mas desaparegué o quedà engolit per la urbanització.

73. Rec de Figueroles. El topònim és conegut des de començament del segle XII, concretament en 1110 (ADG, PSF, Cab. Major, núm. 3). En 1194, s'esmentava com a referència del límit de la ciutat, encara que aquest se situava més amunt, a la riba del Ter (LVG, doc. 2). La seva condició de rec es mostra sovint al llarg del segle XIII; en 1217, en la divisió del testament de Bru Calvet entre els seus fills, aquests esmenten les cases que tenen als horts del rec de Figueroles (ADG, APA, núm. 7). Un d'aquests fills, Ramon Bru, va vendre el seu hort en 1227 i el feia limitar, a migdia, amb el rec de Figuerola o de *les Cadiretes* (ACSG, Pergamins); això ens permet descobrir que el rec naixia a la *cadireta* o resclosa del rec Monar, segurament cap a la cruïlla dels actuals carrers de Tomàs Mieres i Bernat Boades; des d'aquell punt, es dirigia cap al nord i, definint un angle, cap a l'est i la riba de l'Onyar, seguint el mateix curs que ha estat fossilitzat en el nom del carrer de Figueroles. En 1251, la divisió d'uns horts *enmig dels dos recs de Figueroles* ens descobreix l'existència d'un *moli de Figueroles* (ADG, PSF, Cab. Major, núm. 4); els citats *recs* de Figueroles eren, d'una banda, el mateix que portava el nom i, de l'altra, a tramuntana, el curs del riu Güell, paral·lel a l'anterior; les hortes situades entremig, s'anomenaven *horta d'Algivira* de les quals el rec de Figueroles era el seu límit meridional, tal com explicaven diversos textos en 1228 (ADG, PSF, s.n.) o en 1290 (ADG, CPJ).

74. Santa Susanna del Mercadal. Església citada des de 1081 (Martí, 1997, doc. núm. 377); en el segle XIII esdevingué parroquial. Se situava en el mateix indret on avui hi trobem el temple gòtic del mateix nom. Només en tenim notícies indirectes al llarg del segle XIII, generalment relacionades amb donacions testamentàries de petites quantitats –5 o 10 sous–, com va passar en els testaments d'Elisenda de Vilademany en 1225 (Marquès, 1997, doc. núm. 135), Bernat de Sitjar, en 1243 (Marquès, 1997, doc. núm. 189), Bernat de Costa, en 1263 (Webster, 1987, doc. núm. VIII, 30-31) o Berenguer de Jonquer, en 1270 (AMG, CPG, núm. 43). Cap d'ells esmentava donacions *ad opera* –per a l'obra del temple–, la qual cosa ens fa pensar que el temple antic, potser obra del primer romànic o anterior, no tingué modificacions importants al llarg del segle. No trobem cap referència directa al seu edifici, o cap edifici proper que s'hi relacioni; això vol dir que el temple se situava en un entorn poc o gens urbanitzat, envoltat d'hortos i el cementiri annex; els casals i molins immediats al rec Monar se trobaven més a migdia, a unes desenes de metres, prou lluny del temple per no citar-lo mai de referència topogràfica. En canvi tenim alguna notícia dels seus clergues; en 1207 Arnau Gregori era esmentat com a clergue de Santa Susanna (Marquès, 1993, doc. núm. 338) i en 1253, el testament de Pere Duran esmentava la seva condició de clergue beneficiat i rector de l'església de Santa Susanna del Mercadal, que tenia a prop unes cases o masoveries (ADG, DSF, s.n.).

75. Forn del Mercadal. Sabem que ja existia a començament del segle XII, ja que, en 1106, el comte de Barcelona transferí la jurisdicció sobre el forn i la vil·la del Mercadal (ACSG, LSM, f. 2). No en tenim cap altra notícia al llarg del segle XIII, però es torna a esmentar repetidament al llarg del XIV. Diverses talles i documents notariais el situen al capdamunt de la plaça del Mercadal, aleshores més allargada cap al nord que l'actual (Canal *et al.*, 1998, 61-63).

76. Rec Monar. Citat repetidament des del segle XI (Canal *et al.*, 2003, 412-420), amb els seus derivats de Figueroles, al nord, i de *Cuguçacs*, al sud, creava una densa i complexa xarxa hidràulica que donava vida al sistema de molins del seu tram inferior, al

Mercadal, i a la bigarrada horta que abraçava gran part del Mercadal, Fontanilles i Cuguçacs, a la banda esquerra de l'Onyar. Tot i la freqüència i varietat dels seus esments –rec del Mercadal, rec comtal, rec reial, rec dels molins...– poques vegades tenim constància de les seves característiques tècniques o constructives, però en 1280 s'esmenta *el mur del rec dels molins*, sobre el qual el batlle reial autoritzà que s'hi recolzessin tres arcs que s'haurien d'aixecar sense impedir el pas per sota (Marquès, 1980, núm. 28). Sabem que a finals del segle hi havia tres braços que se separaven del rec principal en el seu tram final; en 1295 es vengué un molí dit *del Portell*, situat al *quart canal dit Rec Nou* (ADG, DSF, núm. 409). En 1210, sabem que a tocar l'Onyar hi havia dos molins a nord i sud d'una casa (ADG, PSF, s.n.), per tant, ja existien dos recs. A banda del rec dels molins, els documents del segle XIII citen el *rec del Portell* des de 1233 (ADG, PSF, s.n.), i el *rec de Cagafaves*, del qual també s'esmenta que és *el primer rec* (ADG, PSF, s.n.).

77. Rec del Portell. El topònim *Portell* s'esmentava des de 1228 en relació a un molí (ADG, PSF, s.n.) que després donà nom al seu rec, una branca del rec principal o *dels molins*, a migdia, a prop de la casa de l'abat d'Amer (ADG, PSF, s. n.). En 1272 i 1273, el rec era descrit com el *...rege aque que venit ad molendino de Portello* (Webster, 1987, doc. núm. XII, 36-39). En 1295 s'esmentava al sud un brancal, el *...quart canal dit rec Nou* (ADG, PSF, s. n.). El topònim es mantingué en el segle XIV.

78. Rec de Cagafaves. Era la branca septentrional del *rec dels molins*, disposat en paral·lel. Era el primer dels recs del monar del Mercadal venint des del nord, per això era conegut com el *primer rec* en 1291 (ADG, PSF, s.n.). El seu nom s'originà en un molí, dit de *Cagafaves*, en 1268, i propietat dels *Cordoví*, jueus (ADG, CPJ, 449). En 1291, el van vendre a Ramon Renall (ADG, PSF, s.n.) i en 1295, Renall rebia l'establiment de quatre molins que tenia al *rec de Cagafaves* (ADG, CPJ, s.n.), entre els quals hi havia el molí citat.

79. Molins del Monar. Era un conjunt establert en el tram final del rec Monar, al Mercadal, a migjorn del temple de Santa Susanna. Aquests molins, amb els seus recs, ja s'esmenten des del segle XI (Canal *et al.*, 2003, 274-285 i 412-420), però és des de finals del segle XII quan presenten una fesomia més concreta. El conjunt apareix en 1185 quan el rei Alfons concedí a Pere Mascaró la seva *fabrica* del Mercadal, amb tots els molins i la seva *riera* (ACA, Mulasses, Molins de Girona, núm. 43); entenem que la referència tracta dels drets reials sobre tot el conjunt de molins situats al llarg del rec, car els molins i els recs eren de domini fiscal des de l'antiguitat. Això es confirma en 1199 quan el mateix rei donà als *lleprosos i malalts de Pedret* –l'hospital d'aquell lloc–, 8 *esquillats* anuals de *forment* dels molins reials de Girona (ACA, Mulasses, Molins de Girona, núm. 40); el monarca cedia una part dels rendiments fiscals dels molins. El seu fill, el rei Pere, mostrà també aquesta potestat quan atorgà a la Seu episcopal *les dècimes* –un altre rendiment fiscal– dels seus molins del Mercadal, excepte les dels molins *drapers* (ACSG, LSM, f. 56). Això ens permet descobrir, des de començament del segle, una certa especialització entre els molins *bladers* –els molins clàssics productors de farina–, i els *drapers*, veritables fàbriques de l'època, com el *moli draper del Portell*, esmentat repetidament des de 1228, quan era possessió del jueu *Bonastruc Scapat* (ADG, PSF, s.n.). Aquest jueu, com el cristià Ponç Adalbert, propietari del moli de *Figuera*, al Mercadal, fins a la seva mort en 1201 (ADG, PA, Test. 5), ens descobreixen que la propietat o *domini útil* dels molins estava en mans, generalment, de jueus o cristians prominents.

Des de començament del segle XIII. sabem que els molins estaven agrupats en no menys de dos recs; en 1210 s'esmentava una casa prop de l'Onyar i se situava entre dos molins, el de *Gironella*, a tramuntana, i el *draper*, probablement el ja citat del *Portell*, a migdia (ADG, CPJ, 445). A aquestes dues branques se n'hi afegí una tercera, potser cap a mitjan segle XIII; en 1268 s'esmenta, per primer cop, el molí de *Cagafaves*, situat en el *molinar nou* (ADG, PSF, s.n.); en 1272 aquest rec ja rebia el nom de *rec de Cagafaves* o, també, el de *primer rec* en 1292, quan Ramon Renall comprà fins a quatre molins a diversos jueus (ADG, CPJ), amb dret a reedificar-ne algun, segurament malmès des de la invasió francesa de 1285. L'abundància de dades, a finals del segle XIII, ens descobreix un petit barri, entre el temple parroquial de Santa Susanna, a cerç, i el creixent convent de Sant Francesc, al sud, curull de molins i de cases, moltes habitades per moliners. Un document de 1289 ens descobreix les característiques tècniques d'un molí, que es va comprar amb les seves *moles*, *rodes*, *redenes* i *transteladors* (AMG, APA, núm. 175).

80. Casa de la Mercè. En 1243, els frares de l'ordre de la Mercè –els *captius* com eren coneguts popularment– van rebre l'autorització del sagristà major de la Seu per la compra que havien fet d'un casal immediat al rec dels molins, entre aquest i el dit rec del Portell (PDM, núm. 8), on hi van establir una comunitat amb un comanador al front. En 1255, aquesta casa conventual comprà la veïna que havia estat de Ramon de Viloví (PDM, núm. 13), però quedaren encaixats entre el molí draper a llevant, el rec a migdia i la casa de Bernat Pasqual a ponent; la seva única possibilitat de creixement era cap al nord, on hi havia una via pública i el rec reial o monar. Per això, en 1280, demanaren i obtingueren permís del batlle reial per obrir portes cap a tramuntana i fer tres arcs cap al carrer fins al mur del monar reial; el permís els autoritzava a edificar sobre els arcs, però no hi podrien aixecar taules ni pedrissos a sota per no impedir el trànsit (PDM, núm. 28). Aleshores, la situació dels *captius* ja era molt difícil al Mercadal; els franciscans havien comprat els horts i cases del costat de ponent, on la casa dels mercedaris limitava amb la paret de l'hort dels *framenors* (PDM, núm. 25). Sense possibilitats d'expansió, ni de poder edificar cap capella o església conventual, la vida dels mercenaris s'esllanguia; no va ser fins mig segle després que els *captius* abandonaren la seva casa del Mercadal per comprar uns terrenys a l'altra banda de l'Onyar on bastiren un convent espaiós.

81. Casal de l'abat d'Amer. En 1233, la comunitat del monestir d'Amer comprà una casa per l'hostatge dels seus membres o enviats quan vinguessin a Girona; la casa se situava al lloc dit *Portell*, a migjorn del rec Monar i a tocar del carrer paral·lel a l'Onyar, avui de Santa Clara (ADG, CPJ, 446). Poc abans de 1290 compraren una casa veïna i aquell mateix any l'abat d'Amer prometé que pagaria a l'abat de Sant Feliu, que en tenia la senyoria, uns censos en compensació dels drets no rebuts per Sant Feliu per la venda.

82. Sant Francesc (framenors). La creació i expansió del convent dels *frades menors* en el segle XIII, tingué conseqüències decisives per al desenvolupament de la vil·la i burg del Mercadal. El seu naixement se situa en 1232, quan el canonge i notari Bernat Esteve donà als franciscans una extensa propietat –cases i horts de la seva família des de finals del segle XII– situada al Mercadal, per tal que aquests hi aixequessin un convent (Webster 1985-1986, doc. núm. II, 184-185); el soler se situava, aproximadament, on avui hi trobem la plaça de Josep Pla. En els anys següents l'o-

bra ja estava en marxa; en 1234 els franciscans compraven una *taula d'hort* per accedir a la riba de l'Onyar (Webster, 1985-1986, doc. núm. III, 186-187) i en 1243 el testament de Bernat de Sitjar, com d'altres, deixava 100 sous a *l'obra dels framenors* (Marquès, 1997, doc. núm. 189), que inclouria una primera església i el recinte conventual. En els anys centrals del segle tingué lloc una important ampliació cap a migdia. Entre 1249 i 1252 els frares compraren els horts que hi havia al sud del convent, a Fontanilles, propietat de Bernat Ramon de Déu, Bernat Oller i el jueu Salomó (Webster, 1985-1986, doc. núm. IV, 187-189; Webster, 1987, doc. núm. V, 27-28); amb aquesta ampliació pogueren créixer els seus patis i, a més, urbanitzar una gran plaça al davant, avui el tram inferior de l'avinguda de Sant Francesc. Des dels anys setanta, els *framenors* desenvoluparen una gran activitat compradora; primerament cap a cerç, on van adquirir diversos horts fins arribar al límit del rec Monar entre 1271 i 1273 (Webster, 1987, doc. núm. IX i XI, 31-32 i 35-36) i, d'altra banda, en 1273 aconseguiren el domini eminent sobre les cases i horts que estaven entre el molí del Portell a tramuntana i el pont del Mercadal al sud, al nord de l'actual pont de Pedra o d'Isabel II (Webster, 1987, doc. núm. XII, 36-39). des de 1278 els frares es llançaren a comprar aquestes cases i horts als seus propietaris i les que hi havia més a migdia, tot l'actual costat de ponent del carrer de Santa Clara fins a l'actual avinguda de Sant Francesc; en aquest lloc els frares començaren de seguida a bastir una església nova, citada ja en 1282 (AMG, CPG, núm. 60). Malgrat la petita interrupció del setge francès de 1285, entre aquest any i 1293, totes aquestes cases, situades genèricament *al cap del pont*, foren comprades (Webster, 1987, doc. núm. XV a XVIII, 42-46) i ja havien desaparegut a començament del segle XIV al mateix temps que avançava, de nord a sud, l'obra del nou temple. En canvi, no tenim notícies dels seus claustres, que semblen obra del segle següent.

83. Pont del Mercadal. S'esmenta per primer cop en testaments pels volts de 1240; en 1237, Arnau d'Escala (ADG, PM, núm. 161) i, en 1243, Sosberta de Palol (AMG, CPG, núm. 22) feien deixes a *l'obra del pont del Mercadal*, situat en el mateix lloc on avui hi trobem el pont d'Isabel II o de Pedra. La proximitat d'aquestes dates amb la construcció del nou convent de Sant Francesc –des de 1232– fa pensar que hi ha una relació entre els dos fets, ja que el nou pont –el primer dins la ciutat– donava un accés més directe al nou temple, però això no vol dir que fossin els *frades menors* els qui el van construir. Després d'un parèntesi de gairebé quaranta anys, s'esmenten noves deixes a *l'obra del pont del Mercadal*, en 1270. Cap a finals del segle –en 1281, 1291, 1293 i 1300– s'esmenta sovint *el cap del pont del Mercadal* com una referència a l'espai de cases i horts propers a l'Onyar que compraven els franciscans per ampliar el seu convent i bastir la seva nova església (Webster 1987, doc. núm. XV a XVIII, 42-46). Malgrat la desena de referències al pont al llarg del segle XIII, no en sabem les seves característiques, però podia tractar-se d'un pont de fusta, perquè només des del segle XIV, trobaren referències al *pont de Pedra*.

84. Font de Fontanilles. En 1142, s'esmentava la *fontem de Fontanillis*, sobre la riba esquerra de l'Onyar (Marquès, 1997, doc. núm. 42) en relació a un mas proper, segurament el mateix conegut com el *mas del Pla* en el segle XIII. No en tenim cap notícia, d'aquesta font, al llarg del segle XIII, però segurament es tracta de la coneguda com la *Font Major* a diversos documents dels segles XIV i XV (Canal *et al.*, 2003, 60), probablement en el mateix lloc on avui trobem la font propera a la cantonada de les voltes d'en Vila amb el carrer d'en Ginesta.

85. Passadora. El nom de *passaturis* s'esmenta repetidament des de finals del segle XII i al llarg del XIII. En 1171, la venda d'unes braçades de terra situades al Cap de l'Areny se situava cap a la passadora –*ad ipsa passadora*–, que tenia a llevant les tinences de Berenguer de Banyoles (ACSG, Pergamins). Això ens permet situar-la amb força precisió, al capdavall de l'actual carrer d'Albereda i, travessant l'Onyar, davant l'angle nord-est de la plaça de Pompeu Fabra. En el segle XIII, el nom sovint té un sentit genèric; en 1210 s'esmentava un camp que el jueu *Jucef Cordoví* tenia *super passaturis* (ACSG, ASS, 8, 2), i en 1211, es donava un camp anomenat *de passaturis* per edificar l'Hospital Nou (AHG, PH, núm. 19); el qual era descrit com l'Hospital Nou *de passaturis* en 1225 (AHG, PH, núm. 27). El topònim era definit en sentit ampli, ja que els espais situats al sud de Girona, a les dues bandes de l'Onyar, no estaven gaire urbanitzats aleshores i la *passera* era un lloc molt singular, més encara si pensem que davant seu, a la riba esquerra del riu, i confluien tres vies d'entrada a la ciutat; això explica la seva localització. Cap a finals del segle XIII, el seu nom ja s'utilitza en sentit més restrictiu; en 1281, s'esmentava un habitant que vivia a Fontanilles, a la riba de l'Onyar, *al costat de les passadores de Girona* (ACSG, Pergamins). Era, segurament, una obra de fusta, desfeta moltes vegades pels aiguats de l'Onyar i novament refeta, fins a la seva desaparició final ben entrat el segle XX.

86. Mas del Pla. Durant la primera meitat del segle XIII s'esmenta diverses vegades el *mas del Pla* que fou objecte de diverses parcel·lacions i establiments, primerament d'horts i, des de mitjan segle, també de cases. El mas ja havia estat dividit en 1201 quan Berenguer de Pla en lliurà la seva part *...totum illum mansinum ...quem teneamus parte...*, a Pere de Gornall, situada a migdia del rec de Cuguçacs (AHG, PH, núm. 14). Més al nord, a mitjan segle, s'esmentaven cases situades a les tinences del mas del Pla, al carrer de Savaneres (ACSG, Pergamins); en 1256 els Pla –Maria Pla i llurs fills– reconeixien la venda d'una *taula* d'hort situada a *l'horta nova del mas Pla* (ACSG, PDS, núm. 155); però en la segona meitat del segle, el record del mas va desaparèixer, engolit pels establiments i la urbanització. L'origen d'aquest mas cal cercar-lo a mitjan segle XI; en 1063 s'esmentava el mas del *lloc dit de Cuguchac*, establert per un clergue de la Seu (Marquès, 1993, doc. núm. 127); en 1142 se situava el mas *sobre la font de Fontanilles* (Martí, 1997, doc. núm. 42) que es localitzava en el mateix lloc, avui, en l'espai comprès entre la Casa de Cultura i l'antic Hospital de Santa Caterina, a grans trets. Les excavacions recents del subsòl de l'avinguda de Pompeu Fabra han permès localitzar alguns murs atribuïbles a aquest mas que constituïen la primera ocupació del lloc sobre el sòl natural (Palahí i Nolla, coord., 2007, 47-49).

87. Rec de Cuguçacs. El topònim de *Cuguçacs*, s'aplicava a un gran espai al sud del Mercadal, però també era el nom d'un rec esmentat des del segle XI i al llarg de tota l'edat mitjana, fins a la darrerria del segle XIV, quan esdevingué el fossat o vall de la muralla meridional del Mercadal; desapareguda però evident en el recorregut semicircular de la gran via de Jaume I. El rec apareix aïlladament en 1031, quan una terra venuda *ante Gerundam* limitava al sud *...in ipso rego quem vocant Cucucago* (Martí, 1997, doc. núm. 202). En el segle XIII, el rec es mostra diverses vegades sempre relacionat amb horts, molts acabats d'establir; en 1208 els propietaris del mas Pla realitzaven diversos establiments d'horts que tenien a migdia el rec de Cuguçac (ACSG, PDS, núm. 142 i 143). També a mitjan segle –en 1246, 1256 i 1267– s'esmenten diversos establiments d'horts situats al sud o a tramuntana del rec (ACSG, Pergamins). Cal

arribar a finals del segle per trobar els primers indicis d'urbanització; per exemple, en 1286 el jueu *Astruc Salomó* establia una casa amb feixa d'hort al carrer de Canaders i autoritzava l'emfiteuta *...que pugui regar dita feixa de l'aigua que passa per la reguera que es allí y de la aigua del Cugusach* (ACSG, ASS, 3, 64). El naixement del rec cal cercar-lo a la *cadireta inferior* del rec Monar, tal com explica un document de 1334 quan es descriu un rec que va des de l'horta de Daroca fins a la font de Cuguçacs (Webster, 1987, doc. núm. XXXVI, 71-73). El seu cabal devia ser modest, ja que no s'esmenta cap molí a la seva vora.

88. Hospital Nou (Santa Caterina). Va ser una de les gran obres gironines del segle XIII i una de les poques institucions medievals que han arribat fins als nostres dies. El seu origen cal cercar-lo en 1211 quan un grup de confreres de Sant Martí Sacosta, amb el consentiment del bisbe Arnau de Creixell, compraren un camp en el Pla de Girona, cap a l'areny dit *de passaturis*, situat entre l'Onyar a llevant –el capdamunt del carrer de la Rutlla–, el *camí barcelonès* a ponent –el capdamunt del carrer Migdia– i l'alou de la Seu, al nord, cap al rec de Cuguçacs (AHG, PH, núm. 19). Durant el segle XIII, l'Hospital seria gestionat per un comanador, sota la direcció de la Confraria fundadora; el primer fou Guillem Blanch, esmentat en 1218 (AMG, PH, núm. 22). De seguida, la nova institució fou dipòsit de nombroses donacions i llegats testamentaris; en 1212, ja ho feia el noble Bernat de Bellmirall en el seu testament (ADG, PM, núm. 95) i en 1225, Elisenda de Vilademany donà tot el que tenia a la ciutat, *tant a la muntanya com al pla* (AHG, PH, núm. 368); en 1255 Pere Estruc deixà *als pobres de l'Hospital Nou*, 30 mitgeres de blat anuals (ADG, PA, Beneficència, Capbreus II, 241, fol. 280). En 1225, *L'Hospital nou de "passaturis"* va rebre permís per construir una església dedicada a Santa Caterina i un cementiri, tot sota la subjecció de la canònica de Sant Feliu en situar-se dins la seva parròquia (AHG, PH, núm. 60). L'espai de la donació inicial, afegit a donacions posteriors, completaren un important alou al voltant del monestir; però no en sabem gaire del conjunt hospitalari, deixant de banda les referències al propi Hospital, l'església annexa i el seu cementiri. La seva estructura al final de l'edat mitjana ha estat estudiada (Castells, Puigdevall i Rexach, 1989, 41-46), però, segurament, el primer edifici era molt més senzill.

Fig. 5. Plànol de la ciutat de mitjan segle XIII on s'han destacat els principals edificis i construccions:

1. Casal de Belvezer.	45. Aljama jueva.
2. Santa Eulàlia Sacosta.	46. Casal dels Halevi.
3. Sant Pere de Galligants.	47. Sinagoga.
4. Sant Nicolau.	48. Casal dels Ravaia.
5. Hospital Vell.	49. Castell de Cabrera.
6. Forn de Sant Pere.	50. Portal del Call.
7. Pont del Galligants.	51. Cúria o Cort Reial.
8. Molins del burg de Sant Pere.	52. Forn de la Plaça dels Cavallers.
9. Molins de Sant Pere.	53. Casal dels Sitjar.
10. Sant Feliu.	54. Pont de l'Areny.
11. Pou de Sant Feliu.	55. Casal dels Estruc.
12. Banyes.	56. Casal dels Arenys.
13. Forn de Sant Feliu.	57. Casal dels Vic.
14. Casal dels Sunyer.	58. Casal dels Santceloni.
15. Casal de Sant Feliu de Guíxols.	59. Casal dels Gornall.
16. Mur de l'Areny.	60. Sant Martí Sacosta.
17. Murs Vells.	61. Casal dels Santmartí.
18. Castell i Portal de Sobreportes.	62. Predicadors (Sant Domènec).
19. Santa Maria de les Puelles.	63. Casal d'en Tallada.
20. Forn de Sobreportes.	64. Casal dels Adalbert.
21. Sant Genís.	65. Casal de Jaume de Bordils.
22. Casal de Sant Pere de Camprodón.	66. Casal dels Bordils.
23. Seu de Santa Maria.	67. Casal de l'abat de Poblet.
24. Pedró de la Seu.	68. Casal dels Albereda.
25. Casal dels Calvet.	69. Casal d'en Ricart d'Osca.
26. Cases de la Milícia d'Aiguaviva.	70. Casal dels Banyoles.
27. Casal dels Escala.	71. Mur de contenció.
28. Palau del Bisbe.	72. Mas del Puig.
29. Canònica de la Seu.	73. Rec de Figueroles.
30. Forn de la Ruca.	74. Santa Susanna del Mercadal.
31. Casal de l'ardiaca de Ravós.	75. Forn del Mercadal.
32. Casal de l'ardiaca de l'Empordà.	76. Rec Monar.
33. Casal de Sant Salvador de Breda.	77. Rec del Portell.
34. Casa del priorat de Lledó.	78. Rec de Cagafaves.
35. Casal de Vilabertran.	79. Molins del Monar.
36. Casal de Sant Cugat.	80. Casal de la Mercè.
37. Cases de Sant Daniel.	81. Casal de l'abat d'Amer.
38. Casa de Sant Pol de Mar.	82. Framenors (Sant Francesc.).
39. Casal del Sagristà Major.	83. Pont del Mercadal.
40. Portal Rufí.	84. Font de Fontanilles.
41. Castell de Gironella.	85. Passadora.
42. Almoina de la Seu.	86. Mas del Pla.
43. Mur del Call.	87. Rec de Cuguçac.
44. Almoina jueva.	88. Hospital Nou.

4. Carrers, places i espais

El plànol de la ciutat sempre ha estat un dels instruments més rellevants per a la seva comprensió, especialment pel que fa a la seva evolució històrica. Girona presenta indicis remarcables en aquest sentit; des de la trama de la ciutat vella, que conserva rastres contundents de la trama ortogonal de la fundació, romana, fins l'aspecte menys organitzat dels burgs desenvolupats en l'alta edat mitjana –Sant Feliu i Sant Pere–, tot passant per la trama medieval regular de l'Areny i del Cap de l'Areny, fins a les fileres allargassades, tot seguint els vells camins d'entrada cap a la ciutat, que es començaren a aixecar al Mercadal, Fontanilles i Cuguçacs, a l'altra riba de l'Onyar. La necessitat de distingir aquestes vies i espais explica que al llarg del segle XIII moltes adquirissin un nom.

El plànol de la ciutat també ens informa del conflicte entre allò públic i allò privat a la ciutat medieval. La privatització i edificació dels espais públics, com a la plaça del Mercat des de finals del segle XII, s'acompanya d'un esforç per conciliar les dues posicions mitjançant l'aixecament de pilars, arcs i sostres –dites *voltes*–, nombrosos al llarg del segle XIII. Això no va impedir que en aquell segle s'ordenessin i consolidessin algunes places públiques que esdevindrien les més significatives de la ciutat, necessàries com a llocs de reunió, de circulació i d'activitat comercial; les Albergueries (la plaça del Vi), la plaça o pla de Sant Pere, el Mercat de l'Areny –avui la Rambla– i la plaça o pla de Sant Francesc, en són les més significatives.

Aquests són els carrers, places i altres espais significatius de la ciutat en el segle XIII:

- 1. Camí de Pedret.** Apareix poques vegades citat expressament en la documentació del segle XIII, malgrat la seva antigor i l'abundància de topònims situats a les seves vores –la font de Pedret, el rec i els molins de *la Manola*, l'Hospital de Pedret i la seva església de Sant Jaume, el *pont mitjà* sobre el Ter–. Tot això implicava un camí al llarg del recorregut –entre el burg de Sant Pere de Galligants i el Pont Major, definit com *strata* o carretera en 1155 (ACSG, Pergamins). En el segle XIII només trobem una referència al *camí públic*, en 1283; aquest se situava a llevant del citat *pont mitjà* i al sud de l'Hospital (ACSG, Pergamins). Uns anys després, en 1296, s'esmentava, més cap a cerç, un camp situat entre el *pont primer* (el Pont Major) i el *pont mitjà* de Pedret (ADG, PSF, s. n.), però malgrat la necessària existència del camí proper, que conduïa d'un pont a l'altre, d'aquest no se'n parla.
- 2. Lloc de Boixeda.** Una part del vessant de ponent de la muntanya de Monjuïc era coneguda com el *lloc de Boixeda* i tenia una font amb el mateix nom; a mitjan segle XIII s'hi barrejaven usos agrícoles –trilles, oliveres– i industrials –pedreres i forns de calç–, com pertocava a un lloc suburbà immediat a Pedret. S'esmentava en 1206 quan l'abat Dalmau de Sant Pere de Galligants confirmà als germans Mascardell l'*honor* o propietat que tenien en el *lloc de Boixeda*, sota domini del citat monestir. Un document de 1263 aclareix les característiques de la citada propietat, ja que Joan Mascardell va vendre una trilla, una olivera i una pedrera amb forn de calç situades *al cap del burg de Sant Pere de Galligants, al costat de la font de Boixeda* (ACA, SPG, r.1). Es tornava a esmentar la mateixa descripció, en 1272, quan la propietat tornà a ser venuda (ACA, SPG, r. 1, p. 2).
- 3. Costa de Santa Eulàlia.** Era el camí o costa que pujava des de Sant Pere de Galligants fins l'església dedecada a la màrtir i, més enllà, cap a Monjuïc i Campodorà. Ja era citada com a *costa* en 1078 (Canal *et al.*, 2000, 72-73). En la segona meitat del segle

XIII, s'esmenta repetidament, bé en relació als casals del burg de Sant Pere, immediats al començament de la costa (ACA, SPG, r. 20) o, també, en 1294, en relació a les cases del burg de Santa Eulàlia situades a tocar del *camí públic* (ACSG, Pergamins) que s'enfilava cap a Montjuïc i Campdorà.

4. Burg Superior de Sant Pere. Des de mitjan segle XIII, o abans i tot, es consolidaren primer una i després una segona renglera de cases a les dues bandes del camí que anava cap a Sant Daniel, a llevant del monestir de Sant Pere. La primera renglera, al nord del camí i la més allunyada del Galligants i les seves avingudes pot haver estat la més antiga i començava a l'angle situat entre el camí cap a Sant Daniel i la costa de Santa Eulàlia, al costat de la capçalera del monestir. Al sud, entre el camí i el Galligants, s'esmentaven, des de 1251, les cases d'Arnau de Font, que pot haver estat el primer *establidor* i promotor, situades darrera del verger o jardí del monestir de Sant Pere, amb alguns carrers travessers que possiblement ja eren coberts amb voltes (Canal *et al.*, 2000, 103-104).

5. Burg Inferior de Sant Pere. Aquest sector del burg de Sant Feliu, el més antic, era esmentat des de començament de segle i estava creixent, a mitjan segle XIII, cap a ponent i nord, en direcció a l'areny i a Pedret. La seva expansió cap al *planiol* o pla de ponent era evident en 1252 ja que s'esmentaven les cases de Pere Luciana i de Pere de Prat cap a ponent i cap al nord; aquest creixement provocà un conflicte amb el veí Hospital de Sant Pere, que hi tenia un cementiri en aquell lloc (Canal *et al.*, 2000, 159-162); el litigi es resolgué a favor de l'abat del monestir i l'expansió continuà durant la resta del segle (Canal *et al.*, 2000, 100-104).

6. Planiol de Sant Pere. Després de l'aixecament de l'Hospital de Sant Pere vers el 1200, el *planiol* o pla que tenia a ponent, desurbanitzat i només travessat pel vell camí que entrava a la ciutat des del nord, va ser convertit en cementiri de l'Hospital. Però des dels anys quaranta, s'hi començaren a edificar cases al seu voltant i això promogué, en 1252, un litigi entre el rector de l'Hospital i l'abat de Sant Pere (Canal *et al.*, 2000, 159-162). El primer es queixava que l'abat havia donat permís per aixecar cases i fer obradors en el pla proper al Galligants que també era cementiri dels pobres i malalts de l'Hospital, la qual cosa reduïa l'espai del cementiri, raó per la qual demanava que les construccions fossin enderrocades. Per la seva banda, l'abat reclamava que el pla estava dins la seva jurisdicció i ell hi tenia dret a aprovar-hi nous establiments. Els jutges nomenats per resoldre el litigi, dos canonges de la Seu, resolgueren que l'espai tancat del cementiri –relativament petit– quedaria en possessió de l'Hospital, però la resta del pla, que a més era lloc de pas, era de l'abat i aquest podria continuar autoritzant noves cases amb obradors, com les que ja s'hi havien aixecat (Canal *et al.*, 2000, 100-102).

7. Cementiris de Sant Pere. Sabem que en el segle XIII n'hi havia dos. El primer, entre el portal del monestir de Sant Pere, a llevant, l'Hospital, a ponent, i l'església de Sant Nicolau, al nord, ocupava una gran part d'aquest solar o espai tancat que donava accés al monestir, on s'hi enterraven els veïns del burg i els monjos. El segon era el cementiri de l'Hospital on s'hi enterraven els pobres i malalts que hi morien i se situava a ponent, cap a l'areny; els dos cementiris apareixen referits en la controvèrsia repetidament citada que enfrontà el monestir i l'hospital en 1252 (Canal *et al.*, 2000, 159-162). Mentre el primer es mantingué com a cementiri del burg durant molt de temps, el segon ja era un espai urbanitzat en el segle XIV.

- 8. Pujada a Sobreportes.** Era el carrer o via que pujava des del pont sobre el Galligants fins al portal de Sobreportes per on s'entrava a la ciutat vella. Citat diverses vegades des del segle XI, va ser fins al segle XIII l'artèria principal del burg de Sant Feliu, on s'obrien les cases del forn i de ciutadans benestants com els Adals, els Mascardell i els Sunyer a la galta de llevant, però també les antigues dependències de la canònica de Sant Feliu, a ponent (Canal *et al.*, 2000, 57-63). Al llarg del segle XIII, la via és esmentada moltes vegades, en relació a cases establertes o venudes, com a *via publica* sense més precisió (Canal *et al.*, 2000, 88-89), però les cases venudes en 1239 pel canonge Pere de Pau, limitaven a llevant amb *la via pública que entra a la ciutat* (ADG, PSF, núm. 110). Es tracta del carrer que en el segle XIV esdevingué el *carrer del Llop* i actualment és la *pujada del rei Martí*.
- 9. Carrer (*avui del Pou Rodó*).** No fou conegut amb el seu nom actual abans del segle XVI; anteriorment no portava cap nom conegut. En el segle XIV –en 1360– era descrit com [...] *Lo carrer que parteix del pont damont de Sant Pere e va a la Plaça de Sant Feliu* (Guilleré, 1994, 114). No podem precisar el seu procés d'urbanització, però en el segle XIII era força avançat, tal com indiquen els establiments fets a mitjan segle entre aquest carrer i el de la Barca (Canal *et al.*, 2000, 84-85).
- 10. Escales de Sant Feliu.** No en trobem referència abans de 1220-1230, en un document sense data determinada on s'explica l'acord entre l'abat Pere de Sant Feliu i el canonge Pere de Pau en la seva disputa sobre unes cases que se situaven al costat de *les escales de dita església* (ADG, CPJ, s. n.); no trobem cap més esment d'aquestes escales –que no són les actuals, més avançades– abans del segle XIV, des d'aleshores se citaven regularment (Canal *et al.*, 2000, 117-118). No sabem en quina data es construïren, però si tenim en compte que no fou fins a començament del segle XIII quan es començà a urbanitzar el pla i l'areny a ponent de Sant Feliu, l'escala que en feia la connexió –necessària per a unir la terrassa on s'alçava Sant Feliu amb l'areny– no podia ser gaire més antiga. En el segle XIV, la trobem flanquejada de cases a les dues bandes, però no és segur que aquesta disposició ja existís abans de 1285.
- 11. Lloc de Balaguer.** En algun moment del darrer terç del segle XII, un cert *Barayenus* (segurament *Balaguerius*) vengué a Pere de Consell –*Concilius*–, les cases que tenia en feu del canonge Pere de Banyoles, en l'alou de Sant Feliu i davant l'Onyar (ADG, CPJ, s. n.). El topònim *Balaguer* s'esmenta un altre cop en 1296 quan unes cases venudes i situades al costat d'un pou públic, tenien, a orient, *els cellers de l'abat dits cellers de Balaguer*, que també limitaven cap a ponent amb *el riu clar de l'Onyar* (ADG, CPJ, s. n.); des de començament del segle XIV el topònim s'anava repetint regularment durant dècades aplicat a elements diversos; *Portal de Balaguer* o *lloc de Balaguer*, per exemple. L'*Estima* de 1535 encara esmenta la *Placeta de Balaguer*, davant el campanar de l'església de Sant Feliu (Canal *et al.*, 1995b, 28). El topònim arrelà en el segle XIII en relació a un dels primers propietaris i promotors d'establiments, en el pla sota el marge on s'aixecava Sant Feliu. Quan es bastiren les escales, el topònim ja s'havia consolidat perquè en els segles XIII i XIV el trobarem tant a nord com a sud de les escalinats (Canal *et al.*, 2000, 94 i 117-118).
- 12. Plaça de Sant Feliu.** De fet, es tracta d'un topònim inexistent en el segle XIII. En aquells anys, el temple del sant màrtir s'obria des d'una posició dominant de 7 o 8 metres sobre

el pla i areny fluvial que tenia a ponent. Al llarg de d'aquella centúria, la urbanització d'aquest sector del burg havia estat important cap a tramuntana (l'actual carrer de la Barca), però davant la façana de la nova església de Sant Feliu i la seva escala s'obria un espai ample, desurbanitzat i molt transitat pels que volien entrar o sortir de Girona pel nord i estalviar-se els estrets i costeruts carrers de la ciutat vella (Canal *et al.*, 2000, 93-96). Per això no ens pot sorprendre que en 1264 aquest espai sigui descrit com el *carrer que va a l'església de Sant Feliu* (ADG, PSF, núm. 164). El nom de *plaça* i el tancament vers ponent no es consolidà fins al segle XIV.

13. Cementiri de Sant Feliu. Al llarg del segle XIII s'esmenta repetidament el cementiri de Sant Feliu com un espai tancat, envoltat de cases al nord del mur de l'església homònima. Es tracta de l'antic centre de la canònica, al seu voltant s'hi trobaven, fins al segle XIII, les cases canòniques, però aleshores els clergues començaren a vendre-les o establir-hi estadants; un veritable procés privatitzador (Canal *et al.*, 2000, 86-87). El seu voltant estava ocupat per una galeria coberta, un claustre, tal com indica la referència de 1230 al *carrer que passa sota les cases i al costat del cementiri de Sant Feliu* (ADG, PSF, nº63); només romangué en possessió comunitària el sector central, al voltant del claustre citat com una obra destruïda durant la invasió francesa de 1285 i, per tant, anterior (ADG, PSF, s. n.). A causa de les reduïdes dimensions de l'espai, aquest petit cementiri segurament només serviria als mateixos clergues de Sant Feliu. Sembla probable que el cementiri "civil" es trobés al migdia del temple, ocupant part de l'actual placeta davant la muralla de Sobreportes. L'únic indicati en aquest sentit el trobem en la referència al *clausum dicte ecclesie* situat al sud del temple en un document de principi de segle (ADG, CPJ, s.n.); aquest *clos* o tancat podria ser, perfectament, del cementiri meridional.

14. Carrer (avui de la Barca). El nom actual de *Carrer de la Barca* no és medieval, però el seu recorregut es pot remuntar als primers anys del segle XIII; des de finals del segle XII, era el front fluvial fins on havien arribat les, encara, poques cases edificades al burg de Sant Feliu. Però en 1223, trobem unes cases del canonge Pere de Pau en el burg que tenien el mur de l'arenys i, més enllà, l'Onyar, com a límit a ponent i una *carraria* o carrer a llevant (Marquès, 1993, doc. núm. 412); és a dir, el carrer ja passava entre dues fileres de cases. Més avall, cap a la plaça de Sant Feliu en 1252 s'esmentaven els solars on Maria de Banyoles començava a fer-hi establiments per aixecar cases entre l'arenys de l'Onyar i el *carrer públic* que passava davant d'altres cases de Maria, a ponent (ADG, PSF, núm. 121). D'aquesta manera, podem assegurar que el carrer s'urbanitzà i edificà durant la primera meitat del segle XIII (Canal *et al.*, 2000, 93-96 i 122), encara que no esdevindria el *carrer de la Barca* fins a l'edat moderna.

15. Carrer (avui de Calderers). No tenia cap nom, però ja existia en el segle XIII. En 1259, l'abat Ramon de Sant Feliu confirmava al monestir homònim de Guíxols la possessió d'un cas que acabava de rebre en donació i situades al burg de Sant Feliu, que afrontaven amb altres cases a nord i sud, tot formant una renglera, i cap a ponent *...in carraria publica et in alveo Undaris...* –el carrer públic i l'arenys de l'Onyar– (ADG, PSF, núm. 137). Coneixem perfectament la localització d'aquesta casa; l'*Estima* de 1535 descrivia la seva situació exacta en el carrer aleshores dit de *Perolers*, avui de Calderers. La descripció de 1259, repetida en un altre document de 1273 (ADG, CPJ, s. n.) no permetia dubtar-ne, la casa se situava davant el carrer,

mirant cap a ponent, però a l'altra banda no hi havia una renglera de cases sinó l'arenys fluvial. Aquesta segona renglera no es construï fins la primera meitat del segle XIV (Canal *et al.*, 2000, 116 i 130-131).

16. Pujada de Sant Feliu. Era, segurament, un antic camí que pujava des de l'arenys de l'Onyar cap a l'església, però la seva edificació no era gaire anterior al segle XIII. En 1210, el batlle reial, Martí de Vic, aprovà al jueu *Provincial* les cases que aquest havia comprat, situades entre el mur de la ciutat a llevant i la *...carrariam que vadit ad ecclesiam sancti Felicis versus occidentem...* –el carrer que va a l'església de Sant Feliu– (ADG, PA, núm. 367): això vol dir que aquestes cases eren més antigues. Les mateixes cases, ara propietat d'un altre jueu, s'esmentaven en 1316 i se situaven *...fora de la muralla vella, al carrer que puja a Sant Feliu, sota la casa del Call jueu...* (ADG, PA, núm. 290-291). Sembla clar que tant aleshores com ara, algunes cases seguien la pujada cap a l'església i es recolzaven en la muralla, prop del seu angle nord-oest (Canal *et al.*, 2000, 92 i 114-115).

17. Carrer de les Fàbregues (les Ballesteries). El seu origen cal cercar-lo en el darrer terç del segle XII; primerament, en 1168, el comte-rei Alfons donà al magnat Ramon de Montcada tot l'alou reial que hi havia entre la muralla i el riu Onyar (ADG, PA, núm. 57); després, en 1179, Ramon de Montcada va vendre el mateix espai, on ja s'hi esmentaven algunes cases, als germans Berenguer i Arnau Estruc, per 800 sous (ADG, PA, núm. 58). L'existència d'aquestes cases vol dir també que ja hi havia un camí que resseguia la vora de l'Onyar i que fou l'origen del carrer (Canal *et al.*, 1996, 76-77). A començament del segle XIII, en 1205 i 1206, trobem que Astruga, germana dels citats germans Estruc, i el seu marit Pere de Gornall realitzaren una tongada d'establiments de cases entre la muralla i l'Onyar, amb autorització per aixecar habitatges i obradors; un cop morta Astruga, el seu espòs Pere i els seus fills continuaren amb nous establiments, en 1217 (ACSG, Pergamins) que consolidaren un carrer d'una única filera de cases que treien porta *apud fabricis*, és a dir, en el carrer que anava cap a les fàbregues o ferreries que hi hauria en el seu extrem septentrional i a la riba de l'Onyar. El topònim es consolidà a mitjan segle; en 1262 ja s'esmentaven les cases *in carraria apud fabricarum* –al carrer que va a les fàbregues– (AHG, CPG, núm. 32). En 1273, el fill del citat Pere deixà en testament algunes d'aquestes cases als *framenors* que les vengueren immediatament (ADG, PA, núm. 57). Aleshores, les cases presentaven una seqüència continua al costat de llevant del carrer on, per cert, ja hi vivien alguns ballesters (Canal *et al.*, 2005, 56-57).

18. Plaça del Mercadell. Topònim esmentat des de 1035 en relació al que restava del sector o plaça inferior del vell recinte foral romà, molt reduït a causa de l'edificació (Canal *et al.*, 2003, 164-176). Per aquesta raó se'l citava amb diminutius com *mercacellum* o, més excepcionalment *forellum* –petit fòrum– en un parell de documents del segle XII (ACSG, Pergamins). La plaça se situava davant les escales de la Seu tal com esmentava Ramon Tizó en 1189 quan donà les cases que tenia *vers el Mercadell, davant les escales de Santa Maria* (ACSG, ASS, 5, 125), una relació esmentada repetidament als documents del segle XIII. El Mercadell tenia, cap a ponent, una illa de cases flanquejada per dos carrerons, a nord i sud, que conduïen a les esglesioles de Santa Maria de les Puelles a tramuntana i Sant Genis a migjorn. Per la banda de llevant, cap a la plataforma de la Seu, sortien altres dos carrers, als dos costats de les cases situades a una i altra banda de les escales de la Seu. Les seves mesures, ben

migrades, fan pensar que en l'edat mitjana el nom de *Mercadell* era més un record de les seves activitats passades que no pas un fet del present. Sobre les característiques i evolució d'aquest espai urbà al llarg de l'edat mitjana, remetem al volum anterior d'aquesta mateixa col·lecció (Nolla *et al.*, 2008, 224-255).

19. Carrer del forn de Sobreportes. Al llarg del segle, s'esmenta repetidament un carrer descrit en 1236 com el *...carrer que va al forn i a Santa Maria de les Puelles* (ADG, PSF, s. n.). El mateix carrer se citava diverses vegades al llarg del segle en relació a la veïna esglésiola de Santa Maria de les Puelles i al sud i oest de la muralla de Sobreportes, ja que resseguia el seu angle nord-occidental i, després, davallava cap a migdia, per anar a trobar el citat forn, que per documents posteriors –1296 i 1305– sabem que era de coure pa de domini del castell de Sobreportes (ADG, PA, núm. 208 i 247). En realitat aquest carrer o carreró resseguia el contorn de l'antic porticat del sector de ponent del vell fòrum –espai edificat des de feia segles–, la qual cosa explicaria que en 1275 s'esmentin unes cases a dit carrer amb unes escales de pedra que hi davallaven (ACSG Pergamins) que potser correspondrien al sector de ponent del vell pòrtic foral.

20. Escales de la Seu. La vella graonada –d'origen romà– que pujava des de la plaça del Mercadell fins al pòrtic i entrada –la *galilea*– de la Seu de Santa Maria, es trobava flanquejada per dues fileres de cases des del segle XI o abans. Aquesta composició no havia canviat en el segle XIII; en 1236, un document esmentava *...la plaça del Mercadell davant l'escala de la seu de Santa Maria...* (ADG, PSF, s. n.). De la mateixa manera es definien les cases a les dues galtes; a la nord, en 1227, les cases que havien estat de Bru Calvet i les de Joan Mercadell tenien, a migjorn, l'escala de Santa Maria (ADG, Ard. Ravòs, Perg. Cab. Major, núm. 29), i a la meridional, s'esmentaven, en 1275, les cases que va vendre Bernat d'Escala, que tenien a tramuntana la *...scalam ecclesiae Beatae Mariae...* (ACSG, ASS, 5, 126).

21. Volta. Sota les escales de la Seu, a la part més enlairada, a llevant, existia una volta o pas inferior que permetia comunicar els carrers a nord i sud de l'escala; el seu origen era romà. En 1238, el bisbe Guillem i tota la comunitat canonical *...atenent els fets indecents i deshonestos que es produïen al costat del lloc sagrat...*, autoritzaren al canonge Cervià a *...tancar el lloc dit vulgarment Volta i el carrer que hi passa, que és un lloc fosc sota l'escala de l'església de Santa Maria...* (Marquès, 1993, doc. núm. 426). Fins aquell moment, la volta creava un passadís que permetia la comunicació entre els sectors del vell recinte foral separat per l'escala; la seva amortització era un símptoma més de la desaparició de les seves antigues funcions i l'ocupació i privatització del seu espai.

22. Carrer (a la Canònica). En 1227 les cases que foren de Bru Calvet i que estaven a tramuntana de les escales de la Seu afrontaven, cap al nord, amb el carrer i, més enllà, amb altres cases veïnes a la muralla (ADG, Ard. Ravòs, Perg. Cab. Major, núm. 29). En 1314, un altre document aclaria millor el nom d'aquest carrer, en situar-lo a ponent del Mercadell i definint-lo com *el carrer pel qual es va a la canònica de Girona* (ADG, CRV, doc. 55).

23. Lloc de Palastrina. A finals del segle XII s'esmenta un parell de vegades el topònim de *Palastrin* dins murs de Girona. En 1184, el canonge Ramon de Terrades com-

prà les cases *dins les muralles en el lloc que vulgarment se diu Palastrin* (ACSG, PDS, p. 65) i en 1192, el prior de Santa Maria d'Ullà va vendre a Arnau Santmartí el domini d'aquelles mateixes cases *que es tenen sobre les muralles de Girona que se anomenen de Palastrin* (ACSG, PDS, p. 65v.). Sobre aquestes cases, els clergues d'Ullà hi tenien dret d'alberga; és a dir que el prior i els seus clergues tenien dret d'hostatge quan venien a Girona i que van perdre amb la venda citada. El lloc de *Palastrin* se situava en una part de l'espai definit amb l'ampliació de les muralles carolíngies al nord de la Seu de Santa Maria, on s'aixecà la canònica entre els segles XI i XII. A tall d'hipòtesi podem plantejar que el topònim recordés alguna *palestra* o espai per als exercicis físics en època antiga.

- 24. Cal ample.** Entre els carrers del Call jueu només aquest presenta alguna singularitat toponímica. En 1296, la casa del Call comprada per *Issac Cordoví* limitava, cap a orient, amb el carrer dit *cal ample* (AHG, PH, núm. 208). La situació del casal i la descripció del carrer ens descobreixen un espai que encara es conserva amb el nom de placeta de l'Institut Vell. La citada casa jueva, de la qual no en queda cap indici, se situava cap al fons. Les dimensions desacostumades d'aquest espai, en un sector de la ciutat ocupat per carrers molt estrets, explica la referència a la seva amplada.
- 25. Carrer del Call.** No disposem gairebé de cap notícia sobre el carrer principal del *call jueu* en el segle XIII si no és en 1284 quan s'esmentaven unes cases que limitaven amb el carrer dels jueus (Romano, 1995, 22). Malgrat la seva indiscutible existència en tractar-se del l'antic *cardo* principal de la ciutat romana, conservat, avui, en el carrer de la Força; els documents del segle XIII no li atorguen cap nom específic; és possible que fos, simplement, *el call*.
- 26. Cementiri de la Seu.** Tal com explica Jaume Marqués i Casanovas *...la parte anterior a la puerta de los Apóstoles era un cementerio que en los documentos se llama cementerio inferior y segun Pontich antiguamente se llamaba "lo Marrech", cuya altura llegaba a la del paso hacia la puerta de San Cristobal ...De este cementerio sabemos que contenia ...una sepultura comun del cabildo en la cual se enterraba por lo menos desde el segundo tercio del siglo XIII (Pontich III, fol. 227)*. (Marquès, 1948, 228-230).
- 27. Carrer de la Ruca.** Citat a bastament des del segle XI, era un dels molts carrers que *puja cap a Gironella* de la documentació altmedieval. A finals del segle XII era descrit com *el carrer que passa davant el forn i puja davant de Santa Maria* (ADG, PA, Girona, núm. 24), en referència a tota la costa que des del sud del Mercadell pujava, fent angles rectes, fins al replà de la Seu episcopal. Al llarg del segle XIII s'esmentava diverses vegades com a *carrer públic* o *via pública* en relació a algunes cases de la seva galta de llevant, com el forn de la Seu, o alguns casals jueus. En 1271, és definit per primer cop com a *carrer públic de la Rucha* (ACSG, PDS, 76), en relació a les cases de l'Almoina jueva que hi quedaven a ponent.
- 28. Carrer a Gironella.** Aquest era un dels topònims més genèrics de la Girona medieval en aplicar-se, des de final del segle X, a tots el carrers de la ciutat emmurallada –la Força Vella– orientats d'est a oest el quals en arribar a l'extrem oriental es trobaven davant del castell de Gironella. Per exemple, en 1193, unes cases situades davant les cases del cabíscol de la Seu afrontaven al nord amb el carrer que va a Gironella

(AHG, APA, núm. 23). També l'actual carrer dels Alemanys és descrit diverses vegades com *la via publica que va a Gironella* –en 1207– (ADG, PM, núm. 78), en 1215 i 1216, en relació a uns establiments en trilla propera (ADG, PSF, s. n.) o en 1273 (EMV, núm. 901). Però també el carrer que pujava des del Palau del bisbe al castell –avui el carrer de Pere de Rocabertí– era descrit com *el carrer que puja a Gironella* (AHG, APA, núm. 69).

29. Roques de Gironella. En 1275 el paborde de l'Almoïna establia a Bernat Vilar unes cases *davant les roques de Gironella* (AHG, APA, núm. 69). Molt probablement es tractava del roquissar que avui es troba entre els carrers de Pere Rocabertí i de Sant Cristòfol, al nord de les citades cases.

30. Lloc de Mora. Conjunt d'illes de cases situades entre els actuals carrers del Dr. Lluís Batlle, dels Alemanys i la plaça dels Lledoners, dins els murs vells. No en sabem l'origen del topònim. S'esmentava des de 1233 quan Bernat Marial comprà al bisbe unes cases *al lloc de Maura o Mora* que limitaven, a ponent, amb *el carrer públic vers el call judaïc* (ACSG, PDS, núm. 156); des d'aleshores el topònim és citat repetidament, sense que en sàpiguem explicar el seu origen. En el segle XIII aquest àmbit estava ocupat per casals particulars, pertanyents a clergues i laics, però el domini era de la canònica episcopal; a més s'hi trobaven casals de monestirs com el de Sant Salvador de Breda o de Santa Maria de Lledó (Canal *et al.*, 2003, 210-212).

31. Lloc de Bellmirall. En 1193 s'esmentaven una cases donades per l'abat de Sant Cugat en el *lloc anomenat pulcrum miraculum o bellmirall* (ACSG, PDS, núm. 67). En 1228, el bisbe concedia a Arnau de Camps les cases *que es diuen de Belmiray* i que foren de *Bernat Vellmirall i de Berenguer son pare* (ACSG, PDS, núm. 154); aquest fet ens relaciona els dos noms però no permet aclarir si els Bellmirall donaren el nom al lloc o fou al revés. Al llarg del segle disposem d'una desena de referències, sempre definit com un espai dins murs, edificat i creuat per carrers. En 1259, Galceran de Cartellà heretà al seu fill Guillem, canonge, amb *el castell de Bellmirall dins murs de Girona, junt a la Porta Rufina, amb censos, feus i dominis* (Alós, 1919, 15); la qual cosa ens fa pensar que els Cartellà i, abans, els Bellmirall, tinguessin infeudada una part de la muralla de la ciutat, entre el castell vescomtal i el portal Rufí. Aleshores el *lloc de Bellmirall* pot haver estat el sector de cases proper a aquest tram de muralla i relacionat, mitjançant censos i altres servituds, a llur servei militar, com ja trobàvem en altres indrets de la ciutat vella en els segles XI i XII (Canal *et al.*, 2004, 106). Durant la segona meitat del segle XIII, el *lloc* o *indret* de Bellmirall se seguirà esmentat per referir-se a carrers i cases, entre les quals hi figuraven les pertanyents als monestirs de Vilabertran i de Sant Cugat del Vallès (Canal *et al.*, 2003, 210-212).

32. Lloc de Montoliu. En 1207, l'abat del monestir de Vilabertran establia unes cases *situades a Montoliu, dins murs de la ciutat i prop de la Porta Rufina* (ADG, PM, núm. 78). El nom es tornava a esmentar en 1243 al testament de Bernat de Sitjar quan deixà a la Seu *les cases que vaig comprar a Arnau de Bescanó, al costat del mur de la ciutat i la torre de Montoliu* (Marquès, 1997, doc. núm. 189). Per aquestes descripcions sabem que el topònim afectava un sector de cases proper a la muralla entre el portal Rufí i el castell de Requesens, sector que també era conegut com el *lloc de Bellmirall*. Però el topònim de *Montoliu* era més antic; ja s'identificava en 1042 quan

unes cases situades dins murs limitaven, a occident, amb la *scala de Monte Olivi* (CDSG, núm. 239). El topònim definia, per tant, un petit sector de la ciutat i dels seus murs ja des del segle XI, però en el segle XIII el nom de Bellmirall s'hi sobreposà i el substituï.

- 33. Plaça del portal del Call.** Durant el setge francès de 1285, Bernat Desclot en el capítol CLVI de la seva *Crònica* descriu com els francesos s'aproparen a *...una gran plaça e ample què és a l'entrada del call juïc e costarent-se a les portes...* on tingué lloc un dels principals combats d'aquella contesa (Soldevila, 2008, 333-337). Estem, sens dubte, a l'actual placeta del Correu Vell, probablement més reduïda que l'actual malgrat l'evident exageració del cronista; la muralla i el citat portal limitaven les actuals dimensions. Es tractava, sens dubte, d'un espai molt més antic, però del qual no en tenim notícies anteriors.
- 34. Carrer de la Sabateria.** En 1255, Pere Estruc deixà en testament al seu fill Berenguer, entre moltes altres coses, les cases que tenia al *carrer de la Sabateria*, a la banda de ponent (AHG, APA, Benef, Ll. 241, fol. 281), topònim esmentat, aleshores, per primer cop. No tenim cap altra notícia d'aquest carrer en el segle XIII, però si d'altres en el segle XIV i fins al XV, quan el canvià pel nom de *carrer de la Presó*, avui de *Carreres Peralta*. Era el tram final d'entrada a la ciutat –davant la porta meridional de la muralla–, de l'antiga via romana que transitava pel carrer d'Albereda, plaça del Vi, carrer de Ciutadans i plaça de l'Oli.
- 35. Plaça dels Cavallers.** Des de començament del segle XIII intuïm l'existència d'aquest espai, puix que, en 1221, s'esmentaven les cases i obradors que comprà Bernat de Sitjar i que, una part, convertí en el seu casal, avui la *Fontana d'Or*. Afrontaven, a llevant i nord, amb *els carrers pels quals s'entra i surt de la ciutat*, una referència a l'actual carrer de Ciutadans i, segurament, a l'actual plaça de l'Oli, descrita aleshores com un carrer (Canal *et al.*, 1995c, 73). La referència més antiga al seu nom la trobem en 1271, quan els frares dominics vengueren una casa que tenia a orient la *platea militum* (LASM, 84). També se citava en 1284, quan Pere Guerau assegurà als veïns de Girona l'ús del forn de coure pa *iuxta platea militum*, és a dir, al costat de la plaça dels Cavallers (Guilleré, 2000, doc. núm. 9). Algunes dades, com les ja citades de 1221, proposen que la plaça tindria una extensió més gran, especialment cap a migdia i ponent. El nom es mantingué fins a mitjan segle XV, quan el substituï l'actual de *plaça de l'Oli*.
- 36. Costa de Sant Martí.** La pujada o costa cap a l'església de Sant Martí des de l'areny i el vell camí romà d'entrada a Girona des del sud, és un referència molt antiga, s'expressa repetidament a nombrosos documents dels segles XI i XII, però sense donar mai la impressió d'una via gaire edificada (Canal *et al.*, 2003, 97-98). Només disposem d'un escadusser document a la seva situació en el segle XIII quan, en 1275, s'esmenten una cases situades en l'alou de Sant Martí Sacosta i a la *Costa de Sant Martí*, que tenien, a nord i sud, altres cases (AMG, CPG, núm. 44). La via, descrita com un carrer, se situava de nord a sud, la qual cosa ens fa veure que les cases es localitzaven en el tram final de la pujada, no gaire lluny del portal de l'església.
- 37. Escales de Sant Martí Sacosta.** No sabem en quina època s'aixecaren escales per superar el marge costerut que separava el replà on s'alçava Sant Martí Sacosta del

pla de l'areny, als seus peus. Només sabem que ja existien en 1254, quan Bernat de Vic va vendre a Bernat de Santmartí unes cases que tenien al nord de les escales de Sant Martí (ACSG, Pergamins). En 1261, el mateix comprador deixava en testament a la seva esposa Saurina les cases *on hi vivien*, recorda el document, situades a l'escala de Sant Martí Sacosta (ADG, PA, Vestuari, Cat. 1.1). No disposem de més notícies sobre aquestes escales en el segle XIII; foren objecte d'una important reforma en el XIV (Guilleré, 1993, 493-494).

38. Farraginal de Sant Martí. Aquest topònim només apareix a dos documents del segle XIII. En 1290, el paborde de Sant Martí aprovava uns establiments de cases situades en el farraginal del convent *...ante ostium dicti monasterii...* –davant la porta del monestir– (Rius, 1928, 351 nota 21). En 1294, es venien unes cases amb hort en el *farragenal de Sant Martí de Costa*, en domini de la Pabordia de Juny de Sant Feliu (ADG, PSF, núm. 396). Si bé el primer sembla portar-nos davant i sota la porta del monestir, al costat de les escales, el segon ens situa a migdia del monestir, ja ens els dominis de Sant Feliu, cap a la pujada de la Llebre. Possiblement la segona interpretació sigui més encertada ja que un *farraginal* era, en principi, un lloc on se sembrava farratge –difícilment hauríem trobat això sota el vell temple, cap a l'areny– i, d'altra banda, la situació del farraginal entre dos carrers a llevant i ponent, podria indicar els actuals del Portal Nou i de la pujada de Sant Martí i es relaciona millor amb aquest espai que no pas a ponent de l'església de Sant Martí, on els carrers segueixen una orientació est-oest. El *farraginal de Sant Martí* encara s'esmentava en 1360 com un espai densament edificat –30 cases– (Guilleré, 1994, 112, núm. 13). Les seves funcions agrícoles segurament ja havien desaparegut, però el topònim s'havia fossilitzat.

39. Trilla de Sant Martí. En 1255 el prior dels *predicadors* –Sant Domènec– i el paborde de Sant Martí Sacosta acordaren fer una paret de pedra i calç que separés les trilles pròximes als dos convents (Rius, 1928, doc. núm. XIV). Aquesta *trilla* –nom d'un espai tancat dedicat sovint als arbres fruiters– se situava a llevant de Sant Martí. En la segona meitat del segle, la trilla fou objecte de diversos establiments de cases, citats en 1272 i 1277 (LASM, 86 i 88). La *talla* de 1360 encara citava aquest espai entre Sant Domènec i Sant Martí (Guilleré, 1994, 112, núm. 12); un espai ocupat, posteriorment, per les dependències del Seminari.

40. Olivet de Sant Martí. Pel que sembla, les oliveres eren una plantació freqüent en el pendent muntanyós sobre l'església de Sant Martí Sacosta. A començament del segle XII, en 1106, ja s'esmentava *ipsa olivera superiora* (Rius, 1928, doc. núm. XVIII) més amunt del lloc on segle i mig després s'aixecaria el convent de Sant Domènec. La referència a una olivera *superior* o alta indica, necessàriament, una altra d'*inferior* o baixa, més propera a Sant Martí, potser la mateixa citada en 1202 quan hom esmenta una *carrera que va a l'olivet (oiule) de Sant Martí* (ACSG, LSM, 78). L'*Estima* 1535 encara parla de l'*Olivera de Sant Martí*, a migdia del temple (AMG, *Estima* 1535, núm. 611).

41. Trilla de Sant Domènec. Citada en 1255, quan el prior dels *frades predicadors* (Sant Domènec) acordà amb el paborde de Sant Martí Sacosta aixecar una paret de pedra i calç –*parietem de lapidibus et calce*– entre la seva trilla i la trilla de Sant Martí esmentada més amunt (Rius, 1928, doc. núm. XV). Aquesta paret probablement res-

seguia el vell camí que pujava cap al portal Rufí; la trilla –probablement una plantació d'arbres– se situaria a llevant del camí i a ponent del convent, aleshores en construcció.

42. Camí del portal Rufí. Des d'època molt antiga un camí romà pujava des de l'areny de l'Onyar fins al portal Rufí. A començament del segle XIII, algunes cases s'havien aixecat fora murs i davant la seva porta; en 1224 el paborde de Sant Martí Sacosta establí un hort –amb dret a fer-hi cases– *prop de la muralla i davant la porta de Rufí*. L'espai limitava amb la muralla, al nord, un camí que pujava cap a Gironella, al sud, i, a ponent, amb les cases d'en Pere Soler i el *camí que va a la Porta de Rufí* (ACSG, ASS, 1, 13). La descripció del document no deixa lloc a dubte, estem en l'espai que fou de l'edifici de les Àligues i avui ocupa el Rectorat de la Universitat de Girona. Les cases situades a ponent ens indiquen que ja se n'havien construït algunes fora de la porta, no sembla que s'haguessin aixecat les cases al llevant del portal ja que, en 1273, aquest espai a migdia de la muralla era descrit com una *trilla* (EMV, núm. 901).

43. Carrer de la Draperia. Abans de 1240, s'esmenta repetidament com el *carrer que entra a la ciutat*; en 1177 un establiment de cases situat davant el lloc que després fou la plaça del Vi ja esmentava la *via que pergit ad civitatem* –la via que entra a la ciutat– (ACSG, Pergamins). Era el vell camí o via romana que passava per Girona, on avui hi trobem la citada plaça i el carrer de Ciutadans; les cases situades a la galta de llevant, la més allunyada de l'Onyar, ja existien a mitjan segle XII i eren descrites com les *domos antiquas* en el privilegi d'ordenació del mercat atorgat pel comte Ramon Berenguer IV (Canal *et al.*, 1994, 18-19). A començament del segle XIII encara era descrit de la mateixa manera; en 1220, les cases amb obradors que Bernat Sitjar comprà per aixecar el seu casal –la *Fontana d'Or*–, limitaven amb la *via que entra i surt de la ciutat* (Canal *et al.*, 1995c, 73). Molt més austeres eren les descripcions en les compres que entre 1238 i 1240 van fer Pere de Santceloni i Bernat Gornall per aixecar els seus casals, uns solars amb obradors una mica més avall de la casa dels Sitjar; en tots dos casos el carrer era definit com la *via publica*, sense més precisions (ADG, CPJ, s. n.). No és fins 1246 quan trobem la primera referència a una *carraria publica que tendit in Draperia*, en relació a un carrer que davallava des de la Vilanova (ADG, CPJ, s. n.). Des d'aleshores el topònim es normalitzà; en 1247 s'esmentava la casa que Ricard d'Osca tenia *in Draperia* (ASF, 130), i el mateix any el batlle reial descrivia una travessa que pujava des de l'areny cap a la casa de Pere de Santceloni i el carrer de la Draperia (AHG, APA, núm. 46). En la segona meitat del segle, el carrer produeix la impressió d'una edificació contínua, al seu costat de ponent, en 1255, el testament de Pere Estruc deixava als seus fills diversos obradors que tenia entre els casals de Bernat de Gornall i Pere de Santceloni a la Draperia de Girona (ADG, PA, Benef. Ll. 241, fol. 279). Al costat de llevant, en 1276, hom definien les cases citades de Ricard d'Osca en 1247 que ara tenien cases al nord i sud, com les que Bernat d'Escala comprà el mateix any a la Draperia (ADG, PSF, s. n.). Si tenim en compte que els esmentats Bernat Sitjar, Pere Estruc, Pere de Santceloni o Bernat de Gornall estaven relacionats amb el negoci de la draperia, i que molts dels obradors que s'obrien als baixos d'aquests cases segurament s'hi dedicaven, podem comprendre perquè el carrer prengué aquest nom des de mitjan segle XIII.

44. Carrer d'en Tallada. Avui és la pujada o costa de la Llebre. Tenia el seu origen en un camí que resseguia, pel sud, el torrent dit de *Vallnegra* que davallava fins l'areny

i l'Onyar. Va ser la família dels Tallada, amb importants possessions i drets feudals a Campllong i Cassà de la Selva, la que començà a parcel·lar i establir-hi cases en aquest sector. En 1229, ja s'esmentaven les cases d'en Tallada, junt al torrent de Vallnegra (ADG, CPJ, s. n.). En 1241, hom recordava que les mateixes cases, que ara eren de Guillem de Tallada, les va rebre de Bernat de Tallada i abans foren d'Ermengol de Tallada (ADG, PSF, núm. 111). Cal esperar a 1282 per trobar el carrer perfectament descrit; aleshores Bernat Estruc va vendre els censos d'unes cases *que abans foren de Guillem de Tallada situades al carrer de Tallada* (ADG, PSF, núm. 300).

- 45. Carrer de Vilanova.** Tram inicial i intermedi de l'actual carrer del Portal Nou. Era, de fet, una continuació de la pujada de Sant Josep –el carrer medieval *d'en Rossinyol*. En 1183 i 1188 ja s'esmentava la *carraria que ascendit apud Villam Novam* –el carrer que puja a la Vila Nova– (ADG, CPJ, s. n.); una descripció que tornem a trobar en 1233. Però altres vegades la via era descrita com *la costa de Vilanova*, una referència de 1256 al seu caire costerut (ADG, CPJ, s. n.) i en 1262, com la *carrera que va a Sant Martí* (ADG, CPJ, s. n.) ja que, efectivament, portava fins al citat cenobi; també en 1229 i 1264 com la *carrera que va cap a la Polleria de Sant Martí* (ACSG, ASS, 7, núm. 222 i 236). Des del segon terç del segle XIII sovintegen les referències a cases als seus costats, com les que Joan de *Leucata* comprà en 1229, les establertes a Ramon Daniel en 1233 o, més enllà de la cruïlla amb la pujada de la Llebre, les cases *que foren d'Ermengol de Tallada* citades en 1241 (ADG, CPJ, s. n.). Però a llevant del carrer, cap al Puig encara dominaven les hortes, en 1256 (ADG, CPJ, s. n.).
- 46. Trilla d'en Rossinyol.** En el darrer terç del segle XIII, Pere Arnau Rossinyol tenia una gran trilla que s'escampava a les dues bandes de l'actual carrer de Sant Josep, cap al carrer de Ciutadans i la Plaça del Vi, a ponent, cap al carrer del Portal Nou a llevant i fins on avui discorre el carrer Nou del Teatre a migdia. En 1183 el mateix propietari empenyorà una part d'aquestes possessions (ADG, PSF, s. n.) i entre 1184 i 1185 en vengué gran part a diversos propietaris nous, Pere Pasqual, cap al sud, i Ponç Adalbert, al nord (ADG, PSF, núm. 14 i CPJ, s. n.). En 1233, s'esmentava com un fet del passat en l'establiment fet per l'abat de Sant Feliu d'unes cases i basses situades a la part de llevant del citat carrer, que havien estat de Berenguer, *fill del citat Pere Arnau* –Rossinyol– (ADG, DSF, núm. 85).
- 47. Call d'en Rossinyol.** Fou el nom donat en el segle XIII a un vell carrer que pujava des de l'Areny, on discorria l'antiga via romana, cap al replà superior de la ciutat antiga, on s'obria el portal Rufí; el seu recorregut correspon a l'actual pujada de Sant Josep. Ja s'esmentava en 1183 com el *carrer que puja cap a l'altre carrer que entra a la ciutat per la Vilanova* (ADG, PSF, s. n.); una referència força prolíxa. En aquells anys, dominaven les trilles a les dues bandes, tal com expliquen documents de 1184 i 1185 (ADG, CPJ, s. n.), que tampoc donaven cap nom al carrer. Cal esperar a 1233 per trobar la primera referència al *lloc dit call del Rossinyol* amb diverses cases i basses a ponent (ADG, DSF, núm. 85), també descrit com *la via pública que va a Vilanova* al mateix document. En el darrer quart del segle XIII hom detecta moltes operacions per aixecar-hi cases, com en 1273 quan s'estableix una part d'un casal per fer-hi cases, a la tinença de Ponç Adalbert i a ponent del *carrer Rosinol* (ADG, PA, Girona núm. 75). En 1279 s'identifica una casa situada al *carrer de Rossinyol* que tenia a ponent *el carrer i la plaça* (ADG, DSF, núm. 286); això, conjuntment amb

altres afrontacions indica que es trobava al lloc on segles després s'edificà el convent de Sant Josep, la plaça ja existia en el segle XIII. Després del setge francès de 1285, s'esmenten nombroses operacions de compra i establiment de cases, patis i trilles a les dues bandes del carrer, segurament relacionades amb dificultats dels antics propietaris. Personatges com Guillem Otger o Pere Barner en foren els principals beneficiaris (ADG, DSF, núm. 325, 329, 347, 348, 351). El carrer conservà el mateix nom fins al segle XVII, quan es bastí el convent de Sant Josep.

48. Carrer de la Ruha. En 1246 trobem esmentat la *carraria publica vocata de Ruha* (ADG, CPJ, s. n.), propera al carrer de Rossinyol, descrit com *el carrer que puja cap a la Vilanova* en el document. Era un carrer esmentat diverses vegades en el segle XIV; després desaparegué però encara es pot identificar per les parets de cases i patis entre la pujada de Sant Josep i el carrer del Portal Nou. Un tram de l'actual carrer de Mora en formava part.

49. Trilla dels Adalbert. En 1214 s'esmenta la trilla que Ponç Adalbert tenia a llevant de les seves cases i que el seu pare, també dit Ponç, havia comprat a Pere Arnau Rossinyol, una part de les possessions que havien tingut al segle XII. La data ha de ser anterior a 1184 car aleshores ja s'esmentava la trilla de Ponç Adalbert en aquell lloc; la trilla tenia a l'est un carrer (ADG, DSF, núm. 38). Per documents una mica posteriors sabem que aquest carrer era el d'en Rossinyol, avui la pujada de Sant Josep. Més de mig segle després, en 1273, els Adalbert havien establert diverses cases al costat oest del citat carrer, mentre cap a l'oest una part de la seva trilla havia estat cedida en establiment a Pere de Santa Coloma (ADG, PA, Girona núm. 75); malgrat la parcel·lació d'aquest espai, els Adalbert mantenien la possessió de les citades cases i trilles i encara disposaven d'una extensa propietat personal, on hi tenien el seu casal i jardí, al capdavant i al costat de muntanya del carrer que avui és *dels Ciutadans*.

50. Trilla d'en Bordils. Una part considerable de les cases i patis que avui ocupen les dependències municipals i part del teatre Municipal, formaven la *trilla de Bordils*. S'esmentaven, per primer cop, en 1247, quan unes cases venudes a Aimeric de la Via davant la plaça de les Albergueries, tenien a llevant la *trilla u hort de Bonanat de Bordils* (ACSG, ASS, 1, 20). No sabem des de quan els Bordils tenien aquesta possessió que hauria format part de l'extensa *trilla d'en Rossinyol* a finals del segle XII. En 1283 la *trilla* s'eixamplà considerablement quan Ramon Andreu vengué a Bonanat de Bordils –potser fill de l'anterior– la seva *trilla* que tenia a llevant de la de dit Bonanat, que aleshores gairebé arribà fins a les cases del capdamunt del carrer d'en Rossinyol –la pujada de Sant Josep–, mentre la seva casa treia porta a la plaça de les Albergueries (AHG, APA, núm. 72 i 76). Aquest gran espai seria objecte d'una gran urbanització en els anys trenta del segle XIV (Canal *et al.*, 1998, 55-56).

51. Plaça de la Palla. En 1255, Pere Estruc deixà en testament al seu fill Bernat *...una part de les cases on hi viu i altres que té de la paret de la ...[il·legible]... i del que hi ha darrera de dita paret vers ponent fins la plaça de la Palla i el domini i censos de les cases que estan entre el seu habitatge i la muralla de Girona* (ADG PA, Benef. Ll. 241, fol. 279). Malgrat la dificultat de la interpretació, el cognom Estruc està ben documentat al capdamunt de la Rambla i l'Argenteria on efectuaven diverses compres a començament del segle XIII. D'altra banda, el topònim plaça de la Palla també

s'esmenta en el segle XIV (ADG, PA, Vest. Girona 16); se situava on avui hi trobem el carrer de l'Argenteria, però sense les cases de la banda del riu Onyar; aquí també hi havia el casal familiar, si més no fins a mitjan segle.

52. Mesures del Mercat. Les mesures de Girona s'esmenten regularment al llarg de l'edat mitjana, però el lloc on se situaven les *mesures de pedra* no apareix dins a començament del segle XIV. No obstant, pensem que ja en el segle XIII se situarien en el lloc on romangueren fins al segle XIX, a la cantonada entre el carrer de l'Argenteria i la Rambla. El fet que al llarg del segle XIII moltes parades de mercat s'haguessin traslladat fins al mercat de l'Areny –la Rambla–, així ens ho fa pensar.

53. Mercat de l'Areny. Des que el comte Ramon Berenguer IV establí l'ordenació del mercat de Girona en 1160 (ACA, PRB IV, 343), aquest se situà entre el carrer de la Ferreria i les voltes de la Rambla, que aleshores encara no existien. Però la progressiva urbanització d'aquest espai obligà a desplaçar i ampliar el mercat, amb les seves taules, més a la vora de l'Onyar, on avui hi trobem la Rambla; en 1227 i 1229, Guillem Ramon Fàbrega i, després, la seva vídua Raimunda establiren diversos sòls de terra per aixecar una taula *en l'areny reial fora murs* (AHG, APA, núm. 22 i 38), en referència al mur de l'areny acabat d'aixecar. En 1234, la mateixa vídua i els seus fills, que devien tenir una concessió reial en aquest sentit, establiren un espai i soler *al Mercat de Girona fora murs fins l'Onyar, per fer-hi botigues* –taules o parades de mercat– (ADG, PA, Vest. Girona s. n.). Els fills de Raimunda, Ramon i Bernat de Fàbregues, continuaren el negoci familiar i en 1244 establiren un altre sòl per fer-hi taula en aquest soler o *plaça de l'areny, en l'alou reial* (AHG, APA, núm. 43) que tenien des de començament de segle. Però els Fàbrega no eren els únics que havien rebut la concessió reial; en 1250 s'esmenta la taula que Bonanat de Bordils establí a Issac Cordoví (AHG, APA, núm. 89), on queda clar que les taules establertes a ponent del mur de l'areny s'arregleraven en dues fileres; a més, els establiments de 1257 i 1269 fan amatent que les taules eren d'obra fixa, amb *forcats* i cobert (ADG, DSF, núm. 404; AHG, APA, núm. 97). Des de mitjan segle, podem albirar una certa especialització de les taules; en 1250 una de nova del Mercat limitava al nord amb *els bancs* que tenia el jueu *Issac Cordoví* (AHG, APA, núm. 89) i en 1254 i 1255 s'esmenten dues operacions financeres que tingueren lloc in *tabuli camporum Gerunde* –les taules dels canviadors o banquers de Girona– (ADG, ASF, Arx. fol. 99). De la mateixa manera, un sector del mercat ja era conegut com la *Sabateria de l'Areny* arran d'un *aprestament* o ampliació d'una taula de cinc *pams de cana* –poc més d'un metre– que en 1277 es va autoritzar cap a ponent, en direcció a l'Onyar (AHG, APA, núm. 231). Naturalment, el mercat no escapà de les conseqüències de l'atac francès de 1285; en 1286 s'esmenta la reducció del cens –de 8 a 4 sous– a la taula que el jueu *Perfecte Ravaia* tenia establerta per Bonanat de Bordils (AHG, APA, núm. 168); un descens de les rendes segurament associat a la disminució de l'activitat econòmica.

54. Carrer de la Merceria. Les voltes de la Rambla –el carrer medieval de la Merceria– són, segurament, el millor testimoni de la forma urbana d'un carrer del segle XIII que hagi arribat fins avui. El topònim s'esmenta per primer cop en 1252, però ja en 1206 podem advertir els seus precedents en relació a uns cases propietat de Timbors i Portalafior, situades entre la Carnisseria a llevant i l'*alveo* l'Onyar a ponent (ADG, PA, Girona núm. 28); és a dir entre la continuació cap a migdia de l'actual carrer de

les Peixateries Velles –en part, desaparegut– i el lloc on avui s'aixequen les voltes de la Rambla, aleshores no edificades i obertes, sense cap obstacle fins la riba de l'Onyar. El carrer no es consolidà fins que no s'aixecà el mur de l'areny –sota els pilars actual de les voltes– que el protegia de les avingudes del riu; el mur no el tenim documentat fins 1227 (AHG, APA, núm. 38) quan es començaven a aixecar taules i parades més enllà, cap a l'Onyar. Fou també aleshores, probablement, quan es començaren a bastir pilars i arcs per cobrir les voltes sobre el carrer; l'indici la tenim en 1252, quan el batlle reial autoritzà els establiments d'obradors i taules en el soler o espai que els germans Guillem i Bernat Fàbrega tenien en l'areny, entre la Carnisseria a llevant, i el carrer de la Merceria i el mur de l'areny a ponent: també donava llicència per aixecar arcs sobre el carrer i pilars en el mur i també altres voltes transversals sobre el mur que donessin llum al carrer (AHG, APA, núm. 90-96); tot el sector aleshores establert se situa al tram de les voltes entre el carreró de les Olles i el carrer Abeuradors. Podem afirmar, per tant, que les voltes de la Rambla ja existien, segurament completes, en els anys cinquanta del segle XIII.

55. La Peixateria. El nom de *Peixateria* o *Pescateria* té molta tradició a Girona ja que el trobem des del segle XIII en el mateix lloc fins avui. El seu origen caldria cercar-lo a finals del segle XII, quan s'organitzà el mercat de l'Areny, però no s'esmentava per primera vegada fins 1257, quan es van vendre unes *taules* de la Peixateria en l'alou reial (AHG, PH, núm. 81) i en 1263, quan el batlle reial confirmà al jueu Bonanat Salomó les taules o parades que tenia *davant la Pescateria* (AHG, APA, núm. 55), segurament unes parades de vendre peix. En 1291 va ser establerta una casa *al costat de la Peixateria* que tenia a ponent el *carrer que va a la Peixateria*; el nou propietari era autoritzat a refer els pilars, arcs i voltes cap al nord (ADG, PSF, s. n.), la qual cosa ens fa pensar en les actuals voltes d'en Rosés, probablement malmeses després del setge francès. Però no és fins finals de segle quan trobem definida la *peixateria* amb més precisió; entre 1291 i 1292 s'esmenten fins a tres vendes de drets de propietaris jueus sobre taules del sector. En conjunt es defineixen fins a tres taules veïnes, situades d'est o oest, *a la Peixateria de Girona, en l'alou reial* (ADG, PSF, s. n.; AHG, APA, núm. 179); que podrien situar-se, perfectament, en l'actual plaça de les Castanyes, o en un espai, avui edificat, d'amplada semblant. A diferència del que havia passat amb moltes altres activitats comercials, que passaren al mercat de l'Areny al llarg del segle XIII, les taules de *les peixateries* encara es mantenien en el lloc del mercat vell on havien estat establertes en el segle XII.

56. Plaça de Girona. En 1263 s'esmenta l'autorització de Guillem Sunyer, batlle reial, al jueu Bonanat Salomó, de la possessió d'unes taules de mercat que aquest tenia *en la Plaça de Girona davant la Peixateria* i contigües a les cases que havien estat de dit jueu (AHG, APA, núm. 55). Entenem que aquesta era una referència a l'espai que encara sobrevivia de l'antic mercat, que fins a començament del segle XIII se situava en una plaça espaiosa entre els actuals carrer de la Ferreria i les voltes de la Rambla, fins que la progressiva urbanització la va anar disminuint i desplaçant cap a l'Onyar, però en ple segle encara en sobrevivia una part entre els actuals carrers de Mercaders i de les Peixateries Velles. Aquest racó, segurament encara més reduït que a mitjan segle XIII, encara sobreviu en l'actual placeta de les Castanyes.

57. Carnisseria. Era un sector allargassat, continuació de la Peixateria i darrere de les voltes de la Rambla. Tos dos espais, ocupats per nombroses taules i *forcats*, recorda-

ven la localització de l'antic mercat establert pel comte Ramon Berenguer IV, en 1160. En 1206 en tenim la primera notícia quan el batlle reial establí a Timbor el carrer que hi havia entre les seves cases i les d'en Portalaflor. Timbor podia cobrir el carrer que anava des de la *Carnisseria de la Boqueria* a llevant fins l'alveo de l'Onyar a ponent (ADG, PA, Girona núm. 28), on poc després s'aixecaren les voltes de la Merceria. Mig segle més tard, en 1252, i una mica més al sud, els germans Guillem Ramon i Bernat Fàbrega establiren a Vicens Carnicer en l'obrador que tenia a la *Carnisseria de la Boqueria*, en l'alou reial, davant diverses taules orientades cap a llevant, on hi podia aixecar parets i fer-hi finestres (ADG, PA, Girona núm. 92); es tractava d'un espai que aleshores s'edificà en alçada i s'obria davant la Carnisseria, que ocupava tot el sector fins l'actual carrer de Mercaders. Poc després, en 1257 Raimunda, filla del cavaller Guillem de Milícia, donava en dot al seu espòs Guillem Sunyer 300 morabatins en efectiu i 200 en hipoteca del domini que tenia sobre les taules i forcats propietat d'Arnau d'Estanyol en la *Bocheria Gerunde* (ADG, PSF, núm. 404). Al llarg del segle XIV el carrer de la Carnisseria s'esmentava moltes vegades i encara existia a començament del segle XVI, però aleshores es deia carrer de Fontclara (Canal *et al.*, 1995b, 31). Després desaparegué, si més no en gran part, engolint pels edificis veïns.

58. Carrer de la Ferreria Vella. Des de començament del segle XIII podem albirar l'existència d'un carrer paral·lel al de la Draperia, al seu costat de ponent. És possible que el seu origen calgui cercar-lo en 1160, quan el comte Ramon Berenguer IV ordenà que s'aixequessin *taules i bancs des de la cantonada del meu forn que te Gerald Tort fins a la part superior de les cases que foren d'en Daganet* (ACA, PRB IV, núm. 343); aquest arrencament pot haver estat l'origen del carrer. A començament del segle XIII, el carrer estava força edificat, si més no a la seva part alta; en 1217 s'esmentava el *carrer públic* situat darrera els obradors i cases d'en Bernat de Sitjar (Marquès, 1997, doc. núm. 128) —on després s'alçà la *Fontana d'Or*— i en 1221 Bernat de Sitjar fill va rebre del seu pare aquests mateixos obradors i cases que tenien a ponent *el carrer que passa sota dites cases i les cases d'en Guaresques i d'en Joan Rafart* (Canal *et al.*, 1995c, 73), la qual cosa ens fa pensar que en aquest sector hi havia voltes sobre el carrer; però cap d'aquests documents encara no esmentava el nom de la *Ferreria*. No és fins 1246 quan la trobem citada en dos documents referits a l'altra punta del carrer, cap a les Albergueries, quan Ponç Adalbert hi establí obradors i forns *a la Ferraria* (AHG, APA, núm. 44 i 45). També en 1251 el mateix Ponç establí un altre obrador *al carrer de la Ferraria* (ADG, PA, Girona núm. 53); en tots els casos el carrer quedava a ponent dels obradors; segurament la condició de ferrers d'aquells estadants explica el topònim. En 1271 Ponç Adalbert reforçà les seves propietats quan comprà a Bernat Estruc les cases que aquest havia obrat en el carrer de la Ferreria, com sempre, a la seva galta de llevant.

59. Carrer de la Ferreria Nova. El tram inferior del carrer de Ciutadans, cap a la plaça del Vi, fou conegut com la *Ferreria Nova* des de finals del segle XIII i fins a mitjan segle XV. El topònim feia referència al conjunt d'obradors i forns *de ferreria* documentats des de mitjan segle entre els actuals carrers de Ciutadans i de la Ferreria; però el topònim *Ferreria Nova* no el trobem fins 1292, després del setge de 1285, quan Ramon Adalbert, que tenia la seva residència a l'altre costat de carrer, establí un casal *a la Ferraria Nova de Girona*, al costat de ponent (AHG, APA, núm. 77). Segurament la reorganització d'aquesta illa de cases després del setge, i l'activitat dels seus residents, explica el nou topònim.

60. Plaça de les Alberguerries. En 1229 s'esmentaven els establiments d'unes cases *a les Alberguerries de l'Areny de Girona* (ADG, PA, Vestuari, núm. 30); d'aquesta manera feia la seva aparició el topònim d'aquest espai que esdevingué la plaça del Vi. No en sabem l'origen ni les raons que portaren a crear un àmbit tan extens –més de 8.000 m²– en una època on la pressió urbanitzadora a Girona era molt forta. Només podem dir que no sembla existir en 1177 quan una tinença que estava *sobre els molins*, a la riba dreta de l'Onyar, afrontava a ponent amb la *via que entra a la ciutat* (ACSG, Pergamins), en el mateix lloc on se situaria la plaça. Per tant, la creació d'aquest espai –necessàriament d'iniciativa pública– cal cercar-lo entre 1177 i 1229; potser en relació amb el veí mercat de l'areny. Però les cases de la galta de llevant de la plaça semblen més antigues, ja que en el darrer quart del segle XII ja s'esmenten les d'en Pasqual, en Tallada, en Canal i en Madrenys (ACSG, LSM, f. 102-102v.) En 1229 ja consta el seu nom quan s'esmenta l'establiment d'unes cases *a les Alberguerries de l'areny de Girona* (ADG, PA, Vestuari, núm. 30). Sabem que se situaven al costat de ponent, puix que, en 1251, van ser venudes al baster Arnau Posa i tenien a llevant la *plaça de les Alberguerries* (AHG, PH, núm. 50). Sembla probable l'existència de voltes a mitjan segle; en 1244 s'esmentava una casa *cap a les Alberguerries* que afrontava a llevant *cap a la carrera i plaça que és baix dites cases* (ACSG, ASS, 1, núm. 117); una probable referència al carrer sota les voltes al pis inferior i a la façana superior, cap a la plaça. El mateix podem dir de les cases *de les Alberguerries, amb la plassa davant dites cases*, establertes per Guillem de Tallada en 1254 a l'altra banda de la plaça; tenia altres cases a nord i sud –una renglera– i a ponent *la carrera i plaça de les Alberguerries* (ACSG, Pergamins); la doble referència al carrer i plaça ens fa pensar en voltes a la galta de llevant de la plaça, com les que avui trobem davant la casa Carles. En aquesta mateixa banda del carrer –en 1283– ens consta l'existència del casal de Bonanat de Bordils, amb un jardí i una extensa trilla al darrere (AHG, APA, núm. 72 i 76).

61. Carrer cap a les Alberguerries. El carrer que avui va des del pont de Pedra fins a la plaça del Vi era descrit en 1293 quan s'esmentava un casal que fou de Pere de Cornellà situat *en el cap del Pont del Mercadal i el cap de les Alberguerries* (ACSG, ASS, I, 233), però ja era conegut en 1244 i 1246, quan s'esmentava en relació al mateix personatge, el qual tenia unes cases –comprades en subhasta a la *Cúria* de Girona– *envers les Alberguerries* (ACSG, ASS, I, 17 i 18); les cases tenien a sud la citada *carrera publica*. El carrer era més estret que l'actual.

62. Carrer de l'Albereda. Molt antic. Cal cercar els seus orígens en l'antiga via romana que entrava a Girona pel sud; des de la segona meitat del segle XII esdevingué la via principal del nou barri del *Cap de l'Areny*. A final d'aquell segle se citava el mas i la terra que tenia Arnau Albereda *in capite Arenii* (ACSG, LSM, fol. 79); el nom del propietari pot haver estat l'origen del topònim –en ser, aquest, posterior–. No el trobem citat fins 1227 quan es realitzaven establiments al costat fluvial del *carrer de Albereda* (ACSG, ASS, 1, núm. 229), on ja es devia haver alçat el mur de l'Areny, però aquest no s'esmenta en aquest sector fins 1244 (ACSG, Pergamins). Entre 1249 i 1252 es tornava a citar en relació a diversos establiments de cases *en el Cap de l'Areny ...prop lo carrer de Albereda* (ACSG, ASS, 1, n°230; AHG, APA, núm. 51), en el seu tram més meridional. Més al sud, el *carrer de Albereda* o *carrer públic* s'esmentava, molt urbanitzat, en 1254, en relació als alous d'Adelaida i Ricard d'Osca (ACSG, ASS, 7, n° 230).

- 63. Plaça i lloc dels Banyoles.** Al capdavall del Cap de l'Areny, on aquest s'estrenyia entre la muntanya i l'Onyar, a prop de la *passadora* que creuava l'Onyar, la família Banyoles tenia un extens alou que ja s'esmentava a mitjan segle XII, quan en 1154 ja es referien les terres de Bernat de Banyoles en aquest lloc (ACSG, ASS, 2, 1), que s'esmenta un altre cop en aquest lloc proper a la *passadora* en 1171 (ACSG, Pergamins, 369). En 1220, el lloc ja s'estava urbanitzant, ja que aleshores s'esmentava en aquell lloc una *placeta dita d'en Bernat de Banyoles* amb cases a sud i llevant (ACSG, ASS, 2, núm. 281); la placeta se situava en el lloc on es trobaven el carrer Albareda i el camí que venia de Sant Feliu de Guíxols, davant la *passadora* que travessava l'Onyar. En 1244 el lloc estava molt més urbanitzat, en esmentar-se els carrers i cases que hi tenia en Bernat de Banyoles en aquell lloc (ACSG, ASS, 1, núm. 16), on segurament s'hi havien fet establiments.
- 64. Carrer del Puig.** Era el tram inferior de l'actual carrer del Portal Nou;. Descrit sovint com el carrer *que va envers* o *cap a la Polleria de Sant Martí* en 1211, 1216, 1226, 1229, 1264 i 1265 (ACSG ASS, 7, núm. 213, 217, 221, 222, 236 i 237); però es encara més freqüent trobar-lo descrit només com *el carrer públic*. El seu recorregut sembla força antic, en 1149 sembla descrit com el *carrer que puja de l'Areny al Puig* i en 1153 com *el carrer que baixa del Puig* (ACSG, ASS, 7, n°203 i 211); el carrer del Vern i la seva ziga-zaga fins la placeta davant la Mercè i el primer tram de la pujada del Portal Nou poden haver fossilitzat el seu recorregut.
- 65. Carrer a la Polleria de Sant Martí.** Al llarg del segle XIII trobem diverses referències a un *carrer que va a la Polleria de Sant Martí Sacosta*. Mitja dotzena de referències ens parlen de carrers o vies que *van a la Polleria* o bé horts *envers la Polleria* (ACSG, ASS 7, núm. 213, 218, 222, 236); només un cop ens parlen d'una peça de terra situada *en la Polleria de Sant Martí* (ACSG, ASS VII, 221). Tots els documents citats foren inclosos al llibre setè d'*Arxivacions de la Sagristia Segona de la Seu*, a la *Taula del Coll de Deugracias, Puig de Vilanova i Pollaria de St. Martí de Gerona* (ACSG).
- 66. Horta d'Algivira.** Era el nom de tot el sector d'hortes situat entre l'Onyar a llevant, el rec de Figueroles al sud i el *rec que ve de la Cadireta superior* (el Güell), a ponent i nord, tal com descriu acuradament un document de 1228 de l'abat de Sant Feliu, que n'era el senyor (ADG, CPJ. p.581). El topònim ja es documentava en el segle XII i sembla fora de dubte que el seu origen era àrab. Al llarg del segle gran part de la seva possessió era de les famílies Sunyer, Calvet i Santceloni, que ho tenien en indivís per la Pabordia de Juny de Sant Feliu; però el sector occidental i més allunyat de la ciutat era domini de la família Bonardell fins que el compraren els germans Pere i Berenguer Oller en 1231 (ADG, PA, Girona núm. 199), però l'horta també estava establerta en *morabatinades* o *taules* a nombrosos tinents.
- 67. Horta de Figueroles.** El topònim de *Figuerola* ja s'esmenta a començament del segle XII al nord del Mercadal; però no trobem cap rastre de la seva horta fins 1187, quan s'esmenta *illum hortum de Figeroles* que tenien en propietat els germans Arnau i Guillem Sunyer (ADG, PSF, s. n.). En 1217, també s'esmentaven els horts que tenien a Figueroles els fills de Bru Calvet (ACSG, ASS, 3, núm. 7). Un d'aquests, Ramon Bru, va vendre en 1227 l'hort que tenia al sud del *rec de Figuerola* o *de la Cadireta*, al costat d'altres horts de parents seus (ACSG. Pergamins). La quantitat

rebuda —46 morabatins d'or, 450 sous melgoresos i 600 sous de Barcelona— fan pensar que es tractava d'una horta molt extensa, que ocuparia un gran espai a ponent de l'actual plaça de la Independència. No tenim cap altra notícia d'aquest hort al llarg del segle XIII, però sabem que no es començà a urbanitzar fins ben entrat el segle XIV.

68. Camí del Monar. Ben conegut des del segle XI, en 1076 s'esmenta com *ipsa strata publica que pergit iuxta regum de comiti usque ad ipso Mercadal* —la carretera pública que discorre al costat del rec comtal fins al Mercadal— (Canal *et al.* 2003, 405). En 1242 era citat com la *carrera vella* (ACSG, Pergamins) i en 1281 era venut un hort que tenia al sud *la carrera pública i el rec comtal* (ACSG, ASS, Pedrera núm. 5). Al llarg del segle el trobem citat generalment sense cap denominació, limitant amb horts i sempre al costat nord del rec Monar en el seu tram final.

69. Horta del Mercadal. En el segle XIII aquest és un topònim extens, referit a tots els horts situats a bada i banda del *rec comtal* —el Monar—; des dels horts de Figueroles al nord, fins als de Fontanilles al sud. Avui ocuparia, a gran trets, l'espai comprès entre el carrer de les Hortes i la seva continuació cap a ponent, fins el Carrer Nou, cap a migdia. Al sud del rec principal s'hi trobaven les hortes que van patir el procés d'instal·lació dels franciscans al Mercadal. En 1196 el pare de Bernat Esteve comprà una feixa d'hort al Mercadal que tenia al nord el rec comtal i altres horts a llevant, ponent i sud (ADG, PSF, s. n.); en 1225 Bernat Esteve, que ja era canonge, va rebre el mateix hort, que tenia al nord el rec i altres horts al nord del mateix (ACSG, PDS, núm. 68); poc després, en 1232, Bernat donà els seus horts, amb el mas i les cases ja construïdes, als franciscans o *frades menors* (Webster, 1985-1986, doc núm. II, 184-185); en un espai que avui ocuparia una gran part de la plaça de Josep Pla fins al carrer Nou. Altres compres realitzades en anys successius pels franciscans indiquen que cap a llevant —l'Onyar—, migdia —el carrer de Sant Francesc— i ponent, tot l'espai estava ocupat per horts a mitjan segle XIII. Pel que fa al costat nord del rec, a ponent i nord de l'església de Santa Susanna, l'espai d'hortes es mantingué sense gaire modificacions al llarg del segle.

70. Plaça del Mercadal. Aquest espai està ben documentat en el segle XIV, però en el XIII només en tenim una notícia, en 1247, quan s'esmenta la venda d'una casa en el Mercadal que tenia a ponent i sud altres cases i a llevant *la plaça que allí és* (ACSG, ASS, 3, 2). Era el lloc urbanitzat situat més al nord del Mercadal en el segle XIII, en el seu extrem hi havia el forn del burg i, més enllà, continuava el camí cap a les hortes i el rec de Figueroles.

71. Carrer de Cagafaves. En 1268, el draper Bernat de Camós compra una part dels drets del *molí dit de l'Hort i també de Cagafaves ...situat en l'alou reial, al monar nou del Mercadal* (ADG, PSF, s. n.); al dors del document, amb lletra diferent, hom afegeix [...] *venda de los molins fariners ...al carrer de Cagafaves que se tenen en lo rech per lo Rei [...]*. Tot i que l'esment del carrer sigui posterior, entenem que aquest es relacionava amb la construcció d'un rec i uns molins nous al nord del rec principal que hauria donat lloc al naixement d'un carrer també nou, que duria el mateix nom que el rec i els molins.

72. Lloc del Portell. El trobem esmentat per primer cop en 1228, quan Ferrer Moner —des d'aleshores Ferrer del Portell—, comprà unes cases *al Mercadal, al lloc dit*

Portell, que tenien l'*alveo* de l'Onyar a llevant, el *moli dit del Portell* al sud –propietat de *Bonastruc Scapat*– i a ponent i nord les cases de Guillem de Vilobí i Benet del Mercadal (ADG, PSF, s. n.); per tant el indret ja estava urbanitzat a començament del segle XIII. Se situava al sud del rec principal, el Monar, formant el sector meridional del nucli del Mercadal, on cases i molins es barrejaven, en un espai que avui situaríem a la galta de ponent del carrer de Santa Clara –des del Pont de Pedra fins la cantonada del carrer del Perill–. En 1233 es tornaven a esmentar els mateixos propietaris; Ferrer del Portell, Guillem Vilobí i Benet del Mercadell, en relació a una casa que aquest va vendre a l'abat de Santa Maria d'Amer (ADG, PSF, s. n.). En 1243 els frares mercedaris –dits *els captius*– s'havien establert en una casa del lloc que compraren a Ferrer del Portell i en 1255 l'ampliaren comprant una casa veïna que tenia Guillem de Vilobí i que limitava cap a ponent amb el citat *molí de Bonastruc Escapat* i el *rec del molí draper* –o rec del Portell– al sud (BDC, PDM, núm. 13 i 14); en 1272 la mateixa casa dels *captius*, amb el mateix *rec del molí del Portell* al sud, ja tenien a ponent *la paret de l'hort dels framenors* (BDC, PDM, núm. 25) que mitjançant compres s'apropaven cap a la riba de l'Onyar. El lloc degué patir els estralls de l'assalt de 1285, car en 1295 s'esmentava la venda de diversos molins a Ramon Renall, entre els quals *els dos molins bladers del lloc del Portell que foren d'Astruc Ravaia i les cases que hi ha al sud del rec fins al cap del Pont del Mercadal* (ADG, CPJ, s. n.). No sabem quin era l'origen del nom del Portell, però es versemblant que es pogué originar en una portella que regulava l'aigua que des del rec del Monar transitava pel *rec del Portell* fins l'Onyar.

73. Carrer (avui de Santa Clara). Al llarg del segle XIII trobem citat repetidament un carrer, sense cap nom –més aviat un camí–, que resseguia la riba de ponent de l'Onyar. En 1210 el carrer és descrit per primer cop en relació a la venda d'una casa que tenia l'Onyar a llevant, uns molins a nord i sud i la *carrera pública* a ponent (ADG, PSF, Pab. Juny, 445). Era la mateixa *carrera pública* descrita en 1233 una mica més avall, en el lloc del Portell entre les cases de l'abat d'Amer, cap al riu, i les de Benet del Mercadal (ADG, PSF, Pab. Juny, 446). Encara més al sud, cap a la *plaça dels framenors*, en 1256 s'esmentaven unes cases que foren d'Arnau de Bescanó entre l'*alveo de Unyario*, a llevant, i el *camí public* a ponent (Webster, 1987, doc. núm. VII, 28-30); les mateixes cases eren citades en 1267 i tenien a ponent la *carrera pública* (ACSG, Pergamins). En 1281, quan les ampliacions dels franciscans ja els acostaven cap a la riba de l'Onyar, s'esmentava la venda d'un caseró i una trilla situada entre l'*hort dels frares menors*, a ponent, i el *cap del pont del Mercadal* i la *carrera pública* a llevant (Webster, 1987, doc. núm. XIV, 41-42). En contrast amb les vegades que trobem el carrer citat al sud de la plaça del Mercadal, no en tenim cap notícia més al nord, en direcció a les hortes i el rec de Figueroles. Això no és un fet casual sinó el reflex de la manca d'urbanització en aquest sector més septentrional, que no es començà a edificar fins a mitjan segle XIV.

74. Plaça de framenors. Com ja hem vist, en 1234 els franciscans o *frares menors* establiren el seu convent al Mercadal, al sud del rec Monar (*supra*). Malgrat algunes ampliacions inicials, l'espai aviat quedà petit i difícilment podia créixer cap al nord, on hi havia el rec, o cap a llevant, un sector més urbanitzat i immediat al pont del Mercadal. Per això hagueren d'ampliar-lo cap a migdia, on les hortes de Fontanilles oferien possibilitats d'expansió. Entre 1249 i 1252, els *frares menors* compraren la part septentrional dels horts de Bernat Ramon de Déu, *Salomó*, fill de *Vidal* i Pere

Oller, entre el carrer de Fontanilles a ponent i fins l'areny de l'Onyar a llevant (Webster, 1985-1986, IV,187-189; Webster, 1987, doc. núm. V, 27-28); els frares podien incorporar una part d'aquest espai per ampliar el convent, però la meridional s'havia de reservar per la plaça, que ja s'esmentava en 1252. Cal esperar a 1287 per trobar-hi noves referències, quan l'espai ja estava força urbanitzat; entre aquell any i 1289. El primer tractava d'un cas venudes entre un carrer públic a llevant i la *plaça de framenors* al sud (Webster, 1987, XVI, 43-44), en l'espai que avui ocupa l'angle on el carrer de Santa Clara desemboca a l'avinguda de Sant Francesc. Al sud s'esmentaven les cases que *Salomó Asday* vengué a Jaume de Bell-lloc els casals i hort que tenien al nord la *plaça dels framenors*, amb altres cases a les dues bandes (ACSG, Pergamins), la qual cosa indica que la galta inferior de la plaça estava edificada. En aquells mateixos anys i per la banda de ponent, cap al pla, la plaça quedava tancada per les hortes que tenien els Seguer d'Aro i els Santceloni; que tenien a llevant la *plaça que hi ha davant l'entrada de la casa dels framenors* i la paret del convent (ACSG, Pergamins). Sabem que a començament del segle XIV alguns artesans aprofitaven *per assecar cànem a la plaça davant framenors*, la qual cosa fou prohibida pel batlle reial en 1332 (Webster, 1987, doc. núm. XXXIV, 70). És possible que aquest ús també existís en la segona meitat del segle XIII, però no ho podem confirmar.

75. Horta dels Santceloni. El sector més allunyat dels horts de Fontanilles estava ocupat per un extensa horta de la família Santceloni. No sabem des de quan la tenien, ja que es comença a esmentar en 1287 i limitava amb la paret occidental de les hortes del convent de Sant Francesc (ACSG, Pergamins). En el segle XIV els Santceloni hi van fer alguns establiments amb cases, citats en 1360 (Guilleré, 1994, 114). En 1535 l'esmentava l'*Estima* o Cadastre municipal i encara precisava més la seva localització; entre la paret dels *Framenors* i la muralla del Mercadal (AMG, *Estima 1535*, VIII, 1.3), a les dues bandes del que avui és el capdamunt de l'avinguda de Sant Francesc.

76. Carrer de Fontanilles. Antic camí que anava al Mercadal des del Pla de Girona; ha sobreviscut en algun petit tram del carrer que encara porta el mateix nom. No el trobem esmentat amb cap nom precís en el segle XIII. Era, probablement, el mateix carrer descrit simplement com una *carraria* en el document de fundació del convent de Sant Francesc (Webster, 1985-1986, II, 184-185) al sud de les terres on s'edificà; en 1249 era descrit com la *carraria versus occidentem* (Webster, 1985-1986, doc. núm. IV, 187-189); és a dir, era el límit occidental d'una part de l'horta de Fontanilles venuda aleshores als *frades menors*, per tal que aquests poguessin eixamplar el seu convent cap al sud. També sembla citat en 1287 en relació a un hort de l'horta de Fontanilles que tenia a orient la *carrera pública i la plaça que hi ha davant l'entrada de la casa dels framenors* (ACSG, Pergamins), en referència al lloc on avui es troben el carrer de Fontanilles i l'avinguda de Sant Francesc. No tenim cap referència a establiments de cases a la seva vora en el segle XIII; el carrer era, més aviat, un camí o via d'entrada a la ciutat, enmig de les hortes de Fontanilles.

77. Lloc dels Tixadors. Era un espai on el seu propietari Bernat de Déu establí *tot aquell hort situat a l'horta de Girona, a Fontanilles, donat i establert a diversos teixidors per morabatinades* (ACSG, Perg. segle XIII); és a dir, el propietari havia parcel·lat el seu hort i l'havia cedit en establiments a diversos teixidors que pagarien un

cens d'un morabatí cadascun. L'establiment donava dret a construir obradors –també dits *tixadors*–, car d'altra manera no entendríem que els establerts tinguessin tots el mateix ofici. No sabem en quin moment s'obrí un carrer en aquest lloc, però en el segle XIV era conegut com el *Carrer de Tixadors*, que esdevingué el carrer d'en Ginesta des del segle XV. L'existència d'aquests obradors amb llurs basses i assecadors va ser, a la llarga, molesta per alguns veïns prou importants com els frares del convent de Sant Francesc, que en el segle XIV aconseguiren que l'activitat dels *tixadors* es desplaçés cap al sud, més enllà del rec de *Cuguçacs* (Webster, 1987, doc. núm. XXXIV, 70).

78. Carrer de Savaneres. Era un antic camí d'entrada a Girona venint del Pla de Girona, marcava el límit entre els camps i hortes de *Fontanilles*, al nord, i de *Cuguçacs*, a migdia, i anava a petar davant la passera que travessava l'Onyar. En 1210 encara presentava un aspecte suburbà, era definit com a *strata* –sense nom concret– i estava envoltat de tinences i camps, però aleshores ja s'esmentava una casa acabada de fer pel jueu *Iucef Cordoví* (ACSG, Pergamins). Cap a mitjan segle la construcció de cases havia progressat perquè en 1252 s'esmentava una casa establerta *en el carrer de les Savaneres* –citada aleshores per primer cop– amb altres cases cap a llevant i sud, mentre el carrer quedava al nord (ACSG, Pergamins). En 1273 s'esmentaven, més a l'interior, fins a cinc cases *en el carrer de Savaneres* en els dominis dels Jordà, propietaris del mas Pla (ACSG, PDS, núm. 166); en 1276, més a ponent i cap al riu, s'esmentaven uns horts al nord del carrer i veïns d'unes cases al sud del *carrer de Savaneres* (ACSG, Pergamins), tot propietat del hereu del difunt *Iucef*, citat en 1210. Quan s'acostava l'any 1285 i la invasió francesa, el carrer de Savaneres era l'únic que presentava un aspecte urbà al sud de la plaça de Sant Francesc, amb dues rengleres de cases a les dues bandes, bé que discontinües.

79. Carrer de Canaders. Al sud del carrer de Savaneres hi hagueren hortes regades pel rec de *Cuguçacs* durant gran part del segle XIII; eren tinences de jueus i dels propietaris del mas Pla (ACSG, Pergamins, s. n.). Però en 1279, Ramon i Arnau Canader, pare i fill, esmentaven els primers establiments que havien fet poc abans cap a la riba de l'Onyar i al sud del carrer de Savaneres (ACSG, ASS, 3, 6; Pergamins). Ells havien comprat feia poc temps aquells horts i els parcel·laren i establiren; a més segurament dibuixaren la traça del carrer que esdevindria de Canaders, en record seu. En 1286 els alous jueus que hi havia al costat, cap a l'interior, també es començaven a parcel·lar; *Astruc Salomó* establia cases i horts que tenien al nord *el carrer de Canaders*, citat aleshores per primer cop (ACSG, ASS, 3, núm. 64). L'aixecament de noves cases continuà i en el segle XIV el carrer, paral·lel i al sud del carrer de Savaneres, esdevingué una renglera contínua de cases estretes i allargassades amb patis i horts al darrere; tal com es dedueix de la lectura de la *Talla* de 1360.

80. Lloc del Corral. En 1279 les cases que Carles Carnisser tenia establertes per Arnau Canader se situaven *prop de l'entrada del Corral* i del rec de *Cuguçacs*; tenien a llevant l'arenys de l'Onyar i al sud *el carrer del Corral* (ACSG, Pergamins). En 1286 *Astruc Salomó* establí unes cases amb feixes que tenien al nord el carrer de Canaders i al sud *les cases del Corral*. El comprador tenia dret a tenir entrada també *per la Porta que es en el carrer del Corral del costat de migdia* (ACSG, ASS, 3, núm. 64). En 1296, Marquès Corral donà al seu nebot Bernat un casal que tenia *envers lo Corral en Gerona*, que limitava al nord amb la *carrera* (ACSG, ASS, 3, 201). En 1300 l'hort

que comprà Pere Cabrerès tenia al sud el *carrer de Cugusach*, a orient les seves cases i a nord *el tenedó del Corral* (ACSG, Pergamins). Totes aquestes referències ens diuen que des d'abans del setge francès de 1285 hi havia a la banda dreta de l'Onyar, un extens tancat o *Corral* de bestiar, a tocar del carrer o *camí barcelonès* i molt a prop de la *passadora*, el mateix lloc al llit de l'Onyar on, segurament, s'hi celebrava el mercat de bestiar, com es va fer fins ben entrat el segle XX. Aquest tancat començà a desaparèixer poc després ja que des de començament del segle XIV ja s'esmentaven cases, patis i horts *en el lloc del Corral* (ACSG, ASS, 3, 202, 204, 309 i 310).

81. Clopera. En 1298 s'esmentava una *clopera* al bell mig de les hortes situades entre el rec de Cuguçacs i el carrer de Savaneres, de la qual el separaven aleshores unes cases (ACSG, PDS, núm. 83). La clopera era una plantació d'arbres de ribera que, segurament aprofitaven els recs derivats del de *Cuguçacs*.

82. Camí de Cuguçacs. El nom d'aquest camí no està documentat abans del segle XIV, però hi ha un grapat de referències a un camí que vorejava el rec pel costat nord (Palahi i Nolla, coord., 2007, 52-53).

Fig. 6. Carrers, places i altres espais urbans de la ciutat del segle XIII:

1. Camí de Pedret.
2. Lloc de Boixeda.
3. Costa de Santa Eulàlia.
4. Burg Superior de Sant Pere.
5. Burg Inferior de Sant Pere.
6. Pla de Sant Pere.
7. Cementiri de Sant Pere.
8. Pujada a Sobreportes.
9. Carrer (Pou Rodó).
10. Escales de Sant Feliu.
11. Lloc de Balaguer.
12. Plaça de Sant Feliu.
13. Cementiri de Sant Feliu.
14. Carrer (de la Barca).
15. Carrer (de Calderers).
16. Pujada de Sant Feliu.
17. Carrer de les Fàbregues.
18. Plaça del Mercadell.
19. Carrer del Forn de Sobreportes.
20. Escales de la Seu.
21. Volta.
22. Carrer (de la Canònica).
23. Lloc de Palastrina.
24. Call ample.
25. Carrer dels jueus.
26. Cementiri de la seu.
27. Carrer de la Ruca.
28. Carrer a Gironella.
29. Roques de Gironella.
30. Lloc de Mora.
31. Lloc de Bellmirall.
32. Lloc de Montoliu.
33. Plaça del Portal del Call.
34. Carrer de la Sabateria.
35. Plaça dels Cavallers.
36. Costa de Sant Martí.
37. Escales de Sant Martí.
38. Farraginal de Sant Martí.
39. Trilla de Sant Martí.
40. Olivet de Sant Martí.
41. Trilla de Sant Domènec.
42. Carrer del Portal Rufí.
43. Carrer de la Draperia.
44. Carrer d'en Tallada.
45. Carrer de la Vilanova.
46. Trilla d'en Rossinyol.
47. Call d'en Rossinyol.
48. Carrer de la Ruha.
49. Trilla dels Adalbert.
50. Trilla d'en Bordils.
51. Plaça de la Palla.
52. Mesures del Mercat.
53. Mercat de l'Areny.
54. Carrer de la Merceria.
55. La Peixateria.
56. Plaça de Girona.
57. Carnisseria de la Boqueria.
58. Carrer de la Ferreria Vella.
59. Carrer de la Ferreria Nova.
60. Plaça de les Albergueries.
61. Carrer del Pont a les Albergueries.
62. Carrer d'Albereda.
63. Plaça i lloc d'en Banyoles.
64. Carrer del Puig.
65. Carrer a la Polleria de Sant Martí.
66. Horta d'Algivira.
67. Horta de Figueroles.
68. Camí del Monar.
69. Horta del Mercadal.
70. Plaça del Mercadal.
71. Carrer de Cagafaves.
72. Lloc del Portell.
73. Carrer (de Santa Clara).
74. Plaça dels framenors.
75. Horta de Sant Celoni.
76. Carrer de Fontanilles.
77. Lloc de Tixadors.
78. Carrer de Savaneres.
79. Carrer de Canaders.
80. Lloc del Corral.
81. Clopera.
82. Camí de Cuguçacs.

5. Establiments urbans

El contracte emfitèutic té uns orígens llunyans; a les terres catalanes segurament fou introduït pels romans, tot i que els grecs també el coneixien. En sabem força de la seva aplicació al món rural, però molt menys de la seva aparició i evolució en el món urbà abans del segle XI. En qualsevol cas, estem davant del triomf d'aquest sistema que des de començament del segle XII, si més no a Girona, començà a regular les relacions entre el domini, la propietat i la possessió dels béns immobles. A la nostra ciutat, aquest procediment es començà a utilitzar al burg de Sant Feliu on, des de finals del segle XI, tenia lloc la primera expansió fora murs (Canal *et al.*, 2000, 60-65) i on també es fa evident la relació entre els establiments de cases i el procés d' infeudació dels alous des del bisbe cap als canonges i *milites* (cavallers). Potser no és aquest el lloc per esbrinar l'origen del contracte *emfitèutic* que tant d'èxit tingué a casa nostra, però cal recordar que les institucions aloeres que gaudien del domini *eminent* eren aquelles que, fins al segle XI, havien ostentat l'autoritat sobre la població i el territori; les institucions eclesiàstiques i els comtes, hereus de l'autoritat reial. En aquest punt, cal recordar que els *censos* satisfets pels establiments eren, fins al segle XI, els impostos satisfets a les autoritats públiques en funció del rendiment de la propietat immobiliària, rústica o urbana (Salrach, 1993, 53-63). Però tornant a la qüestió que ens ocupa, parlar d'establiments *ad construendum domos* a la ciutat volia dir que als solars susceptibles de ser edificats, o bé als espais ja edificats però on es podia incrementar la densitat, el propietari podia vendre el dret a edificar cases [...] *ad construendum domos* [...] o, en sentit més genèric, autoritzar-lo a *fer-hi tot el que volgués*.

Però la relació entre el propietari i l'*emfiteuta* –la persona establerta i autoritzada a edificar– quedava lluny d'exhaurir la trama de les relacions emfitèutiques puix que, més amunt, hi havia el senyor eminent o aloer, l'autorització del qual era indefugible per procedir a l'establiment. Sovint els contractes d'establiment expliquen aquesta relació, la de l'aloer amb el propietari quan aquest ha comprat o rebut en herència la propietat. A Girona, els senyors aloers són prou ben coneguts des del segle XII; el comte-rei i el bisbe, que tenien drets des de temps immemorials, als quals calia afegir les institucions religioses com la mateixa Seu –més ben dit, els seus canonges–, la canòniques de Sant Feliu i de Sant Martí Sacosta –que també repartien els alous entre els seus preveres–, el monestir de Sant Pere de Galligants i els pertanyents a senyories laiques, com els alous –més aviat minsos– dels tres castells de la ciutat o l'alou que els Estruc compraren a finals del segle XII i avui és el carrer de les Ballesteries. Dins els seus alous, aquests senyors, a banda de percebre regularment els censos de les propietats immobiliàries ja establertes, acordaven amb els propietaris els nous establiments. Com que, a banda de l'autorització o *lloació* del senyor eminent o aloer, aquest tenia dret a establir regles sobre les característiques de la urbanització, de vegades els establiments s'assemblen a les llicències d'obres atorgades pels municipis avui dia.

Els aspectes econòmics només estan parcialment establerts en els documents que ens han arribat. Cal tenir en compte que, en gran part, els textos conservats són els guardats als arxius pels senyors aloers, com ara el rei, el bisbe, els sagristans, pabordes i altres preveres de les diverses institucions eclesiàstiques de la ciutat, per tant, la informació que ens ha arribat ens explica generalment la relació entre el senyor aloer i el propietari-establidor, poques vegades la de l'*establidor* amb l'*establert*. Aquestes mancances són evidents als *registres* o resums aplegats als *Capbreus* o *Llibres d'Arxivacions* per institucions com la *Pia Almoïna*, la *Sagristia Segona de la Seu*, la *Pabordia de Juny de Sant Feliu* o la *Pabordia de Sant Martí Sacosta* que constitueixen el gruix de la nostra infor-

mació. Això explica que estiguem sempre informats dels censos anuals, una part dels quals eren cobrats per la institució aloera conjuntament amb l'establient; així com dels *terços lluïsmes* i *foriscapis* rebuts per l'aloer cada cop que una propietat era venuda, establerta o donada en herència. En canvi, sovint no en sabem res del preu de l'entrada feta per l'establient ja que molt sovint era íntegrament per l'establidor i, encara menys, de les característiques del procés constructiu i el seu lligam amb el procés urbanitzador, que seguia un procés d'ordenació pública indiscutible –l'arreglament dels carrers així ho demostra–, però del qual n'estem molt poc informats. També cal aclarir que aquests són documents jurídics i no tècnics, firmats davant notari i que no aclarien les especificacions tècniques de la construcció; només de vegades el contracte n'establia algunes, com les que significaren la construcció del tram inferior de les Voltes de la Rambla en 1252. Són, però, casos aïllats.

Cal dir que no podem considerar els establiments com l'única forma d'iniciar un procés de construcció immobiliària i que, en molts casos, aquesta no era la seva finalitat principal. Coneixem encara més exemples de compres o donacions de cases o solars que implicaren la renúncia total dels antics propietaris. Els compradors podien, des d'aleshores, iniciar un procés d'edificació directa que no quedaria registrat a cap contracte emfitèutic.

Observarem com la promoció dels establiments urbans quedava en mans de diferents grups socials, en funció de l'espai urbà on es desenvolupaven. Dins murs –la ciutat vella– i al veí burg de Sant Feliu, aquesta funció quedava principalment en mans de canonges i altres clergues de la Seu de Santa Maria i l'abadia de Santa Feliu, que tenien la senyoria indiscutible en aquests espais des del segle XI o abans i tot. Contràriament, al sud de la ciutat vella fou preponderant el paper de les incipients famílies burgeses, que esdevingueren els *ciutadans* en el segle XIII.

La data de 1190 per començar el recompte dels establiments per edificar-hi cases és tan convencional com qualsevol altra. De fet hagués estat més significatiu iniciar la llista des de mitjan segle XII, quan començà un cicle expansiu que no presenta aturades, però si pujades i baixades, fins l'assalt croat de 1285, però això ens n'hauria allunyat massa en el temps.

Els establiments emfitèutics coneguts entre 1190 i 1285 que donaren lloc a l'aixecament de cases i obradors són aquests;

1. Areny reial. 1193. Establiments d'en Bod i Pere Bernat, entre el mercat i l'Onyar. En aquell lloc, Guilleuma *Flor d'Estiu* va vendre a Bod i a Pere Bernat les cases que tenia a la plaça, en l'alou reial, entre els actuals carrers de Mercaders i la Peixateria; el mercat quedava a ponent d'aquelles cases, mentre a llevant hi havia un carrer i altres cases a tramuntana i migdia. Els compradors rebien permís per aixecar arcs –és a dir, fer-hi voltes– i edificar-hi damunt, en direcció a ponent, cap a la plaça on s'hi feia el mercat (ADG, PA, Girona núm. 22). Sabem que els arcs i noves cases es bastiren perquè la plaça que se citava en 1193 com a límit de ponent de les cases venudes –on s'hi feia aleshores el mercat– en 1229 havia esdevingut només un carrer (AHG, APA, núm. 40). Per l'operació la venedora va rebre 10 sous –una quantitat molt baixa– i els compradors es comprometien a pagar 6 sous de cens anual al rei. La signatura de fins a quatre comissionats reials, entre els quals els jueus *Jucef* i *Bonastruc*, ens fa veure que aquesta operació i les obres previstes van rebre el consentiment reial en ser l'espai afectat, de llur domini. Aquesta operació ens permet

entreveure com s'anava estrenyent l'espai de la plaça del Mercat establert per orde-nació reial en 1160.

2. Puig de Vilanova. 1194. Establiments de Ramon Puig i altres en el Mas del Puig.

Aquest mas, amb els seus camps i vinyes, se situava on avui hi trobem el con-vent de la Mercè i els seus annexos dins i fora les muralles, sempre al sud del carrer del Portal Nou. En aquest lloc, el sagristà segon de la Seu aprovà al propietari, Ramon Puig i alguns dels seus parents, els establiments de cases ja fets i, a més, autoritzava la construcció d'altres cases i l'establiment de nous estadants (ACSG, ASS, 7, 207). En aquest mateix lloc, però quatre anys abans, el mateix sagristà havia aprovat la recepció per part de Toscana, filla d'Arnau Puig, l'anterior propietari del mas, dels censos de les cases que pagaven fins a tretze propietaris establerts anteriorment pel citat Arnau (ACSG, ASS, 7, 208), la qual cosa demostra que ja anteriorment Arnau de Puig havia fet establiments de cases en una part de la seva extensa propietat, situada en el *Puig de la Vilanova*. La donació del sagristà significava més aviat una ratificació o *llo-acció* d'una propietat que ja era dels Puig de feia temps; però el permís per realitzar noves edificacions demanava el consentiment del senyor a loer i, sens dubte, un incre-ment del cens que aleshores passà a 30 sous.

3. Alou de Sant Martí Sacosta. 1194. Referència als establiments de Ponç de Vall.

Aquell any, Ponç, clergue de Sant Martí Sacosta, va fer testament i feia un gran nom-bre de deixes a la canònica de Sant Martí i als seus preveres, entre les quals remar-quem la donació de les *...meas domos que ibi feci...*, –les cases que va fer aixecar al lloc o alou de Sant Martí–, per tal que, amb les seves rendes, s'hi celebressin misses en l'aniversari de la seva mort. Tot fa pensar que l'edificació de les cases era anterior a la seva donació testamentària, de la qual n'exceptuava els obradors de les dites cases, establerts, segurament, a la planta baixa (Rius, 1928, doc. núm. XXXIII). Mancats d'altres referències de localització, no podem assegurar en quin lloc de l'a-lou de Sant Martí a Girona es trobaven les cases citades que, d'altra banda, tenien un regust molt urbà amb la referència als seus obradors.

4. Cap de l'Areny. 1195. Establiments d'en Babau, prop de l'Onyar.

Babau era un important propietari que ja a mitjan segle XII havia adquirit una propietat exten-sa en el *Cap de l'Areny* i en 1195 l'eixamplà amb una peça de terra cap a llevant, en direcció a la muntanya (ACSG, ASS, 1, 11). Sabem que en aquest lloc va fer esta-bliments de cases perquè en 1199, quan ja era mort, els seus hereus es repartiren l'extensa propietat on hi havia una *trilla, cases, plaça i basses*, diu el document (ACSG, ASS, 7, 225), en un espai que avui quedaria entre els carrers de l'Auriga i d'Albereda. L'operació implicava el pagament d'una entrada de 7 sous al *senyor eminent*, el sagristà segon de la Seu i de 12 diners –1 sou– a l'encarregat dels inte-ressos d'aquest en l'alou, el batlle Pere d'Església. Babau havia de pagar un cens anual de 12 diners.

5. Alou de Sant Martí Sacosta. 1195. Establiments de Guillem Arnau prop del Coll de Sant Martí.

(Rius, 1928, doc. núm. XXXIV). Aquell any, el paborde Ponç de Sant Martí Sacosta donava a Guillem Arnau en violari –durant la seva vida– dues planta-cions de vinyes més amunt de Sant Martí, al lloc dit el *Coll de Sant Martí* –no identi-ficat–, amb la condició que hi edificués i plantés a tot el que encara era erm. El citat

Guillem no havia de satisfer cap cens –un fet inusual–, però pagà 25 sous d'entrada. Malauradament, no sabem situar el lloc on es trobava el citat *Coll*, probablement cap a cim del Mont Aguilar, en el seu àmbit més meridional. No sabem si realment s'arribà a edificar en aquell lloc que sembla allunyat de la zona urbana.

6. Areny reial. 1203. Referència als establiments d'Home dit Trompeter. Aquell any, el rei Pere *el Catòlic*, mitjançant el seu batlle a Girona, *lloà* –aprovà– a *Home dit Trompeter* –conegut en altres documents de l'època com *Homedit* o, senzillament, *el Trompeter*–, les cases que havia fet edificar en l'Areny de l'Onyar on, a més, hi podia aixecar pilars i pòrtics i construir-hi a sobre sense cap impediment (AHG, APA, núm. 26), la qual cosa volia dir que podia eixamplar les cases bastint-hi voltes sobre la via pública, tot edificant-hi al damunt. Anys després, els fills d'*Homedit*, Arnau i Arnaleta, van vendre aquestes cases, que aleshores es poden situar amb més precisió, al capdamunt de la Rambla, entre aquesta i el carrer de les Peixateries.

7. Areny-Fàbregues. 1205. Establiments d'Astruga i Pere Gornall cap a les Fàbregues. El lloc *de les fàbregues* –avui el carrer de les Ballesteries on, al seu capdamunt, hi hauria unes fargues– havia estat venut per Ramon de Montcada als germans Arnau i Berenguer Estruc; un espai entre la muralla i l'Onyar on ja s'hi esmentaven algunes cases en 1179 (AHG, APA, núm. 58). A començament del segle XIII, la propietat era d'Astruga, filla d'Arnau Estruc i esposa de Pere de Gornall, que entre 1205 i 1206 realitzaren diversos establiments a solars o patis situats entre la muralla i la riba de l'Onyar (ACSG, Pergamins). Els establerts, entre els quals se citava Bernat Ballester, Guillem de Reixac, Arnau Bardener i Pere Ferrer, tenien permís per establir-hi obradors, però havien de deixar un espai entre la seva part posterior i la muralla de la ciutat –una *androna*–, en estar prohibit recolzar-s'hi. La relació dels espais establerts i els que hi confrontaven ens descobreix un terreny aleshores encara poc edificat. Cadascun dels establerts havien de pagar 50 sous d'entrada i un cens anual de 4 sous; això sembla indicar que els solars havien estat parcel·lats de forma simètrica.

8. Areny reial. 1206. Establiment reial a Timbor, a la Carnisseria. En els primers anys del segle XIII es començava a edificar la renglera de cases que avui trobem entre els carrers de les Peixateries i les voltes de la Rambla. Aquell any *Timbors* va rebre permís del batlle reial per edificar cases en el solar o pati de terra que hi havia entre les seves cases i les que un curiós personatge dit *Portalaflor*, tenia al nord. El pati i les cases veïnes tenien a orient la *Carnisseria de la Bocheria* i a occident l'*alveo* o areny de l'Onyar (AHG, APA, núm. 28), la qual cosa ens situa en el tram mig de les voltes de la Merceria, al costat de llevant. Per l'entrada, l'establiment havia de pagar 20 sous i altres 2 de cens anual al rei.

9. Areny. 1210. Referència dels establiments de Martí d'Escala. En 1228 hom esmentava en un plet l'establiment d'un solar o pati de terra que Martí d'Escala havia fet a Ramon de Cornellà en data anterior i on aquest hi bastí cases (ACSG, ASS, 1, 14). Però una part d'aquest solar ja estava edificat anteriorment ja que en 1210 s'esmentaven les cases de Martí d'Escala en aquell lloc (ACSG, ASS, 1, 14), situat en l'extrem meridional de l'actual plaça del Vi. El citat Martí ja era esmentat com a propietari de cases i solars en aquest lloc en 1196 (ACSG, LSM, f. 102-102v.), la qual cosa ens fa pensar que l'origen d'aquests edificis es pugui remuntar a finals del segle XII.

- 10. Vilanova. 1214. Establiments de Joan de Costoja, cap a Vallnegra.** Aquell any Pere de Camós establí a Joan de Costoja una peça de terra que tenia en l'alou de Sant Feliu, cap a la Vallnegra i que limitava a cerç amb l'alou de Sant Martí Sacosta, a grans trets, al capdamunt de les actuals escales de la Llebre. L'establiment era *ad faciendum domos*, per tant, amb permís per fer-hi cases (ADG, CPJ, s. n.). Sabem que aquestes cases es bastiren perquè en 1229 s'esmentaven les cases d'en Costoja, en el mateix lloc (ADG. CPJ. s.n.). L'establiment hauria de pagar un cens anual de 18 diners, un sou i mig.
- 11. Vilanova. 1214. Establiments de Ponç Adalbert al carrer d'en Rossinyol.** Els Adalbert estan ben descrits com a importants propietaris al sud de les muralles de Girona des de mitjan segle XII. En 1214, Ponç Adalbert, el tercer o quart de la nissaga que portava aquest nom –no ho sabem segur–, reconeixia a l'abat de Sant Feliu el seu domini sobre la trilla que havia rebut en herència del seu pare, també dit Ponç, que aquest havia comprat a Pere Arnau Rossinyol (ADG, PSF, núm. 38). La citada trilla anava des de les seves cases que hi havia a occident –avui estarien al capdavant del carrer Ciutadans– fins al carrer que hi havia a orient –l'actual pujada de Sant Josep–. Aquestes cases, o les precedents, ja se citaven en 1148 com les *cases de Pere Adalbert* (ACSG, ASS, 1, 2) potser l'avi del citat Ponç. Probablement estem davant un dels més antics establiments de cases que hagin quedat registrats en els arxius gironins, ni que sigui indirectament, si més no al sud de les muralles.
- 12. Areny. 1215. Establiments de Pere de Santceloni.** Els Santceloni eren una de les famílies més dinàmiques de la Girona medieval, emparentats amb els Albereda. En 1215, Pere de *Santceloni i d'Albereda* establí Guillem *Pelós* en una plaça o solar situat entre un altre solar de l'establidor i la riba de l'Onyar (ACSG, Pergamins). Coneixem aquesta notícia indirectament, mitjançant un plet judicial, raó per la qual les condicions del contracte són desconegudes; però per documents posteriors, que citen les cases ja edificades de Guillem *Pelós* en els anys quaranta, sabem que se situaven al capdavant de la plaça de les Albergueries, entre aquesta i la placeta i carreró que avui es diu de Bell-lloc. N'eren veïnes les cases que Pere de Montboston i Ramon de Montràs també tenien pels Albereda-Santceloni, segurament fruit d'establiments poc posteriors a 1215 (ACSG, ASS, 1, 16 i 17).
- 13. Portal Rufí. 1215-1216. Establiments del canonge Gaucelm.** Dins les muralles de Girona, malgrat la densitat urbana encara s'hi trobaven espais relativament grans on poder establir-hi noves cases. Ho veiem en 1215 i 1216, quan el canonge Gaucelm de Sant Feliu establí Bernat de Quart, Bernat de Ripoll i Andreu de Taradell en un espai descrit com una trilla o *farraginal* amb algunes cases que se situaven a ponent d'un carrer que anava cap a la porta Rufina i al nord del carrer que pujava cap a Gironella (ADG, DSF, núm. 39), l'actual carrer dels Alemanys. El canonge ho havia rebut en donació de l'arquebisbe de Tarragona, Pere de Rocabertí, que anteriorment havia exercit d'abat de Sant Feliu i de sagristà major de la Seu de Girona. L'espai se situava dins l'alou de la sagristia ben bé des del segle XI (Canal *et al.*, 2003, 215-217). Era una àrea extensa i fins aleshores molt poc urbanitzada, on només s'hi esmenta una casa i la resta de les descripcions parlen de trilles i *farraginals*, espais tancats on predominaven els *arbres de diversos gèneres*, diu el document. Es concedia als establiments el dret de *facere domos* –alçar-hi cases– la qual cosa indica que

l'extens espai a tramuntana del carrer del Alemanys, vivia un procés de densificació urbana a començament del segle XIII. No sabem quin significat cal donar al terme *portals* esmentat en descriure les parcel·les establertes; el seu ús es infreqüent i potser vol definir el nombre de cases que es podrien edificar, amb les seves entrades. En cada cas, les condicions econòmiques eren diferents; Bernat de Quart havia de pagar una entrada de 8 sous i un cens d'una *mazmudina iaffarina*; Bernat de Ripoll una entrada de 20 sous i un cens de 6; finalment Andreu de Taradell, 6 sous de cens i 10 sous d'entrada. La citada *mazmudina* era una moneda d'or almohade força coneguda a Catalunya en aquella època.

14. Areny. 1217. Establiments de Bernat de Sitjar. Bernat Sitjar havia comprat a Astruga, filla d'Arnau Estruc, poc abans de 1217, un solar en part edificat i on, més endavant, es bastí la sumptuosa propietat que avui coneixem com la *Fontana d'Or*. En 1217 Bernat establí una part d'aquestes cases que donaven al carrer de la Ferreria, amb el seu solar, a Ramon Mercader –carnisser– i Gironès Pedrer, amb permís perquè hi edificuessin noves cases o el que volguessin [...] *in quo faciatis domos et quidquid uolueritis [...]*. L'espai descrit limitava a ponent i nord amb les cases del citat Bernat de Sitjar, de les quals el separava una paret mitgera (Marquès, 1997, doc. núm. 128). Els establerts haurien de pagar, conjuntament, 260 sous d'entrada i un cens de 2 *morabatins d'or bo i recte pes*. La moneda del *morabatí*, d'origen almoràvit, era molt freqüent a Catalunya des de la segona meitat del segle XII i també s'utilitzava com a mesura de superfície –amb el nom de *morabatinada*– per calcular els censos dels horts. Tres anys després, els Albereda, propietaris aloers del solar, *lloaren* aquesta i altres operacions realitzades pels Sitjar en aquell lloc (AHG, APA, núm. 13). Aquestes cases no trigaren massa a ser recuperades pels Sitjar, perquè avui formen la part posterior de la *Fontana d'Or*.

15. Areny-Fàbregues. 1217. Establiments dels Gornall cap a les Fàbregues. Pere de Gornall era vidu d'Astruga, la primera que en 1205 i 1206 establí obradors i cases en el lloc que esdevingué les Ballesteries. Una dotzena d'anys després, Astruga era morta però el seu marit Pere i els fills Pere i Bernat, continuaren amb l'establiment d'obradors en el mateix lloc, en l'estret pas entre la muralla i l'areny de l'Onyar. Els compradors, el ballester Pere Amat i Guillem Metge, pagaven per l'entrada 200 sous cadascun i prometien un cens d'un morabatí *de bon or* per la festa de Tots Sants (ACSG, Pergamins). A diferència del que passava dotze anys abans, ara el carrer presentava un aspecte més urbanitzat on els espais establerts limitaven amb altres obradors a migdia i tramuntana. Però el fet que cap dels documents parli d'establiments de cases, ens fa pensar que l'obra –els obradors– era, probablement, molt rudimentària; en cas contrari, haurien parlat de cases amb obradors. Desconeixem si els solars establerts en 1217 eren de mides semblants als de 1205-1206 –els documents medievals gairebé mai no en parlen–, però el fet que els preus de l'entrada passessin de 50 sous a 200 sous en una dotzena d'anys, pot ser força indicatiu de la febre urbanística que vivia Girona a començament del segle XIII.

16. Areny. 1218. Establiments de Ramon Bru. Aquell any, el procurador del sagristà segon de la Seu autoritzà Ramon Bru, fill de Bru Calvet, a *obrar en aquelles cases noves* que havia fet en l'areny de Girona, davant altres cases seves i de Ramon Pasqual. L'operació també va rebre el consentiment del batlle reial Martí de Vic

(ACSG, ASS, 1, 11) ja que se situaven en l'alou reial, tot i que també pagaven un cens de 8 diners al paborde de Sant Martí, i al citat sagristà, segurament com a conseqüència dels acords de repartiment dels censos de l'Areny pactats a finals del segle XII. En la nostra opinió, el permís per *obrar en unes cases noves* significa que el propietari rebia autorització per establir obradors, segurament a la planta baixa de les citades cases que, d'altra banda, no eren gaire més antigues. Aquests edificis amb el seu solar, en possessió de la família Calvet des de feia més de mig segle (1167), se situaven al sud-est de l'actual plaça del Vi, entre la placeta i carreró de Bell-lloc o la travessa de l'Auriga. No sabem si Ramon Bru portà a terme les obres ell mateix o bé realitzà establiments, com era costum.

17. Prop portal Rufí. 1224. Establiments del canonge Gaucelm. Dins els *murs vells* continuaven els establiments iniciats pel canonge Gaucelm en 1215 i 1216 (veure *supra*, núm. 13). En 1224, establí Pere Arnau de Campdorà quatre *portals* de la seva trilla restant, situats a les mateixes coordenades, prop del portal Rufí i al nord del carrer que pujava cap al castell de Gironella, avui dels Alemanys (ADG, PSF, s. n.), a llevant dels establiments fets la dècada anterior. Pere Arnau pagava una entrada de 5 sous i un cens anual de 1 *aurei barbarogí*; això és, la moneda d'or encunyada a finals del segle XII per Frederic Barbaroja, rei de Sicília. En conjunt, podem dir que gran part de la galta nord de l'actual carrer dels Alemanys s'edificà a començament del segle XIII.

18. Alou de Sant Martí. 1224. Establiments de Joan Gallart, a fora del portal Rufí. Les terres immediates a la muralla meridional de la Ciutat Vella eren del domini de Sant Martí Sacosta. Eren terres amb vinyes i horts documentades des del segle X, però a començament del segle XIII la "febre" constructora també hi arribà. Ho demostra l'establiment que en 1224 va fer Bernat, paborde de Sant Martí, a Joan Gallart i Berenguera, de tot l'hort que tenia immediat a la muralla i al portal Rufí, cap a ponent. El cens anual de l'hort establert era de 5 sous, però el document autoritzava el matrimoni a edificar-hi cases i, en cas que ho fessin, haurien de donar un cens de 4 sous (ACSG, ASS, 1, 13).

19. Areny reial. 1224. Establiments de Joan Astorga. Maria Mercera era propietària d'unes cases davant l'Onyar, amb un solar o *fronteriam* entre aquestes i la riba, on hi havia una bassa. En aquell lloc, que era a l'areny reial, Maria establí a Joan, fill d'Astorga i l'autoritzà a edificar-hi cases (ACSG, Pergamins). No sabem el lloc exacte on se situava aquest solar, descrit sense afrontacions, però caldria cercar-lo en un tram mig de les actuals voltes de la Rambla, que en aquells anys començarien a rebre el nom de *carrer de la Merceria*, segurament a causa de resident o propietaris com la citada Maria. No tenim cap més notícia d'aquest solar establert, tampoc del seu cens, però no tenim dubtes que les cases d'en Joan Astorga es bastiren en poc temps, atesa la intensa activitat edificadora en aquell sector.

20. Mercadal. 1225. Permís per edificar cases a Bernat Esteve. L'espai on s'acabarà aixecant el convent de Sant Francesc era, a començament del segle XIII, un hort del Mercadal que, en 1225, el canonge i notari Bernat Esteve havia heretat del seu pare. Aleshores el bisbe Alemany confirmà el dit heretament ja que se situava dins l'alou de la Seu, al sud del rec Monar, i autoritzà Bernat i els seus successors

[...] *puga fer en allí casas y qualsevol altra cosa que be li aparega [...]* (ACSG, PDS, núm. 68). Malgrat tot, no sembla que Bernat Esteve dugués a terme cap promoció immobiliària dins el seu hort; poc després, en 1232, el donà als *freres menors* perquè hi aixequessin el seu convent.

21. Vilanova. 1226. Establiments de Ramon Martí. Els Martí foren una de les famílies amb més possessions en els sectors alts de la ciutat; el Puig i la Vilanova. Una part d'aquest èxit prové del matrimoni de Bernat Martí amb Torroella, una de les hereves del mas Puig. No sabem quin parentiu tenia Ramon Martí amb el citat Bernat, potser n'era un dels seus hereus, però en 1227 establí a Bernat Astorga en una peça de terra que tenia al costat de la *Polleria de Sant Martí* (ACSG, ASS, 7, 221), al costat del lloc on després s'alçà el convent de la Mercè. Ramon Martí ja era citat com a propietari de cases immediates al lloc de l'establiment deu anys abans. El cens establert era de 12 sous, però no en sabem res del preu de l'entrada.

22. Cap de l'Areny. 1227. Establiments de Beatriu d'Hostoles al carrer Albareda. Aquell any trobem l'establiment a Berenguer Torner d'una casa que Beatriu d'Hostoles havia fet aixecar en el *Cap de l'Areny* (ACSG, ASS, 7, 229). Però el mateix document ens diu que la citada casa limitava cap a orient i migdia amb altres cases on ella hi havia establert altres propietaris –Ramon de Vall i Berenguera de Planes– tot situat a llevant del carrer de l'Albereda, en el seu tram mig. L'establiment havia de pagar 40 sous d'entrada i el cens era d'un *morabatí*.

23. 1227-1229. Areny reial. Establiments dels Fàbrega; taules al nou mercat fora mur. Aquells anys els Fàbrega realitzaren, amb consentiment reial, els primers establiments de taules del mercat, més enllà del mur de l'Areny, que s'acabava de bastir per aïllar les construccions de les escomeses de l'Onyar. En 1227 fou Guillem Ramon de Fàbrega qui autoritzà el primer establiment d'un *sòl de terra* per fer-hi una taula i en 1229 ho van fer la seva vídua Ramona i el fill Guillem Ramon (AHG, APA, núm. 38 i 39). Eren les primeres notícies del procés de desplaçament de les taules del mercat cap a ponent, cap al riu, més enllà del mur de contenció, on avui hi trobem el passeig de la Rambla. El terreny, fins aleshores desurbanitzat, formava part de l'areny fluvial i era alou reial, per això el batlle reial a Girona hi donava el seu consentiment cada cop que s'hi feia un establiment. Segurament poc abans, els Fàbrega havien rebut o comprat la concessió reial per fer-hi aquests establiments i cobrar els censos corresponents, però sempre respectant el domini o *alou* reial en aquell espai. Els establerts pagaven 30 sous d'entrada i 4 sous de cens cadascú.

24. Areny. 1228. Llocació de les cases que edificà Ramon de Cornellà. Aquell any es litigà un plet que enfrontà el sagristà Arbert de Calonge amb el tutor dels fills de Ramon de Cornellà, sobre un *sòl o pati de terra* que el difunt Ramon havia comprat a Martí d'Escala (*ciutat*, n° 9) i on aquell edificà diverses cases en l'*Areny de Girona* –per tant, en data anterior– (ACSG, ASS, 1, 14). Per altres referències als citats Ramon i Martí, així com al fill del primer, Pere de Cornellà, sabem que aquestes cases se situaven a migdia de l'actual carrer Nou del Teatre, entre la plaça de les Albergueries i la placeta de Bell-lloc. No en sabem el preu de les entrades i censos pagats.

- 25. Burg de Sant Feliu. 1228. Establiments de Bernat de Vilafreser.** El citat canonge assignà aquell any al benefici de Sant Jaume de la canònica de Sant Feliu, un hort que hi havia davant les seves cases, on l'administrador del citat benefici hi podria edificar cases quan volgués (ADG, PSF., núm. 53). L'instrument de la donació aclareix que l'hort havia estat establert al canonge per l'abat i els altres canonges de Sant Feliu i que s'havia de pagar el cens degut, però no n'aclareix quin. Per referències posteriors del cognom Vilafreser sabem que les cases s'aixecaren, tot i que no sabem qui ho va fer; se situaven al nord de les escales de Sant Feliu i eren veïnes de les pertanyents a la família Banyoles, que posseïa solars i horts fins l'areny de l'Onyar. Aleshores aquests espais no estaven urbanitzats.
- 26. Burg de Sant Feliu. 1228. Esmement dels establiments de Pere d'Argelaguers.** Aquell any, l'abat de Sant Feliu, Ramon de Bas, aprovà els establiments de cases fets per Pere d'Argelaguers dins la possessió del clergue Bernat de Banyoles (ADG, CPJ, s. n.). El cognom Banyoles ens fa recular els orígens fins el darrer quart del segle XII, quan s'esmentaven les cases del canonge Pere de Banyoles i, posteriorment, el nom de Maria de Banyoles; eren les mateixes cases i solars, que ocupaven un extens espai entre els actuals carrer del Pou Rodó, la plaça de Sant Feliu i el carrer de la Barca (Canal *et al.*, 2000, 68, 90 i 94). Pere es comprometia a pagar un cens de dos sous i mig de moneda corrent a l'abat. En aquest espai, els Banyoles realitzaren establiments bé directament, bé mitjançant altres establerts com el citat Pere d'Argelaguers.
- 27. Areny reial. 1229. Indici dels establiments de Ramon d'Arenys.** En 1229 hom feia referència a la venda d'unes cases que Guerau Bod tenia en l'areny, en el domini reial; aquestes cases limitaven a ponent amb un carrer que passava entre les dites cases i, més enllà, les que foren del difunt Ramon d'Arenys (AHG, APA, núm. 40). En 1192, el solar on després hi hagueren les cases de Guerau Bod havia estat comprat pel seu pare Bod davant la plaça del Mercat, que se situava precisament a ponent (AHG, APA núm. 22). Per tant, un dels espais de la plaça de domini reial on es feia el mercat fou adquirida per Ramon d'Arenys –també citat en 1192–, segurament per concessió reial i, entre aquesta data i 1229, el solar esdevingué un espai edificat, del qual els Arenys en conservaren la propietat.
- 28. Mas de Poblet-Albergueries. 1229. Establiment d'Arnau de Poblet.** Des de final del segle XII el monestir de Poblet estava en possessió d'un casal amb les seves dependències que ocupava part de l'illa de cases situada entre la plaça del Vi i el capdamunt de la Rambla. Però no va ser fins més endavant que aquest espai es començà a parcel·lar i establir. La primera vegada fou en 1229, quan el propietari útil de la casa, dit Arnau de Poblet –de fet, Arnau Gracià–, establí a Ramon de Bellveí una part del casal, amb dret d'edificar-hi noves cases. L'operació va rebre l'autorització de l'abat de Poblet (ADG, PA, Vest. Albergueries núm. 30).
- 29. Burg de Sant Feliu. 1230-1233. Establiments d'en Ramon Barral al costat del claustre de Sant Feliu.** En 1230, l'abat de Sant Feliu, Ramon de Bas, establí a Ramon Barral unes cases que tocaven pel sud amb la paret nova de l'església de Sant Feliu i tenia a llevant el *cementiri de Sant Feliu*; pagà una entrada de deu sous i es comprometé a un cens anual de sis sous (ADG, PSF, núm. 110). Tres anys després, el mateix Ramon Barral vengué la casa, convertida ara en *dues cases*, al seu veí, el

clergue Berenguer de Sant Jaume per dos-cents sous (ADG, PSF, núm. 119). Això vol dir, al nostre entendre, que Barral havia dividit les cases originals en altres de més petites i les havia venudes immediatament i amb un benefici considerable, en un procés que sembla tenir un caire força especulatiu i assenyala el procés de densificació en alguns espais ja urbanitzats.

30. Vilanova, 1233. Establiments de Ramon Daniel al carrer o call d'en Rossinyol.

Aquell any Ramon de Bas, abat de Sant Feliu, establí a Ramon Daniel unes cases i basses situades al costat de llevant del carrer del Rossinyol, descrit també com el *carrer que va a la Vila Nova* (ADG, CPJ, s. n.); les cases havien estat de Berenguer, fill de Pere Arnau Rossinyol i l'abat, a banda de fixar un preu d'entrada modest, però un cens anual elevat, autoritzava a l'establient a poder fer tot el que volgués, una fórmula que permetia l'aixecament de noves cases o la parcel·lació dels espais no edificats. No sabem si creà noves edificacions, si més no, aquest pot haver estat el destí de les citades basses; però sabem que en 1279, les cases de Ramon Daniel, o una part, continuaven en possessió dels seus hereus, puix que, aleshores, s'esmentava Berenguer Daniel com el seu propietari útil (ADG, PSF, s. n).

31. Areny reial. 1234. Raimunda de Fàbrega estableix taules al nou mercat fora mur.

Després de la mort de Ramon de Fàbrega, la seva vídua i els fills Ramon i Guillem Ramon, continuaren el procés d'establiments de taules que el seu pare havia començat amb llicència reial. En 1234 establiren a Domènec Micer i la seva esposa Berenguera en *la plaça o sòl de terra que tenen al mercat de Girona, des del mur fins l'Areny* (ADG, PA, Vestuari, Girona); un espai que pel context del document sembla gran, i on els citats esposos haurien de fer taules i botigues (en plural).

32. Vilanova. 1237. Establiments de Ramon Martí.

Aquell any, Bonaventura, filla de Torroella i hereva del mas Puig, va vendre a Ramon Martí una feixa de terra que tenia *envers Vilanova*, immediata a les cases del comprador (ACSG, ASS 7, 224). Sabem que en aquest lloc s'aixecaren cases perquè en 1255 Arnau Martí va rebre en herència les que havia fet bastir el seu pare en aquell lloc (*veure núm. 57*).

33. Murs Vells, 1238. Establiments de l'abadessa de Sant Daniel.

Les cases que el monestir de Sant Daniel tenia dins Girona en alou foren establertes aquell any per l'abadessa Agnès de Sijar a Joan *Aialdeus* i sa muller Astruga, per una entrada de 50 sous i un cens d'una *mazmudina iuceffina*. L'espai on es trobaven aquestes cases, en el lloc dit Bellmirall –hom diu *Pulcromirallio*– era proper a la porta Rufina i estava densament edificat: per això pensem que, tot i l'autorització de l'establiment als nous propietaris [...] *podeu fer el que volgueu* [...] no creiem que aquest establiment donés lloc a noves construccions, tot i que el contracte ho permetia (Marquès, 1997, doc. núm. 170).

34. Burg de Sant Feliu. 1239. Establiment del paborde Pere de Pau.

Les cases situades al voltant del claustre i cementiri de Sant Feliu, al nord i immediates al temple, havien format part d'un conjunt monàstic, hereu del conjunt episcopal establert en aquest lloc fins ben entrat el segle X. Però en el segle XIII era repartit entre els canonges de la comunitat que habitaven en cases privades i trossegaren l'antic conjunt on hi establiren nous propietaris. És el cas de les cases que el paborde Pere de

Pau tenia entre el dit cementiri i el carrer que avui és la pujada del Rei Martí, on hi establí la vídua Guilleuma i el seu fill Miquel, amb permís per [...] *fer-hi el que volguessin* [...]; l'establiment es feia amb una entrada de 6 sous i un cens anyal de 12 (ADG, PSF, núm. 12). Malgrat l'elevada densitat urbana del lloc, existeix la possibilitat que els nous propietaris realitzessin divisions a les citades cases i les venguessin immediatament, com havia fet Ramon Barral en altres de ben properes entre 1230 i 1233 (*supra* núm. 29).

35. *Albergueries. 1240. Establiments de Berenguer Duran a les cases de l'abat de Poblet.* Berenguer Duran era un banquer que l'any 1239 adquirí les cases que Arnau Gracià, dit també Arnau de Poblet, tenia en l'alou del monestir a Girona (ADG, PA, Girona núm. 79). Un any després, l'abat Ramon de Poblet lloà aquesta operació i recordava a Duran els drets d'homenatge i el cens que li devia cada any, 3 sous i 9 diners (ADG, PA, Girona núm. 80). No dubtem que Berenguer Duran establí noves cases i residents en l'alou ja que en 1251 s'esmentaven les cases de Pere Pinya i Ramona Martí en aquell indret (AHG, APA, núm. 50).

36. *Vilanova. 1241. Referència als establiments d'Ermengol de Tallada.* Aquell any, Bernat de Tallada rebia la lloació per les cases que havia rebut en testament del seu pare, Bernat de Tallada, i que anteriorment havien estat d'Ermengol de Tallada, probablement l'avi. El cens reconegut en el document era de 16 diners (ADG, PSF, s. n.). La referència a *cases*, en plural ens indica, probablement, que ja en època d'Ermengol, els Tallada havien començat a fer els primers establiments al capdamunt de les escales de la Tallada, que avui són les escales de la Llebre.

37. *Albergueries. 1242. Referència als establiments d'Arnau de Santponç entre la plaça i l'Onyar.* Les cases d'Arnau de Santponç, aleshores difunt, se situaven en el sector meridional de la plaça de les Albergueries. No en sabem gaire del seu origen, puix que d'aquest personatge només en tenim notícies segures des de 1242, quan els Albereda ja eren en possessió de *les cases que foren d'Arnau de Santpons envers les Albergueries* (ACSG, ASS, 1, 116). No podem assegurar en quina època Arnau o algun avantpassat aixecaren les cases esmentades, però no deixem d'observar que en 1177 un cert Pere *Ponci* fou establert per Arnau de Navata, ardiaca de la Seu, en un espai de l'areny, davant els molins del Mercadal, on hi podia edificar cases amb horts (ACSG, Pergamins). Potser sigui aleshores quan es poden situar els orígens d'aquests establiments.

38. *Cap de l'Areny. 1243. Establiments de Pere Taverner.* Pere i la seva esposa Guilleuma establiren aquell any a Bartomeu *albadiver* en una part de la possessió que tenien al Cap de l'Areny, juntament amb els arbres que hi havia. El document deia que el senyor de l'alou era Martí de Vic –que fou notari i batlle reial–, però la seva localització era incerta, només sabem que tenia a ponent la riba de l'Onyar i a llevant un carrer que anava cap a Sant Martí Sacosta; a més deixava clar que Bartomeu podria fer el que hi volgués a la possessió establerta, incloent-hi, per tant, fer-hi cases (ADG, PSF, s. n.), tot i que no sabem si aquestes es van fer aleshores. Això ens fa pensar en una localització força meridional, entre les possessions dels Banyoles i l'Onyar, en el mateix lloc on hi havia el carrer dels *albadivers* en el segle XIV (Canal *et al.*, 1998, 54, núm. 115).

- 39. Areny. 1244. Establiments de Martí Ermengol prop del portal del Mur.** Els Ermengol, Arnau i el seu fill Martí, es mostraren promotors actius en l'Areny. En 1244, Martí establí a Pere Serra un solar no edificat que havia estat del seu avi Arnau de Llémena, personatge citat en aquest lloc des de finals del segle XII, entre el carrer d'Albereda i la riba de l'Onyar. El pati o solar estava a tocar mateix del mur de l'Areny i tenia al sud un carrer que anava fins un portal que hi havia en dit mur. L'establiment autoritzava al comprador a edificar *cases amb portals, finestres i envans sobre la muralla* i, a més, establir tots els obradors que hi volgués fer (ACSG, ASS, I, 115). El fet que no s'esmenti cap carrer entre les cases i el mur, ni pilars i arcs, ens fa saber que ens trobem al *Cap de l'Areny*, a ponent de l'actual carrer de l'Albereda on, aleshores, s'hi començaren a aixecar cases; aquestes podien recolzar-se sobre el mur, però no foradar-lo.
- 40. Cap de l'Areny. 1244. Referència als establiments de Bernat de Banyoles.** Aquell any, Bernat de Banyoles donà a Bellhome Provincial, el *batlliu* o dret d'administració sobre els carrers i cases que Bernat havia rebut del seu pare, també dit Bernat de Banyoles, en el Cap de l'Areny (ACSG, ASS, 1, 16). Això significa que el pare havia fet uns establiments; havia urbanitzat, marcat els carrers i promogut la construcció de cases en un lloc que el transcriptor del document, en el segle XVIII, descrivia com el lloc del *carrer del Vern, antes de Banyoles i després d'en Beuda*; un espai perfectament identificable avui dia.
- 41. Areny reial. 1244 i 1245. Establiments dels germans Fàbrega de taules al mercat.** En aquells anys, els germans Ramon i Bernat Fàbrega continuaven establint taules fixes en el solar de l'areny reial on el seu pare, Guilem Ramon havia començat a establir-ne vint anys abans; en un solar o *pati de terra* que esdevenia, cada cop més, el mercat de l'Areny (AHG, APA, núm. 43).
- 42. Vilanova. 1245. Referència als establiments que va fer Esteve Moix.** Els Moix eren una antiquíssima família establerta a la zona del Puig i la Vilanova; ja s'esmentaven en 1149 (ACSG, ASS, 7, 203), en un lloc, al capdavall del carrer que avui és del Portal Nou, on, en 1208, ja hi tenien cases (ACSG, LSM, f. 79). En 1245, Esteve Moix era mort i la seva vídua i hereva Adelaida va rebre la lloació del sagristà segon de la Seu per *totes aquelles cases i places que allí son i totes les masoveries u operatòris i aquell hort de Vilanova* (ACSG, ASS, 7, 226). Sembla clar que en l'honor dels Moix al Puig aquests havien realitzat establiments de cases i obradors, però el testament no ens descobreix en quina data o dates. Tot indica que aquesta Adelaida, vídua d'Esteve Moix, va ser després l'Adelaida esposa de Ricard d'Osca citada a partir de 1253 i difunta en 1266, en el mateix lloc que després portà el nom del seu espòs –carrer de Ricard d'Osca– en el segle XIV (AMG, Talla 1360).
- 43. Cap de l'Areny. 1245. Establiments de Vicenç Albereda.** Els Albereda disposaven des de la segona meitat del segle XII d'un gran casal o *sala*, propera al carrer que avui porta el seu nom, entre els carrer Nou del Teatre i la placeta i carrer de Bell-lloc. En 1245, Vicenç Albereda vengué una part d'aquest casal a Guilleuma, esposa de Bernat Bous, però n'excloué de la venda la cambra, la botiga, l'obrador i una part del pati, on es reservà el dret a construir-hi cases (AMG, MB, núm. 43). Atesa la cèntrica situació del solar, no tenim cap dubte que les cases foren edificades més endavant.

- 44. Ferreria. 1246-1251. Referència als establiments d'obradors de Pere Adalbert.** Cap a mitjan segle XIII, o una mica abans, els Adalbert començaven a realitzar els primers establiments de cases i obradors davant de les seves que tenien en el carrer que aleshores prengué el nom de la Draperia, en direcció a l'Onyar. En 1246, ja s'esmentaven els obradors que Ramon Viver, Maria Vilaromà i Ramon de Montmeló, tenien per Ponç Adalbert a la Ferreria (AHG, APA, núm. 44) i en 1244 autoritzava a Bernat de Puigventós a conservar el forn de fosa que tenia fora de l'obrador (AHG, APA, núm. 45). Uns anys més tard, en 1251, el mateix Ponç establí a Gironès Ferrer en un obrador i part d'una casa que tenia al mateix carrer i al nord de la del citat Puigventós (AHG, APA, núm. 53). Les condicions citades en el contracte d'establiment eren força detallades; Gironès podia edificar a la part establerta, però hauria d'acceptar les limitacions imposades per l'establidor. En qualsevol cas, sembla que fou en aquells anys quan el sector situat a ponent i llevant de la Ferreria adquirí una forma plenament urbana.
- 45. Alberguerries. 1247. Establiments d'obradors d'Arnau Ermengol.** Arnau Ermengol era fill i hereu de Martí d'Escala, un propietari de solars i cases ja esmentat a finals del segle XII a migdia de la plaça de les Alberguerries, quan aquesta encara no existia. Mig segle després, el seu fill havia establert dos obradors en el mateix lloc i en 1247 reconegué els drets del senyor aloer, el sagristà segon de la Seu (ACSG, ASS, 1, 18); uns obradors que el document situava *envers les Alberguerries*.
- 46. Cap de l'Areny. 1249-1252. Establiments de Bellhome Provincial.** En 1249, concretament el 15 de les *kalendes* de març, Berenguer de Llagostera, sagristà segon de la Seu, aprovà a Bellhome Provincial les cases que estava bastint –les ja fetes i les que es farien– en el Cap de l'Areny, *prop de les cases que foren d'Arnau de Llémèna i del carrer d'Albereda*, precisava el document (ACSG, ASS, 1, 230). Un dels establerts fou Pere Mercer, qui en 1251 va rebre l'establiment d'una casa de dit Bellhome, on hi vivia el llogater Pere Benaula; dins el seu solar, n'hi podria aixecar altres. El comprador pagava 55 sous d'entrada per l'establiment i un cens anual d'un morabatí d'or (ACSG, ASS, 1, 21). Les cases establertes significaren un procés de densificació urbana d'una gran part de l'illa de cases que des del segle XIX ocupa l'església del Sagrat Cor.
- 47. Areny reial. 1250. Bernat i Ramon Fàbrega estableixen taules al mercat.** Continuant amb els establiments de taules en el mercat de l'Areny, Bernat i Ramon foren la tercera generació que continuà aquest costum. En 1250 establiren al corretger Guillem Grau un sòl de terra per fer-hi taules fora murs, situat davant les cases que tenien els citats germans, on només dos anys després hi realitzaren nous establiments. La situació de l'espai establert indica una certa densitat en el mercat en limitar a llevant i migdia amb altres taules ja establertes pels germans Fàbrega a Ramon Estrader i Ermessenda Brunyola, amb la riba de l'Onyar a ponent i amb els *bancs* del jueu *Issac Cordoví* al nord, segurament una referència a un establiment de canvi i crèdit situat al mercat, a l'aire lliure (AHG, APA, núm. 89). Grau havia de pagar 12 sous i 6 diners de cens.
- 48. Cap de l'Areny. 1252. Establiments de Bernat de Banyoles.** Bernat de Banyoles heretà o comprà, no ho sabem, els solars on, en una part, Bellhome Provincial hi havia fet establiments de cases des de 1249. El nou propietari s'afanyà a fer-ne de

nous en l'espai encara no edificat, el situat més a ponent i proper al riu; ho sabem pel text que explica el consentiment de l'operació pel sagristà segon de la Seu, on s'explica que el solar *–plaça i basses–*, tenia a llevant el carrer i, més enllà, les cases que establí el dit Bellhome, mentre a ponent hi havia el mur fluvial i l'Onyar (ACSG, Pergamins). La descripció del document i els veïns esmentats ens descobreixen un petit solar *–avui situat entre el carrer Albereda i la plaça de Catalunya–*, amb el petit carreró de la Croada al nord.

49. Cap de l'Areny. 1252. Referència als establiments d'Arnau Ermengol. Aquell any el sagristà segon de la Seu, lloava a Arnau els establiments fets per ell i el seu pare Ermengol d'aquelles cases, solars i trilles que anteriorment havien estat de Joan de Figueroles, situades entre les tinences de Martí de Cornellà, a llevant, i la riba de l'Onyar, a ponent (ACSG, ASS, 3, 61); se situaven en el capdamunt del carrer Albereda, entre el Puig i l'Onyar. Sembla evident que, en un espai ja edificat, els Ermengol havien aprofitat, uns anys abans, per edificar-lo.

50. Planiol de Sant Pere. 1252. Ordinacions de construcció a l'entorn del planiol i cementiri de Sant Pere de Galligants. Aquell any el bisbe de Girona nomenà al sagristà Berenguer de Llagostera i el canonge Guillem de Calonge *–ambdós clergues de la Seu–* perquè jutgessin el plet que enfrontava l'abat de Sant Pere amb el rector de l'Hospital sobre un bon nombre de plets relacionats amb el burg de Sant Pere de Galligants. L'aspecte que ara ens interessa de la seva sentència establí el dret de l'abat de Sant Pere a ordenar la urbanització de l'extens pla o *planiol* que s'estenia a ponent de l'Hospital, a grans trets, l'espai que avui ocupa la plaça de Sant Pere. Concretament, els jutges establíen els drets dels abats i els seus emfiteutes a edificar cases i aixecar pilars i arcs al voltant del citat cementiri (Canal *et al.*, 2000, 101). No tenim cap dubte que l'abat i els seus establidors, entre els quals el document cita Pere de Prat i Bernat Lluçà, aprofitaren la sentència per continuar el procés urbanitzador al voltant de l'esmentat pla.

51. Areny reial. 1252. Establiments dels germans Fàbrega a la Merceria (voltes de la Rambla) i la Carnisseria. Estem davant del més ben conegut dels establiments gironins del segle XIII. Un conjunt de set documents (AHG, APA, núm. 90-96) ens descriuen els establiments d'obradors, arcs, voltes, edificis i taules en l'espai que avui situem en els vint-i-cinc o trenta metres del tram inferior de les voltes de la Rambla, aleshores se situaven entre les voltes de la Merceria i la Carnisseria de la Boqueria *–continuació de les Peixateries, avui desapareguda–*. Els espais descrits cap a ponent, en direcció al mur de l'areny, amb un carrer i taules o parades entremig, eren uns obradors segurament molt rudimentaris, on els seus propietaris i estadants van rebre aleshores el permís dels germans Guillem Ramon i Bernat Fàbrega per eixamplar els obradors cap al mur, construir-hi pilars i aixecar-hi arcs des de la paret dels obradors fins al mur, deixant lliure el pas pel carrer de sota. Sobre aquest arcs hi podien fer un sostre i edificar-hi a sobre, cuidant que *ni la pols ni l'aigua no puguin caure sobre les taules*. Sobre el mur de l'areny hi podien fer una nova façana amb finestres, però sobre el mur hi havien de fer arcs de pilar a pilar, *de manera que dit carrer quedi clar*. A més, per evitar la inundació d'aquest nou espai, havien de fer *aigüeres amb canonades* fins als peus dels arcs recolzats al mur, per facilitar la conducció de l'aigua cap a l'areny i l'Onyar.

El tram inferior de les voltes de la Rambla ens mostra que aquesta obra es va fer immediatament.

Pel costat de llevant, cap a la *Carnisseria de la Boqueria*, avui desapareguda en gran part, hi havia altres obradors o carnisseries, contigus als anteriors. Dits obradors no estaven encara edificats, els documents els descriuen com uns *forcats*, taules d'obra amb sostre. Els propietaris rebien permís per aparedar l'espai i fer-hi parets mitgeres amb els altres obradors de carnisseres que tenien a nord o sud, la qual cosa indica el caire precari dels obradors fins aquell moment. A partir d'aleshores, els obradors es van edificar; però les taules de carnisser que hi havia cap a la Carnisseria de la Boqueria es conservaven en 1257, quan una dotació nupcial esmentava totes les taules i forcats que tenia Arnau d'Estanyol a la *Boqueria de Girona* (ADG, PSF, núm. 404), més amunt dels obradors dels germans Fàbrega.

52. Burg de Sant Feliu. 1252. Establiments de Maria de Banyoles. Al capdavant de l'actual carrer de la Barca, a la seva galta de ponent, on aquest desemboca a la plaça de Sant Feliu, s'identifica a mitjan segle XIII un solar o pati no edificat i propietat de Maria de Banyoles, la qual també era la propietària de les cases de l'altra costat del carrer, a llevant, on la nissaga dels Banyoles ja es feia palesa des de finals del segle XII (Canal *et al.*, 2000, 94). En 1252 Maria va donar en establiment una part d'aquest solar a Nadal de Molera i Pere Vendrell, amb autorització per fer-hi cases (ADG, PSF, núm. 121), amb una entrada de 300 sous i cens de 4 sous l'any. Les cases trigaren a ser edificades, perquè en 1262 encara s'esmentava el sòl de terra o pati que tenien en comú Molera i Vendrell; aleshores el van dividir i acordaren que el primer que volgués edificar hauria d'aixecar un paret mitgera i l'altre en pagaria la meitat (ADG, PSF, núm. 151).

53. Vilanova. 1253. Establiments d'Astruc Caravida, jueu. Malgrat la importància de la comunitat jueva de Girona, són ben poques les oportunitats que tenim de veure jueus establint cristians a la ciutat. Un cas especial va ser el d'*Astruc Caravida* que tenia una feixa de terra immediata a la via pública que pujava cap a la Vilanova, dins l'alou de la Sagristia Segona de la Seu. En una part d'aquesta feixa hi establí Ramon Martí, propietari i veí seu. L'establiment es feia amb la condició que Martí hi havia de fer cases (ACSG, ASS, 7, 229-230). Els Martí es mostraven actius promotors en aquesta zona; per tant, tot i que no tinguem cap prova específica, pensem que les cases s'acabaren bastint.

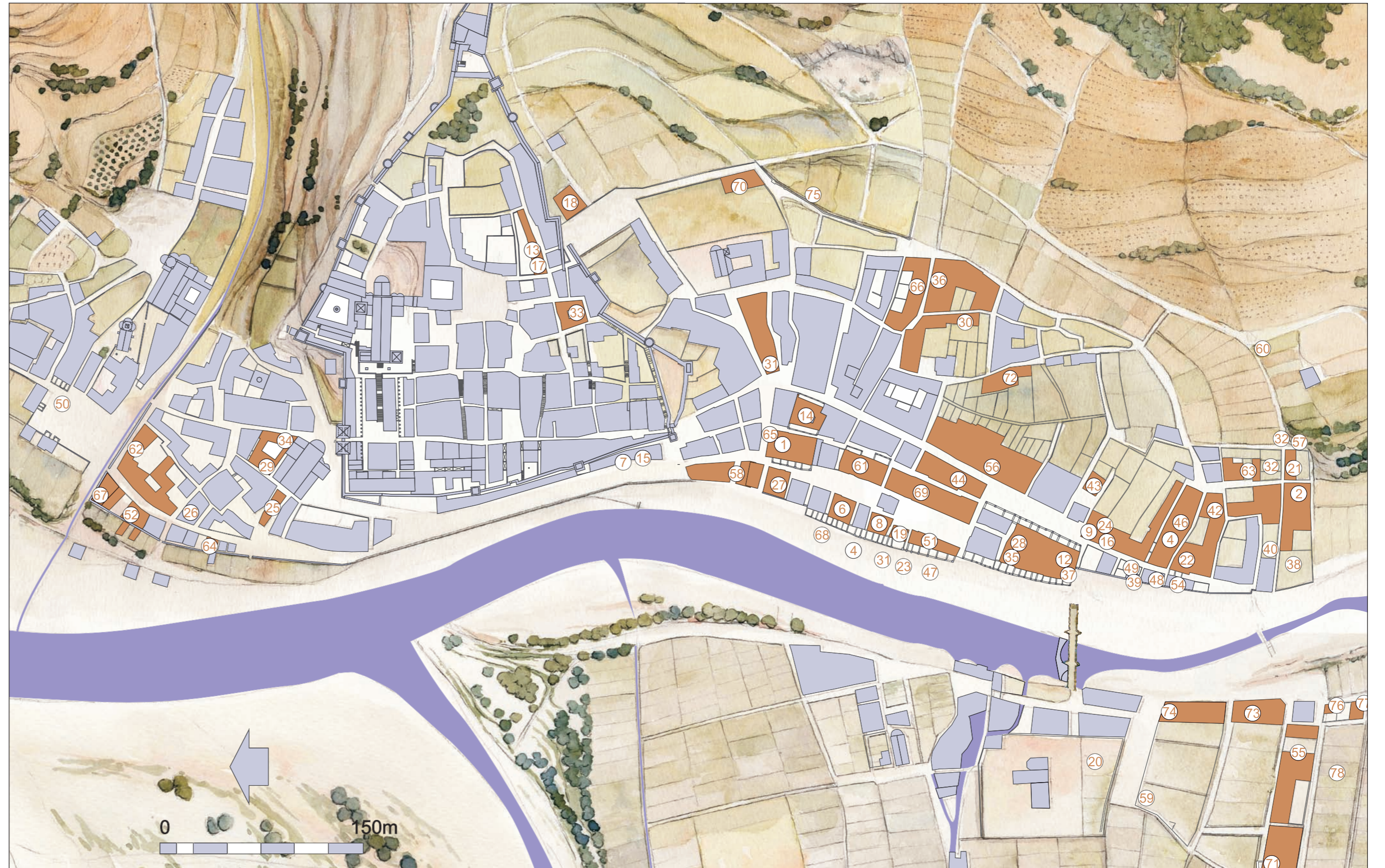
54. Cap de l'Areny. 1253. Establiments d'Adelaida d'Osca al mur. Adelaida era l'esposa de Ricard d'Osca, un ric propietari gironí, però ella també era una dona rica que disposava d'una important propietat al Cap de l'Areny, entre la pujada cap a Sant Martí i l'Onyar, en herència del seu primer espòs, Esteve Moix. En 1253, Adelaida estava establint obradors en el sector més proper al riu, que avui ocupen les cases del carrer Albereda que miren cap a la plaça de Catalunya. En un únic document s'esmenten els establiments que estava fent a Joan de Campdorà, Guillem Arrufat i Bernat Arquimbau. La propietària autoritzava als citats establerts que poguessin construir sobre els obradors ja existents, segurament només de planta baixa, i que poguessin fer *finestres, espitlleres, envans, aigüeres i degoters fora de la muralla* (ACSG, ASS, 1, 23); una referència al dret de poder carregar sobre el mur de l'Areny que separava les construccions del riu.

- 55. Savaneres. 1253. Establiments de Pere de Santa Afra en les tinences del mas del Pla.** Aquell any, Pere de Santa Afra, pedrer, establí Astorga i Pere Garbull, el seu marit, en una “*cladissa*” o tancat que tenia situada al sud del carrer de Savaneres, al costat d’altres cases del mateix Pere i altres cases ja establertes als mateixos propietaris, a banda i banda. Els nous propietaris utilitzarien el solar per aixecar cases, com ja havien fet al costat (ACSG Pergamins). Aquesta era la primera urbanització coneguda de cases al sud del Mercadal, però la referència a altres cases ja establertes indica que els primers establiments d’habitatges al carrer de Savaneres podien ser una mica més antics.
- 56. Alberguerries. 1254. Establiments de Guillem de Tallada.** Els Tallada ja eren propietaris d’una porció de solars i cases a ponent de la plaça de les Alberguerries a finals del segle XII, puix que en 1196 ja s’esmentaven les possessions de Ramon de Tallada en aquell lloc, que pagaven un cens d’un parell de gallines al sagristà segon de la Seu (ACSG, LSM, fol. 102); en el seu veïnatge s’hi trobaven Ponç Adalbert, al nord, i Pere de sa Canal, al sud. Mig segle després, els cognoms Tallada i Canal encara s’esmentaven quan Guillem de Tallada establí a Ramon de Montmeló unes cases amb corral al darrera que tenien a migdia i llevant la casa i la trilla de Pere Canal. Les cases establertes limitaven a cerç amb altres habitatges i solars on Guillem ja havia establert Bernat Camps (ACSG, ASS, 1, 23); per tant, en aquell sector encara quedaven espais per edificar. Aquestes cases i les seves veïnes corresponien al lloc on, un segle i mig després, s’establí l’edifici municipal.
- 57. Cap a la Vilanova. 1255. Establiments d’Arnau Martí.** Arnau era fill de Ramon Martí, important propietari de la zona de la Vilanova on es bastiria el convent de la Mercè en el segle XIV. En 1255, el pare ja era mort, i segurament fou poc abans quan el seu fill l’heretà, per això Arnau va rebre, immediatament, la *lloació* o consentiment del sagristà segon de la Seu per tots els establiments de cases a la Vilanova que havia rebut del seu pare (ACSG, Pergamins). A més, aquell mateix any Arnau ja realitzava nous establiments de cases i solars en l’extensa propietat heredada del seu pare en aquell sector.
- 58. Areny. 1255. Referència als establiments de Pere Estruc a la plaça de la Palla.** Aquell any el testament de Pere Estruc deixava al seu fill Bernat, per dret de legítima [...] *una part de les cases on visc i altres que tinc des de la paret de ... (il·legible) dret fins a les cases que vaig fer, i del que hi ha des de dita paret endarrere vers ponent fins a la plaça de la Palla [...]* (AHG, Benef. Cap., Girona, llibre 241, fol. 281). La referència a la plaça de la Palla ens situa al capdamunt de la Rambla, al costat de llevant, on els Estruc estan ben descrits des de començament del segle XIII. Allà, el citat Pere havia fet aixecar cases al costat de la seva residència principal, que ara deixava al seu fill; aquesta hauria estat la primera edificació de cases de la banda de llevant del carrer de l’Argenteria. Potser ja existien en 1221, quan un document citava *l’honor* de Pere Estruc en aquest mateix lloc (AHG, APA, núm. 33), però la referència no ho aclareix.
- 59. Fontanilles. 1260. Establiments de Pere de Déu a “tixadors”.** Aquell any Arnau Olives, paborde del mes de maig de la Seu, aprovà al citat Pere, l’hort que tenia a Fontanilles, al sud de la plaça dels *freres menors*, que segurament feia poc havia

on hi havia el *carrer del Corral*, per on passava una reguera que venia des del rec de *Cuguçacs* i per on ell tenia dret a fer passar l'aigua per regar la seva feixa d'hort. Pere Vilabella hauria de pagar un cens de 14 sous a *Astruc*. El document ens mostra la complexitat de les relacions emfitèutiques establertes a finals del segle XIII; a banda de l'establient –Pere Vilabella– i l'establidor –*Astruc Salomó*– i havia dos intermediaris més, els hereus de *Mosse Asday* havien establert aquesta propietat al citat *Astruc* però, al mateix temps eren dependents de Pere Guillem Sunyer, un membre de la nissaga que tenia i tingué els censos i altres drets d'aquest extens domini sota la senyoria dels sagristans de la Seu. En total, el règim emfitèutic d'aquesta propietat s'estructurava en cinc nivells.

Fig. 7. Plànol de la ciutat del segle XIII on s'han destacat els principals establiments urbans:

1. Areny reial. 1193. Establiments d'en Bod i Pere Bernat, entre el mercat i l'Onyar.
2. Puig de Vilanova. 1194. Establiments de Ramon Puig i altres en el Mas del Puig.
3. Alou de Sant Martí Sacosta. 1194. Referència als establiments de Ponç de Vall.
4. Cap de l'Areny. 1195. Establiments d'en Babau, prop de l'Onyar.
5. Alou de Sant Martí Sacosta. 1195. Establiments de Guillem Arnau prop del Coll de Sant Martí.
6. Areny reial. 1203. Referència als establiments d'Home dit Trompeter.
7. Areny-Fàbregues. 1205. Establiments d'Astruga i Pere Gornall cap a les Fàbregues
8. Areny reial. 1206. Establiment reial a Timbor, a la Carnisseria.
9. Areny. 1210. Referència dels establiments de Martí d'Escala.
10. Vilanova. 1214. Establiments de Joan de Costoja, cap a Vallnegra.
11. Vilanova. 1214. Establiments de Ponç Adalbert al carrer d'en Rossinyol.
12. Areny. 1215. Establiments de Pere de Santceloni
13. Portal Rufí. 1215-1216. Establiments del canonge Gaucelm.
14. Areny. 1217. Establiments de Bernat de Sitjar.
15. Areny-Fàbregues. 1217. Establiments dels Gornall cap a les Fàbregues.
16. Areny. 1218. Establiments de Ramon Bru.
17. Prop Portal Rufí. 1224. Establiments del canonge Gaucelm.
18. Alou de Sant Martí. 1224. Establiments de Joan Gallart, a fora del Portal Rufí.
19. Areny reial. 1224. Establiments de Joan Astorga.
20. Mercadal. 1225. Permis per aixecar cases a Bernat Esteve.
21. Vilanova. 1226. Establiments de Ramon Martí.
22. Cap de l'Areny. 1227. Establiments de Beatriu d'Hostoles al carrer Albareda.
23. 1227-1229. Areny reial. Establiments dels Fàbrega; taules al nou mercat fora mur.
24. Areny. 1228. Ilocació de les cases que aixecà Ramon de Cornellà.
25. Burg de Sant Feliu. 1228. Establiments de Bernat de Vilafreser.
26. Burg de Sant Feliu. 1228. Esmert dels establiments de Pere d'Argelaguers.
27. Areny reial. a.1229. Índex dels establiments de Ramon d'Arenys.
28. Mas de Poblet-Albergueries. 1229. Establiment d'Arnau de Poblet.
29. Burg de Sant Feliu. 1230-1233. Establiments d'en Ramon Barral al costat del claustre de Sant Feliu.
30. Vilanova, 1233. Establiments de Ramon Daniel al carrer o call d'en Rossinyol.
31. Areny reial. 1234. Raimunda de Fàbrega estableix taules al nou mercat fora mur.
32. Vilanova. 1237. Establiments de Ramon Martí.
33. Murs Vells, 1238. Establiments de l'abadessa de Sant Daniel.
34. Burg de Sant Feliu. 1239. Establiment del paborde Pere de Pau.
35. Albergueries. 1240. Establiments de Berenguer Duran a les cases de l'abat de Poblet.
36. Vilanova. 1241. Referència als establiments d'Ermengol de Tallada.
37. Albergueries. 1242. Referència als establiments d'Arnau de Santponç entre la plaça i l'Onyar.
38. Cap de l'Areny. 1243. Establiments de Pere Taverner.
39. Areny. 1244. Establiments de Martí Ermengol prop del Portal del Mur.
40. Cap de l'Areny. 1244. Referència als establiments de Bernat de Banyoles.
41. Areny reial. 1244 i 1245. Establiments dels germans Fàbrega de taules al mercat.
42. Vilanova. 1245. Referència als establiments que va fer Esteve Moix.
43. Cap de l'Areny. 1245. Establiments de Vicenç Albereda.
44. Ferreria. 1246-1251. Referència als establiments d'obradors de Pere Adalbert.
45. Albergueries. 1247. Establiments d'obradors d'Arnau Ermengol.
46. Cap de l'Areny. 1249-1252. Establiments de Bellbom Provincial.
47. Areny reial. 1250. Bernat i Ramon Fàbrega estableixen taules al mercat.
48. Cap de l'Areny. 1252. Establiments de Bernat de Banyoles.
49. Cap de l'Areny. 1252. Referència als establiments d'Arnau Ermengol.
50. Planiol de Sant Pere. 1252. Ordinacions de construcció a l'entorn del planiol i cementiri de Sant Pere de Galligants.
51. Areny reial. 1252. Establiments dels germans Fàbrega a la Merceria (voltes de la Rambla) i la Carnisseria.
52. Burg de Sant Feliu. 1252. Establiments de Maria de Banyoles.
53. Vilanova. 1253. Establiments d'Astruc Caravita, jueu.
54. Cap de l'Areny. 1253. Establiments d'Adelaida d'Oscà al mur.
55. Savaneres. 1253. Establiments de Pere de Santa Afra en les tinences del mas del Pla.
56. Albergueries. 1254. Establiments de Guillem de Tallada.
57. Cap a la Vilanova. 1255. Establiments d'Arnau Martí.
58. Areny. 1255. Referència als establiments de Pere Estruc a la plaça de la Palla.
59. Fontanilles. 1260. Establiments de Pere de Déu a "tixadors".
60. Vilanova. 1261. Establiments de J. de Santmartí.
61. Areny. 1260-1264. Establiments de Bernat i Jaume d'Arenys.
62. Burg de St. Feliu. 1263. Establiments de Pere de Déu a prop del Galligants.
63. Vilanova. 1264. Establiments de Pere Martí.
64. Burg de Sant Feliu. 1264. Establiments de Guillem de Planes cap a l'areny.
65. Areny. 1266. Referència als establiments de Pere Pedrer.
66. Vilanova. 1266. Establiment de Pere de Gornall.
67. Burg de Sant Feliu. 1269. Establiments de Dalmau de Llorà al costat del mur, entre l'Onyar i el Galligants.
68. Areny reial. 1269. Establiments de taules al mercat dels Fàbrega.
69. Areny. 1271. Referència als establiments de Bernat Estruc a les Ferreries.
70. Trilla de Sant Martí. 1272. Referència als establiments del Paborde de Sant Martí.
71. Savaneres. 1273. Referència als establiments fets per Ermessenda Jordana.
72. Vilanova. 1273. Establiments dels Olivella al carrer d'en Rossinyol.
73. Fontanilles. 1274. Establiments de Mosse Asday, jueu.
74. Fontanilles. 1276. Establiment de Pere Oller.
75. Trilla de Sant Martí. 1277. Establiment de Martí de Madrenchs.
76. Canaders. 1279. Establiments de Ramon Canader.
77. Canaders. 1279. Establiments d'Arnau Canader.
78. Corral i Cuguçacs. 1286. Establiments d'Astruc Salomó, jueu.

6. Les jurisdiccions; els alous

La majoria dels documents medievals sobre propietats o béns immobles, que són l'objecte de la majoria de la documentació des del segle XIII, descriuen, a banda dels noms dels protagonistes i el valor de les operacions, les seves característiques topogràfiques, els seus límits i el que ara ens importa, l'*alou*; és a dir el personatge o la institució que en tenia el domini *eminent*, generalment distint del domini o propietat *útil*. El domini *eminent* presentava un origen públic, laic o eclesiàstic, progressivament difuminat i fraccionat pel procés feudal des del segle XI, de manera que pels volts de l'any mil a Girona només hauríem trobat alous comtals o episcopals –les dues autoritats públiques–, però en el segle XIII els dominis aloers s'havien multiplicat per dues dotzenes, tot i que encara era possible seguir aquest origen dual. La gran majoria pertanyien a institucions eclesiàstiques; el bisbe, la Seu, Sant Feliu, Sant Martí i Sant Pere de Galligants n'eren les més importants i procedien, a excepció de l'alou de Sant Pere, de l'antic alou episcopal A banda dels alous que el bisbe havia mantingut sota llur domini –*alous* episcopals–, gran part pertanyien a canònica de la Seu, la principal institució aloera de la ciutat, la qual havia dividit considerablement el seu *alou* entre els canonges que ostentaven les principals dignitats del capítol, de manera que la documentació gironina distingeix, principalment, entre els alous dels sagristans (primer i segon), dels ardiaques, del cabíscol, el claver, el tresorer i, especialment, dels pabordes. Les dignitats principals abans esmentades combinaven les seves funcions amb la gestió de la dotzena de pabordies que, des de finals del segle XII, tenien assignades el manteniment de les despeses de la comunitat canonical cadascun dels dotze mesos de l'any. No era gens estrany, doncs, que el bisbe ostentés també la Pabordia de Desembre i fruís de les seves rendes.

Els alous sota domini laic eren menys importants, però prou significatius. El primer de tots era el reial, resultat del procés de recuperació de competències dels comtes-reis des de mitjan segle XII. En aquells anys, el comte Ramon Berenguer IV i, després, el seu fill el comte-rei Alfons I, pledejaren per recuperar el domini sobre l'extens arenys que hi havia al sud de les muralles de la ciutat vella, on s'hi feia el mercat setmanal des de temps immemorial. El conflicte es perllongà per la resistència de la Seu, Sant Feliu i Sant Martí que des del segle XI havien conquerit el domini efectiu del sector. Aquest enfrontament arribà a una resolució en 1172, quan el rei va veure reconeguts els seus drets sobre l'espai del mercat i les seves cases immediates, però després de renunciar a la resta de l'arenys que va quedar, principalment, en possessió de la Seu i els seus sagristans. A banda d'aquest espai, molt actiu en el segle XIII, l'*alou reial* a Girona només ostentava la seva autoritat directa sobre els tres castells fixats als angles dels murs vells i sobre els molins del Monar, al Mercadal.

A banda de l'*alou* reial, a Girona també hi havia altres alous laics, generalment deslligats d'aquell de feia poc temps. El cas més conegut és l'*alou dels Montcada*, en l'espai avui ocupat pel carrer de les Ballesteries. En 1168 rei el va atorgar graciosament al seu home de confiança, el senescal Ramon de Montcada, i aquest el vengué, en 1179, als gironins Arnau i Berenguer Estruc. Durant el segle XIII fou domini dels Gornall.

Els *alous* gironins en el segle XIII eren espais urbans i suburbans més o menys compactes i d'extensió variable, en mans d'una institució o personatge concret, que tenien dret a rebre sobre les propietats immobiliàries –solars, cases, obradors, molins, forns, hortes o terres–, ja fos per raó d'establiment, venda o donació, determinats drets, dels quals els *censos* n'eren els més habituals –es pagaven un dia determinat cada any–, a més dels *lluïsmes* i *foriscapis* que es pagaven quan un nou propietari en prenia possessió.

Potser el Mercadal descriu millor que cap altre espai gironí l'origen i evolució dels alous. En el segle XIII, tot el que es comprenia entre el Ter, l'Onyar i fins al sud del lloc on s'aixecà el convent de Sant Francesc, estava repartit entre quatre alous; el reial, el de la Seu, el de Sant Feliu i el de Sant Martí Sacosta. Inicialment, a començament del segle XI, el Mercadal era un alou o domini comtal, però des d'aleshores els comtes en començaren a cedir porcions als bisbes i aquests començaren a infeudar-los a altres clergues. A més, apareixen de seguida alous vinculats a Sant Feliu i Sant Martí Sacosta, citats des de 1025 i 1076; segurament procedents dels processos de segregació de la Seu d'ambdues institucions. El comte Ramon Berenguer III augmentà la participació de la Seu en 1106 quan cedí a al sagristà major, tota la *villa* del Mercadal i el monopoli de coure pa. Però això no va significar la desaparició de l'alou comtal ja que els comtes-reis mantingueren el seu domini *eminent* sobre el rec comtal o Monar i sobre els molins que hi havia en el seu tram final. En conclusió, l'adscripció dels *alous* del Mercadal, bé al domini reial, bé a les diverses institucions eclesiàstiques, palesava quines eren les dues institucions que estigueren en el procés des de bon principi.

Ara bé, cal distingir els *alous* o dominis territorials, força nombrosos, de la *jurisdicció* o autoritat sobre les persones. En aquest punt a Girona només n'hi havia tres; la reial, que afectava a prop del 90% de la població –cristians laics i jueus–, l'episcopal, que afectava els clergues i llurs *familiars*, i la de l'abat de Sant Pere de Galligants, que havia rebut i conservava la immunitat sobre el burg del seu nom i els seus habitants des de final del segle X. En el segle XIII la jurisdicció implicava el dret a manar, decretar, aplicar la justícia i castigar, de manera que no ens podem sorprendre que el bisbe, el rei i l'abat de Sant Pere tinguessin llurs respectives *cúries* (tribunals) a Girona, actuant cadascuna en l'àmbit de la seva jurisdicció. Però en teoria només n'hi havia una, perquè el bisbe i l'abat de Sant Pere estaven lligats al rei mitjançant un jurament de fidelitat personal de caire netament feudal; però deixant de banda els juraments i les obligacions d'ajut i consell que comportaven, la seva autonomia era molt gran. Per això no ens ha de sorprendre els nombrosos conflictes que esclataren entre l'autoritat reial i l'episcopal a Girona al llarg del segle XIII.

Aquests eren els alous que definien el territori urbà de Girona;

1. Pedret (alou de la Seu). L'alou de Pedret constituïa l'espai més septentrional del terme de Girona; ja en 1190 i 1194, quan el rei Alfons alliberà als habitants del terme de Girona dels *mals usos* de la *intèstia* i l'*eixòrquia*, els documents citaven el límit nord de la ciutat *...ad fontem de Pedreto* (Valls i Taberner, 1964, 126-127) que arribava fins a la font de Pedret i, per tant, incloïa tot el lloc que encara avui coneixem amb aquest nom. Els límits d'aquest espai eren petits, un estret pas travessat per l'antiga *carraria* o *strata*, entre la muntanya i el Ter, amb l'alou de Sant Pere de Galligants a migdia i el terme de Pont Major a tramuntana, més conegut com de *Monte Iudaico* en els segles XIII i XIV (Canal *et al.*, 2003, 304-305).

Però a més sabem que Pedret formava un alou unitari, sota domini de la Seu de Girona. Tots els documents medievals sobre Pedret ho confirmen. El sector de la Font de Pedret era domini dels ardiaques de l'Empordà; ho remarquen els establiments fets a la família Calvet-Mercadell en 1155 i 1218 (ACSG, Pergamins). Molt a prop se situaven els molins de Pedret o de la *Manola*; sota domini de la Sagristia Segona de la Seu des del segle XI (Canal *et al.*, 2003, 305) Al sud de l'Hospital de Pedret, no tenim documentats establiments de cases fins al segle XIV, però aquests confirmen que el domini era dels clergues de la Seu, concretament del paborde de Desembre (Canal *et al.*,

2000, 136), segurament des de final del segle XII. L'*Estima* o Cadastre de 1535 confirma aquestes atribucions: les trenta-sis cases i obradors citats –totes al sud de l'Hospital de Pedret– pagaven censos a la Pabordia de Desembre de la Seu (AMG, *Estima 1535*, Lligall 8.1.3, f. 152-156).

2. Burg de Sant Pere (alou de Sant Pere). Des de finals del segle X, el petit nucli –*burgus*– format al voltant del monestir de Sant Pere de Galligans li fou donat pel comte Borrell II amb immunitat, és a dir, amb plena sobirania respecte a les autoritats ordinàries que, des del segle X, eren els comtes i llurs delegats; per tant, a més del domini sobre la propietat immobiliària i el dret a rebre censos i altres prestacions, la jurisdicció de l'abat afectava tots els afers civils i criminals dels habitants del burg, a banda dels espirituals, és clar. El precepte d'immunitat comtal no ha aparegut, però fou vist i citat per Monsalvatje (1889-1919, XIV, 290-291) i la seva existència queda provada pels posteriors preceptes de confirmació que els abats del monestir aconseguiren, com ara el privilegi atorgat pel rei Alfons I en 1171, o també per l'excepció inclosa en el privilegi atorgat als habitants de Girona pel mateix monarca en 1194, del qual n'exceptuava tots els habitants de l'alou de Sant Pere de Galligans (Canal *et al.*, 2000, 71). Així doncs, a començament del segle XIII l'autoritat de l'abat sobre el petit burg era clara i sense discussió. El litigi entre el monestir i l'Hospital de la Seu, autònom però edificat dins l'alou de Sant Pere, ratificà la jurisdicció del cenobi sobre el burg, car era competència de l'abat Bernat, i no del rector de l'Hospital, autoritzar l'establiment de cases i edificis en el Pla de Sant Pere (Canal *et al.*, 2000, 100-102 i 159-162); l'autorització o *lloació* de l'establiment de noves edificacions era un signe indiscutible del domini eminent o aloer.

Al llarg del segle XIII els límits de l'alou de Sant Pere queden perfectament definits gràcies a l'abundant documentació sobre el seu alou (ACA, Pergamins SPG, rotlle 20). Al sud el límit era el riu Galligans i a l'altra banda hi havia el burg de Sant Feliu; al nord, amb l'alou de Pedret i el pendent muntanyós de Monjuïc, no gaire amunt; a occident, amb l'aiguabarreig del Ter i l'Onyar, i a llevant, fins a mig camí entre el cenobi de Sant Pere i el monestir de Sant Daniel. A banda de la jurisdicció laica, el monestir també tenia la parroquial, com hem pogut veure més amunt.

3. Burg de Santa Eulàlia (alou episcopal). Des de mitjan segle XI coneixem l'existència d'un alou episcopal encaixat entre els alous de Pedret a ponent, de Sant Pere, a migdia, i la Vall de Sant Daniel, a llevant. El bisbe havia promogut o autoritzat la consagració de l'església de Santa Eulàlia com a parroquial en data no gaire anterior a 1078 (Canal *et al.*, 2000, 238-239). A mitjan segle XII algunes terres i cases situades en el burg de Santa Eulàlia eren domini dels clergues de la mateixa església, però els documents s'aplegaren en el *Cartoral dit de Carlemany del bisbe de Girona* (Marquès, 1993, doc. núm. 280 i 288), obra transcrita en dues tongades i completada per ordre episcopal a principi del segle XIV per tal de recollir els drets senyoriaus dels bisbes; la qual cosa palesa quin era el domini eminent a aloer que actuava en l'alou i burg de Santa Eulàlia. Però aquesta competència aloera no afectava la jurisdicció dels seus habitants; pel fet de formar part del terme de Girona, els habitants del petit burg, amb excepció dels eclesiàstics, pertanyien a la jurisdicció reial, per això restaren inclosos a totes les talles municipals recaptades en el segle XIV.

La millor demostració de la competència aloera del bisbe sobre l'alou de Santa Eulàlia Sacosta i el seu entorn la trobem en 1294, quan cinc propietaris reconeixien i definien al bisbe un grapat de casals i horts situats al burg i costa de Santa Eulàlia que pertanyien a la *mensa* episcopal. És a dir, pagaven censos i altres obligacions al servei encarregat del proveïment alimentari del bisbe i la Cort episcopal (ACSG, Pergamins).

4. Alou de Santa Maria (Burg de Sant Feliu). El burg de Sant Feliu és el que mostra millor la divisió de l'antiga Seu episcopal i llurs alous i drets entre el temple de Sant Feliu, *fora murs*, l'antiga Seu, i el temple de Santa Maria *dins murs*, la nova i definitiva Seu consagrada en el segle XI. El procés de repartiment de l'antic patrimoni episcopal –com podem veure en el cas del terme parroquial–, també afectà al nucli o burg que envoltava la vella església de Sant Feliu; de manera que el burg documentat des del segle X, es dividí; el sector oriental i septentrional, a ponent i nord dels actuals carrers de la pujada del Rei Martí i del portal de la Barca, quedà dins el domini de Santa Maria –concretament del bisbe–. El trobem definit per primer cop en 1063, quan s'esmentava el forn de pa de domini episcopal situat *...apud burgum predictae Sancte Marie*; a més el bisbe Berenguer impedia que ningú pogués fer cap altre forn *in toto et omni burgo predictae Sancte Marie* (Marquès, 1993, doc. núm. 127); la qual cosa feia palesa la jurisdicció episcopal sobre tot l'alou i el seu dret al control del monopoli de coure pa. Els conceptes *Alou de Santa Maria* o *burg de Santa Maria* són usats indistintament als documents de la segona meitat del segle XI i el XII en referir-se als dominis episcopals en dit burg, que el bisbe s'acostumà a cedir en feu des de final del segle XI (Canal *et al.*, 2000, 68-70). En aquells anys encara no s'hauria produït la divisió del burg; així sembla indicar-ho un document de 1127 on el bisbe confirmava al clergue Pere Ramon l'extens feu que tenia *...in alodio Sancte Marie sedis Gerunde et Sancti Felicis* (Marquès, 1993, doc. núm. 218).

Al llarg del segle XIII sovintegen les referències a l'alou de Santa Maria dins el *burg de Sant Feliu* –on el primer terme té una significació jurisdiccional, mentre l'altre la té urbana i topogràfica–, fins al punt que hom ha pogut fer una acurada reconstrucció cartogràfica (Canal *et al.*, 2000, 81-86). La construcció de cases a ponent de l'actual carrer de la Barca des de començament del segle plantejà la necessitat d'aixecar un mur de contenció entre aquelles i l'Onyar, esmentat per primer cop en 1223 (Marquès, 1993, doc. núm. 412); a l'altra banda del mur, en direcció a l'Onyar, també era alou de Santa Maria, en esmentar-se els dits *molins de Sant Pere* que, malgrat llur nom, eren domini de la seu (Canal *et al.*, 2000, 96-98).

5. Alou de Sant Feliu (Burg de Sant Feliu). No tenim cap notícia d'aquest alou abans de la darrerria del segle XII. Això no és sorprenent, fins a cert punt, si pensem que l'actual espai definit entre la pujada del Rei Martí a llevant, el carrer del Portal de la Barca al nord i l'areny de l'Onyar, a llevant, estava ocupat en el seu replà superior i més oriental, pel temple de Sant Feliu amb el seu cementiri i les dependències de la col·legiata, antigament episcopals, mentre el sector baix, a ponent del temple i cap a l'areny de l'Onyar, no es començà a urbanitzar fins al darrer quart del segle XII. Va ser aleshores quan es començaren a fer establiments de cases en l'angle comprès entre els actuals carrers de la Barca, del Portal de la Barca i del Pou Rodó fins a la plaça de Sant Feliu; Pere Ministral, Ramon d'Estany, Balaguer i el canonge Ramon d'Estany, en foren els primers *establidors*, amb llicència dels abats de Sant Feliu (Canal *et al.*, 2000, 67-68).

Des de començament del segle XIII, s'activà la urbanització en altres sectors; el primer va ser l'illa de cases al voltant del claustre i cementiri al nord del temple. Pensem que aquest lloc havia estat el recinte episcopal en l'antiguitat tardana i l'alta edat mitjana; però desapareguda aquesta funció pels volts de l'any 1000 i sense que pogués arrelar la vida comunitària dels canonges, el seu manteniment unitari resultava superflu. Per això els canonges de Sant Feliu començaren a parcel·lar i establir nous propietaris en aquella illa de cases, procés que podem seguir amb força precisió entre 1220 i 1260 (Canal *et al.*, 2000, 86 i 87). D'altra banda, el procés urbanitzador també s'escampà cap a l'Onyar, a ponent de l'actual carrer de la Barca i de l'actual plaça de Sant Feliu, es començà a aixecar una filera de cases cap a l'arenys des de mitjan segle XIII, tot aprofitant el mur. També s'edificaren les primeres cases més avall de la plaça de Sant Feliu, però només a la galta de llevant, la més allunyada del riu (Canal *et al.*, 2000, 94 i 95); tots els establiments i vendes es van fer amb l'aprovació dels abats de Sant Feliu o els paborde de Juny del mateix temple, que tenien el domini sobre l'alou.

6. Mur Vell (alou de Santa Maria).

Gairebé tot el que hi havia dins el recinte dels murs vells de la ciutat –que es digué la Força Vella des del segle XIV– era de domini de la Seu, del bisbe i dels seus canonges. Ho era des de feia segles, perquè ja en l'any 1002 el papa Silvestre II confirmà al bisbe i la Seu tot el que tenia [...] *infra muros ciuitatis Gerundensis [...]*, entre moltes altres possessions (Marquès, 1993, doc. núm. 70). El procés d'adquisició del domini sobre el que hi havia dins la ciutat sembla afavorit per l'expansió de la feudalització en el segle XI, quan la Seu i els seus clergues es beneficiaren amb el procés de fraccionament dels antics alous comtals i de les seves infeudacions (Canal *et al.*, 2004, 104-105). En el segle XIII, gran part de les cases i terrenys dins murs eren propietat de clergues o pagaven els seus censos a les institucions de la Seu i als seus titulars; ardiaques, sagristans, paborde, cabíscols, clavers i altres. Només cal veure quin es l'origen dels documents que en parlen; la majoria provenen de fons com el *Cartorial de Carlemany*, el *Llibre de la Sagristia Major*, el *Llibre d'Arxivacions de la Sagristia Mitjana* o el *Repertori alfabètic* del bisbe Pontich, tots ells de l'Arxiu Capitular de la seu (ACSG). Fins i tot, les cases de jueus eren de l'alou eclesiàstic; per això els seus residents pagaven els censos als sagristans, tal com demostra una lectura dels documents de venda o d'establiment entre els segles XII i XV (Canal *et al.*, 2004, 18-38).

La jurisdicció episcopal sobre el sector era palesa també en l'aspecte personal ja que el clergat regular i *familiars* llurs –sovint també el personal adscrit–, quedaven sota la seva jurisdicció; i aquesta població havia esdevingut majoritària, dins murs, al llarg del segle, amb l'excepció dels jueus, es clar. Cal recordar que la institució episcopal era immune, és a dir autogovernada, al marge de l'autoritat reial i de llurs delegats, només vinculada pel jurament de fidelitat del bisbe al monarca. Tot i això, o potser per això, les topades entre la jurisdicció reial i episcopal sovintejaren; en tenim un exemple en 1278, quan el rei Pere escrigué al bisbe Pere de Castellnou, queixant-se dels atacs amb pedres que els jueus del call rebien dels clergues i els seus homes des de les seves cases o, fins i tot, des del campanar de la Seu, com ja passava també en temps del seu pare, el rei Jaume. El rei exigia al bisbe que en lloc de donar suport als fets els castigues (ACSG, Pergamins). La carta palesava un bon punt d'indignació, però també d'impotència; ni el monarca ni els seus representants, batlle, veguer, jutge o saigs reials a Girona, tenien competències per jutjar els infractors.

7. Alocs del castell de Gironella. El castell de Gironella posseïa la condició de castell comtal i símbol i lloc de la seva autoritat des del segle XI; amb la feudalització d'aquell segle va rebre nombroses donacions procedents de patrimoni comtal, però la majoria se situaven en l'entorn de la ciutat i no dins els seus murs, principalment (Canal *et al.*, 2004, 100-101 i 131-144). En el segle XIII aquesta situació persistia; la documentació sempre esmenta els alocs o feus del castell en el sector alt, al Puig Aguilar, avui les Pedreres (Canal *et al.*, 2004, 65) i, més enllà, a Vilaroja i també al terme del Pla de Girona, que prengué el nom de Gironella del Pla des de començament del segle (Canal *et al.* 2003, 266-269). Una part del *Bec Eixut* –el barri de Vista Alegre– també era del castell; en 1290 s'hi esmentaven diverses feixes de terra que tenia un jueu *cap al Pont Estret* (*pontem fretum*), en el domini del castell de Gironella (ACSG, Pergamins).

Però la jurisdicció del castell de Gironella no era només censal –recaptadora de censos– com la de qualsevol altra institució aloera; per la seva condició de castell comtal, representava la sobirania dels comtes-reis sobre la ciutat. Els seus feudataris, els Gironella, gaudiren fins ben entrat el segle XIII de la condició de veguers de Girona i els vescomtes de Cardona, en tenien la jurisdicció eminent, sota vassallatge reial, la qual cosa els hi encomanava la defensa de la ciutat. Per això, en 1285, Ramon Folc V de Cardona es comprometé davant el rei Pere a defensar la ciutat davant la imminent arribada dels francesos; n'estava obligat per la seva condició de *castellà de Girona*, com recorda el capítol CLIII de la *Crònica* de Bernat Desclot (Soldevila, 2008, 327-331).

8. Alocs del castell de Sobreportes. En el segle XI, els comtes de Barcelona donaren al sector de la muralla de la ciutat que s'aixecava sobre i al costat del portal de Sobreportes, la condició de castell, l'infeudaren a Arnau Ramon, de la família Hostoles i, després de la seva mort, als seus parents, els Montcada, que el tingueren en feu reial al llarg del segle XIII i més enllà. El dotaren, segurament, amb feus procedents de la jurisdicció comtal; algunes cases immediates al mur de Sobreportes ja apareixen a final del segle XI com a alocs del castell (Canal *et al.*, 2004, 103-104); el vincle entre cases i trams de muralla immediats és característic en diversos sectors murats de Girona entre els segles XI i XIII (Canal *et al.*, 2004, 100-106).

A banda d'aquestes cases annexes i el forn de coure pa proper, dit de Sobreportes i citat diverses vegades en el segle XIII –aquest també era un dret derivat de la senyoria–, no coneixem gaires alocs de Sobreportes a Girona abans del segle XIV. Destaquem la dita *horta de Sobreportes*, esmentada repetidament des de final del segle XII; en 1265, Bru de Pinya reconeixia que tenia l'horta en feu dels Montcada i aquests pel rei (ACA, Mullasses, 663, nota 6); aquesta ha estat situada sovint al peu mateix del castell, en l'angle situat entre la porta de Sobreportes i la muralla de la canònica de la Seu, però en realitat es localitzava a l'altra banda de l'Onyar, al sud del Mercadal i en l'extrem del carrer de Savaneres.

9. Alocs del castell de Cabrera-Requesens. Estem davant dos conceptes que esdevingueren sinònims des de la segona meitat del segle XIII. Els vescomtes de Cabrera –originàriament de Girona– tenien, des del segle XI, el castell que era més aviat un tram de la muralla, en feu comtal i després reial; però des d'algun moment de mitjan segle XIII, els Requesens n'esdevingueren els feudataris, de manera que, des de finals d'aquella cenúria, el castell també prengué el seu nom.

No coneixem gaire res sobre els alous que el castell tenia a Girona abans del segle XIV. En 1254 s'esmentaven unes cases al nord de les escales de Sant Martí Sacosta [...] *tingudes per Sant Martí i la part restant pel Rei [...]* (ACSG, Pergamins), potser una referència a la jurisdicció eminent del rei sobre el veí castell. Tenim notícies que en el segle XIV s'aixecava al seu costat un forn de coure pa de la seva jurisdicció (ACA, Mulasses III, 651, n. 11), però no podem assegurar que ja existís el segle anterior. En 1270, Ramon d'Escala que tenia la batllia del castell deixà en el seu testament [...] *el meu castell de Cabrera que tinc a Girona amb els seus masovers [...]* (ADG, PA, Perg. núm. 7269); desconeixen on es trobaven els citats masovers i les seves masoveries –cal entendre cases–, però encara que sigui ja en el segle XIV, tenim coneixement d'algun espai urbà, més aviat petit, que era alou del castell. En 1349, el batlle reial confirmà al ciutadà Pere de Gornall els censos que havia heretat del seu pare i que tenia pel castell de Requesens, i aquest pel rei, sobre una desena de cases i horts (ACA, Batllia General, v. 597, f. 32rv). El document no cita cap topònim, però per referències a un carrer que anava a la Mercè i als propietaris Arnau Serra i Arnau de Vilagran, sabem que l'alou se situava fora muralles construïdes poc després, a migdia del citat convent, en l'espai que avui ocupen els Jardins de la Muralla.

10. Call jueu (alou reial). El procés de concentració de la comunitat jueva de Girona en un nucli compacte dins les muralles encara no és prou ben conegut, però sabem que ja era un fet en 1160 quan s'esmenta el *barri d'Israel* en relació a un important grup de cases, totes propietat de jueus (Canal *et al.*, 2006, 18); les diverses compres de cases de cristians pels jueus ens fa veure que el procés de concentració de la comunitat israelita pot haver estat més voluntari que no pas forçat. En qualsevol cas, els documents sobre jueus, relativament nombrosos al llarg del segle XIII, descriuen una doble dependència d'aquesta comunitat; per una banda, els censos de les propietats que els jueus tenen al call es paguen a la Seu de Girona i, concretament, al seu Sagristà Major, la qual cosa explica que molts documents sobre els jueus gironins estiguin dipositats a l'Arxiu Capitular de la Seu i alguns transcrits en el *Llibre de la Sagristia Major*; però també n'hi havia del sagristà segon, com la casa d'Astruc Ravaia descrita en 1267 (ASS, 3, doc. núm. 4). Aquesta relació *emfitèutica* té una explicació senzilla; el bisbe i clergues de la Seu havien acumulat els drets *censals* sobre gran part de tot el que hi havia dins murs de la ciutat, un procés ja iniciat en el segle X, com demostra la butlla del papa Silvestre II a la Seu de Girona en 1002, quan reconeix la jurisdicció episcopal sobre [...] *quantum habere videtur infra muros ciuitatis Gerundensis [...]* (Marquès, 1993, doc. núm. 70). Però aquesta potestat de la comunitat episcopal només afectava als béns immobles dels jueus dins murs, no pas les seves persones: al llarg del segle XIII és clar que aquella era del rei. En 1264 fou, Jaume I que autoritzà la construcció d'una sinagoga a Girona; el document deixa clar que l'edifici era de l'*alou* –jurisdicció– reial i gaudia de la seva salvaguarda i protecció (Guilleré, 1993, 128).

11. Alou de Sant Martí Sacosta. El procés de constitució d'aquest extens alou abans de 1200 és prou ben conegut. Gràcies a les *Cartes antigues de Sant Martí Sacosta* publicades pel doctor Rius en 1928, hem pogut descriure amb força cura el procés que portà a la constitució d'aquest alou entre els segles IX i XII, en el qual tingueren un protagonisme destacat els *cabíscols* Ponç i Joan de la Seu (Canal *et al.*, 2003, 87-98). A començament del segle XII, el temple gironí obtingué la confirmació de la seva jurisdicció mitjançant cartes comtals adreçades per Ramon Berenguer IV (Rius, 1928, doc. núm. XVI i

XXII). En 1164, el temple gironí consolidà el seu alou es esdevenir canònica agustiniana, amb una comunitat regida per un paborde. El bisbe Guillem de Peratallada, a més de confirmar l'operació, atorgà al nou cenobi la jurisdicció parroquial sobre el seu alou (Rius, 1928, doc. núm. XXIV); la nova parròquia coincidiria, a gran trets, amb el citat alou i, a més, el temple augmentava la seva autonomia respecte de la Seu, de la qual en depenia des dels seus orígens.

Els seus límits només els coneixem aproximadament; pel nord limitava amb la muralla meridional de la ciutat vella. Diversos documents afronten terres i cases de l'alou de Sant Martí amb la muralla, a llevant del portal Rufí en 1224 (ACSG, ASS, 1, 13), en 1273 (EMV, núm. 901) i en 1254, al nord de les escales de Sant Martí (ACSG, Pergamins). Cap a ponent, en direcció a l'Onyar, l'alou de Sant Martí arribava fins l'areny, on incloïa cases com el casal dels Sitjar –la *Fontana d'Or*– i altres de properes fins a les actuals voltes d'en Rosés, com la mateixa casa de la Cort Reial citada des de començament del segle XIV i descrita a l'*Estima* de 1535 com alou de Sant Martí (*cit*, f. 106). Cap a ponent, el seu límit quedà escapçat en construir-se el convent de Sant Domènec en 1253; des d'aleshores l'alou de Sant Martí no ultrapassà el carrer que anava al portal Rufí en aquest sector, avui la plaça de Sant Domènec. Finalment, cap a migdia s'hi trobava el límit més ben descrit; ja des de finals del segle XII, limitava amb l'alou de Sant Feliu al llarg d'un recorregut que, a grans trets, resseguia la pujada de Sant Martí en el seu tram inferior i, després, tallava al nord de l'actual placeta de Federico Fellini fins més enllà del carrer del Portal Nou.

12. Alou de Sant Domènec. En 1253, es constituí la comunitat de l'ordre dels *predicadors* (de Girona) i li fou donat un lloc *al cim de la ciutat, entre la torre Gironella i l'església de Sant Martí, que comprà, per ordre del bisbe, el clergue Guillem de Calonge* (Coll, 1968, 5). probablement aquesta donació anava acompanyada de la immunitat sobre el solar, encara que la informació no és explícita en aquest punt. Però aquesta immunitat aloera ja era indiscutible en 1257 quan el Bernat, paborde de Sant Martí, donà al prior dels dominics, fra Bernat de Bac *...per francum et liberum alodium...*, els drets sobre un grapat d'horts i algunes cases al nord i al sud del monestir que aleshores s'estava edificant (LAMS, 61-62). La donació, que implicava la renúncia de Sant Martí als seus drets aloers, permeté constituir un alou més extens al voltant del monestir dels *predicadors* i assegurava la seva subsistència i futures ampliacions.

13. Alou de les Fàbregues (privat). En 1168 el comte-rei Alfons I va donar a Ramon de Montcada, un dels seus magnats favorits, una *platea* o solar no edificat, estret i allargassat, entre el mur de la ciutat i l'Onyar; tot el que hi havia entre aquests límits el rei ho va donar de franc i a perpetuïtat, amb tots els seus drets i pertinences, en lliure i franc alou (ADG, PA, núm. 57); per tant, aquest espai és un exemple de la privatització d'un alou reial en una data força reculada. Onze anys més tard, en 1179, Ramon va vendre al mateix espai als germans Berenguer i Arnau Estruc amb el considerable guany de 800 sous (ADG, PA, núm. 58). Els Estruc i els seus hereus, els Gornall, mantingueren aquest alou en la seva possessió durant gran part del segle XIII, però en 1272 traspassaren els drets sobre una part de les cases al cenobi de Sant Francesc (ADG, PA, núm. 67) que vengué, l'any següent, a l'abat de Sant Feliu (ADG, PA, núm. 68).

14. Areny (alou reial). L'alou reial de l'areny de Girona és un dels espais més precisos de la ciutat en el segle XIII en haver-hi prop de cent documents que s'hi refereixen. El seu origen cal cercar-lo a mitjan segle XII, quan el comte Ramon Berenguer IV (1131-1162), començà a reorganitzar el seu patrimoni aloer. En 1160, el monarca ordenà la restauració de mercat que se celebrava en dit areny, al sud de la muralla, però topà amb la resistència dels clergues de la Seu, de Sant Feliu i de Sant Martí Sacosta, que havien començat a realitzar establiments en aquell ample espai des de feia deu o quinze anys; es tractava de veure qui podia dictar l'ordenació d'aquella zona, ordenar l'establiment de cases i cobrar-ne els drets corresponents. Després d'uns anys de litigi, en 1172, el rei Alfons (1162-1196), el bisbe Guillem de Peratallada, l'abat Berenguer de Sant Feliu i el paborde Ponç de Sant Martí Sacosta arribaren a un acord que fixava els límits de l'alou reial, i declarava que era competència d'aquesta autoritat regular el mercat i establir-hi noves cases, però obligava als establidors del rei a compensar amb 50 sous anuals al bisbe i l'abat citats (ACSG, ASS, 1, 222). El document no definia els límits precisos de l'alou, però per altres dades posteriors sabem que avui aniria, d'est a oest, des del carrer de les Ferreries fins l'Onyar. Però el conflicte encara no estava resolt perquè calgué un nou acord, en 1189, on es ratificà el domini reial i el dret del sagristà segon a rebre 30 sous dels censos cobrats en dit alou (ACSG, ASS, 1, 224).

Des de final del segle XII disposem de dotzenes d'establiments de cases en l'alou reial, que anaren reduint la plaça del Mercat, fins al punt que des de la tercera dècada del segle XIII, aquest es començà a desplaçar cap al riu, on avui hi ha la Rambla, on s'hi començaren a establir taules amb l'autorització dels batlles reials (Canal *et al.*, 1994, 28-29); aquest va ser l'àmbit d'expansió principal de l'alou reial i del Mercat, però sense oblidar tampoc les taules de la Peixateria i la Carnisseria que restaven a llevant del mur (ADG, PA, núm. 55 i 75). L'autoritat dels batlles reials en aquell espai sembla indiscutible; calia el seu permís per aixecar voltes sobre els carrers (ADG, PA, núm. 19, 22, 46, 77...) o per obrir portals al mur de l'areny (ADG, PA, núm. 54).

Sabem que alguns espais de l'alou reial esdevingueren aous privats, com va ser el cas del de Ballesteries citat més amunt (veure *supra* núm. 12). És el cas de la propietat que Arnau Girona tenia a llevant de l'actual carrer de la Cort Reial que el rei Jaume I concedí al seu propietari en alou en 1230 (ADG, PA, núm. 41).

15. Areny (alou de la Seu). Des del segle XI, i abans i tot, els clergues de la Seu s'havien acostumat a gestionar el gran areny de l'Onyar que s'estenia a migdia de les muralles de la ciutat com un alou propi. Des de finals del segle XI, hom adverteix la progressiva intervenció dels sagristans de la Seu en aquest sector tant el sagristà major com el mitjà, també dit segon; tots dos es llançaren a aprovar un bon nombre d'establiments de cases i horts en l'areny des de mitjan segle XII. La seva disputa amb els drets reials culminà amb les concòrdies de 1172 i 1189 que establien la definició entre els aous; el primer deixava clar que el rei renunciava al domini de tot el que hi havia al sud de la plaça del Mercat –amb l'actual carrer d'Abeuradors com a límit–, però els sagristans tindrien dret a una part dels censos cobrats dins l'alou reial (ACSG, ASS, 1, 222 i 224). En 1196, els aous que tenien el sagristà major i el segon en l'Areny foren objecte de sengles capbreus que deixaven clar el gran nombre de propietaris que pagaven censos a les sagristies, més de cent, en un moment que les rendes censals començaven a passar a metàl·lic (ACSG, LSM, f. 102 i 103).

Al llarg del segle XIII, molts documents relacionats amb l'Areny palesen els acords assolits entre la Seu i els monarques; per exemple, en 1218 Ramon Bru rebia l'autorització del procurador del sagristà segon i del batlle reial per l'establiment d'obra-dors a les cases que tenia en l'Areny, salvant el *dret reial* i el de *la sagristia de la Seu* (ACSG, ASS, 1, 11), és a dir, les cases se situaven en l'alou reial, però havien de respectar els drets dels sagristans, bàsicament a rebre una part dels censos. Cap al nord, l'alou reial arribava fins a la plaça de l'Oli, aleshores la plaça dels Cavallers; ho sabem per documents del segle XIV (ACA, Batllia Reial, Capbreu 1350, ll.166) En canvi, més al sud, al voltant de la plaça de les Albergueries, el domini aloer dels sagristans de la Seu resultava incontestable, especialment a llevant i migdia.

16. Alou de l'Abat de Poblet. En 1188 el comte-rei Alfons concedí als habitants de la casa que el monestir de Santa Maria de Poblet i al seu abat tenien a Girona, una carta de privilegis que els feia *francs, lliures i immunes de tot cens, vassallatge, host i cavalcada, "quèstia" o qualsevol altra servitud reial* (AHG, APA, núm. 88); això feia que la jurisdicció sobre els habitants de la casa o mas, que el monarca havia separat del seu alou, fos de l'abat de Poblet, tal com recordava la *lloació* d'una venda feta en 1240 on s'esmentava l'obligació dels habitants d'aquelles cases de prestar homenatge a l'abat (ADG, PA, Girona, núm. 80 sub.). L'abat també cobrava en aquell lloc la seva part dels censos, tal com s'esmentava en una altra venda en 1251 (AHG, APA, núm. 50).

17. Cap de l'Areny-Puig (alou de la Seu). L'alou dels sagristans de la Seu a la riba dreta o Areny de l'Onyar ocupava un gran espai, fins al punt que la documentació distingia entre el sector septentrional, l'Areny es sentit estricte –centrat al voltant de la plaça de les Albergueries–, i el meridional, on el Cap de l'Areny s'estrenyia entre la muntanya i la riba fins arribar al peu de l'actual pujada de les Pedreres, on el riu i el pendent muntanyós queden ben a prop. Aquest sector era conegut com *el Cap de l'Areny* des de començament del segle XII, concretament en 1122 (ACSG, Pergamins). Ja aleshores era alou de la Seu, però encara no s'havia afirmat el domini incontestable dels seus sagristans; aquest no s'identifica fins a mitjan segle XII (ACSG, ASS-1, doc. num. 1). Des d'aleshores el *Cap de l'Areny* és protagonista a dotzenes de documents, gairebé tots traduïts al *Llibre d'Arxivacions de la Sagristia Mitjana de la Seu* i, més concretament, al seu *Llibre 7*, a la secció titulada *Taula del Coll de Deugràcies, Puig de Vilanova i Polleria de Sant Martí* (ACSG).

Els mateixos documents que des de mitjan segle XII descrivien l'alou de la Sagristia Segona tenien cura de no confondre mai el *Cap de l'Areny* i el *Puig*. Encara que els dos llocs eren veïns i formaven part del mateix alou, la distinció topogràfica era molt clara; el *Puig* se situava sobre el *Cap de l'Areny*, i ocupava el terrenys que avui corresponen a l'antic convent de la Mercè, i els seus espais adjacents cap a llevant, muntanya amunt.

18. Puig de Vilanova (alou de Sant Martí Sacosta). A banda de l'extens alou de Sant Martí que envoltava la seva església, el cenobi disposava d'altres alous menors escampats per la ciutat i la seva rodalia propera. Un dels més citats en la documentació del segle XIII era el situat al capdamunt de l'actual carrer Nou del Teatre, entre aquest carrer i el del Portal Nou. Era citat més de mitja dotzena de vegades com a límit o afrontació de propietats pertanyents als alous veïns; de Sant Feliu –concretament de la seva Pabordia de Juny– que restava al nord, i de la Sagristia Segona de la Seu al Puig, que era a migdia i ponent (ADG, PA, núm. 65 i 72).

19. Vilanova-Rossinyol-Draperia (alou de Sant Feliu). Des de final del segle XII i al llarg del segle XIII, els documents resumits al *Capbreu de la Pabordia de Juny de Sant Feliu* (ADG), ens dibuixen un extens espai urbà que, a grans trets, limitava amb aquests carrers; al sud el carrer Nou del Teatre i el tram meridional del carrer del Portal Nou, a llevant, el passeig de la Muralla (aproximadament), a tramuntana, la pujada de Sant Martí Sacosta i a ponent, el carrer de Ciutadans i les dependències posteriors de l'Ajuntament i la Casa Carles. Però sabem que l'origen d'aquest alou era molt més antic; s'esmentava en 1106 quan Sant Martí Sacosta comprà una extensa propietat que, a grans trets, correspondria amb l'espai que avui ocupa el rectorat de la Universitat de Girona, el conjunt de Sant Domènec i la plaça del mateix nom. L'extens espai comprat limitava amb [...] *terras et vineas beatis Felicis martyris Gerunde que sunt versus meridiei partem [...]* (Rius, 1928, doc. núm. XVIII); és a dir que al sud tenia les terres i vinyes de Sant Feliu. L'alou havia nascut en el segle XI com a resultat del procés de separació de l'antic alou episcopal entre els dos temples de Santa Maria i de Sant Feliu.

La mateixa documentació original ens descobreix com eren anomenats els diversos espais que integraven aquest alou de Sant Feliu –els mateixos escrivans que l'aplegaren en el segle XIV tingueren cura d'agrupar-los–; els topònims *Vallnegra* –al sud de Sant Domènec, muntanya amunt–, *Vilanova* –el tram central del carrer del Portal Nou–, *Rossinyol* –la pujada de Sant Josep–, *Draperia* –el carrer de Ciutadans–, *la Tallada* –la costa de la Llebre– i la *Ferreria Nova*, són esmentats desenes de cops en els pergamins del segle XIII i en els seus trasllats al capbreu abans esmentat.

Els documents més antics de l'alou ens descriuen un espai encara poc urbanitzat a finals del segle XII, on les *trilles* o tancats amb arbres i horts dominaven el paisatge, com les que tenien Pere Arnau Rossinyol, Ramon Pasqual o Ponç Adalbert a ponent del carrer que en el segle XIII se'n digué d'en Rossinyol i avui és la plaça i pujada de Sant Josep, mentre a la banda de llevant, entre aquest carrer i el del Portal Nou –aleshores de la Vilanova– s'esmentaven els vinyals que tenien els germans Esteve i Pere Jaume en 1188; tots aquests espais experimentaren una progressiva urbanització des d'aleshores, sempre amb el consentiment dels abats i paborde de Sant Feliu.

El domini de l'abat de Sant Feliu i el paborde de Juny de la mateixa comunitat resulten incontestables i incloïen drets judicials; per exemple, en 1211, l'abat de Sant Feliu hagué d'arbitrar en el litigi entre els citats Esteve i Pere Jaume sobre la partició de l'extensa propietat que havien heretat del seu pare *in Villanova* (ADG, CPJ, s. n.). També en 1233, l'abat Ramon de Bas ordena al jutge Pere Sendra que resolgués el litigi que enfrontava a Guillem de Llambilles amb Ermessenda, vídua a Joan *Ostorini*, sobre els censos de les cases que havien estat abans de Bernat de Narbona. El jutge resolgué que cadascun hauria de pagar la meitat del cens a l'abat de Sant Feliu (ADG, DSF, doc. núm. 80).

20. Mercadal (alou de la Seu). Des de començament del segle XI, mitjançant compres i donacions, començà la constitució d'un important alou episcopal al Mercadal que, mitjançant donacions o infeudacions als clergues de la Seu, acabaren en possessió dels seus canonges, especialment dels sagristans (Canal *et al.*, 2003, 280-285). Un nucli format per hortes se situava al sud del rec de Figueroles incloent-hi l'actual plaça de Sant Agustí, sota domini dels ardiaques de l'Empordà. Un altra, era imme-

diat a l'Onyar i s'hi trobava el forn del burg, sota la jurisdicció del sagristà major de la Seu. Però també el sagristà segon, el tresorer o l'ardiaca de Ravós disposaven de petites porcions d'aquest extens alou.

21. Mercadal (alou de Sant Feliu). L'alou de Sant Feliu al Mercadal ja era citat a començament del segle XI. Concretament en 1025, s'esmentaven horts de domini episcopal envoltats a nord i sud per terres de Sant Feliu (Marquès, 1993, doc. núm. 86). Des de finals del segle XII gran part d'aquest alou estava encomanat als paborde de Juny de l'abadia i gràcies al *capbreu* que aquesta institució aixecà poc després de 1360, estem prou assabentats de les seves característiques (ADG, CPJ.). L'alou comprenia diversos sectors; al nord, més enllà del rec de Figueroles i fins al Ter i l'Onyar, les hortes d'Algivira i la Verneda, separades pel riu Güell. Un sector central ocupava les hortes immediates a l'Onyar, on després s'aixecà el carrer de Santa Clara, mentre més al sud, on hi havia els recs i els molins del Mercadal, molts edificis pagaven censos a Sant Feliu –concretament al paborde de juny–, però les activitats i rendiments econòmics mantenien la jurisdicció reial.

22. Mercadal (alou de Sant Martí Sacosta). A començament del segle XI, concretament en 1076, ja s'esmentava un petit alou de domini de Sant Martí Sacosta, situat al nord del Mercadal (CDSG, núm. 358). No en tornem a trobar notícies fins al 1292, quan s'esmenta una casa del Mercadal que tenia situada entre les masoveries o cases que els clergues de la parròquia de Santa Susanna tenien a prop del citat temple i l'honor de Sant Martí Sacosta al nord (ADG. PSF. s. n.); el mateix alou encara s'esmentava a l'*Estima* de 1535 i en formaven part diversos horts situats al nord i oest del complex conventual format aleshores pel monestir de monges de Cadins (AMG, *Estima*, f. 52-53).

23. Mercadal (alou reial). A començament del segle XI, l'alou comtal al Mercadal era esmentat a molts documents, fins al punt que podem proposar que tot el terme era un alou dels comtes. Però les diverses cessions conegudes des de començament del segle XI dilapidaren aquest alou en benefici, especialment, de les canòniques gironines, fins al punt que en el segle XIII només quedava un petit espai identificat com *alou reial* a llevant de la capçalera del temple de Santa Susanna. Ara bé el que no semblen haver perdut els comtes-reis es el domini sobre els diversos molins que s'estenien al llarg del tram final del rec Monar –o rec *Comtal*–, si el van perdre, ja l'havien recuperat en la segona meitat del segle XII, car en 1185 el rei Alfons va donar a Pere Mascaró alguns dels seus drets sobre [...] *omnium meum molendinorum Mercatalis et de illa riaria [...]* (ACA, Mulasses, Molins Girona, not. 43), és a dir dels molins reials del Mercadal i del seu rec; la donació es va fer a canvi del cens anyal de vint porcs, cadascun de valor de tres sous; un cens modest si el comparem amb els 200 porcs o sis-cents sous que, en 1160, es comprometé a pagar Pere de Balma al comte Ramon Berenguer IV per la concessió del Mercat de Girona (Canal *et al.*, 1994, 18). Al llarg del segle XIII, les nombroses referències als molins del Mercadal indiquen, gairebé sempre, la suprema potestat reial –encara que aquesta podia ser arrendada o cedida temporalment–, però aquesta no afecta mai a les cases veïnes, que eren en majoria d'alou eclesiàstic.

24. Alou de Sant Francesc. Ja hem vist com en 1232 el canonge Bernat Esteve concedí tot el seu mas i hort situat al Mercadal, al sud del rec Monar, a fi que els *freres menors* hi aixequessin el convent de Sant Francesc. Però aquesta propietat era alou de la Seu de Girona; per això, en el mateix document, el bisbe Guillem –que també era paborde de Desembre– confirmà la donació i afegí que, amb el consentiment de tota la comunitat canonical [...] *concedimus prefata omnia fratribus ordinis minorum per francum alodium* [...] (Webster, 1985-1986, doc. núm. II, 184-185). El concepte *alou franc* significava que la propietat esdevenia immune o separada i els franciscans n'esdevenien els propietaris plens. Amb les successives ampliacions dels solar del convent, els *freres menors* tingueren cura d'incorporar també el domini aloer. Ho van fer entre 1249 i 1252, quan ampliaren els límits del convent cap a migdia, on hi havia l'hort de Fontanilles i avui hi trobem l'avinguda de Sant Francesc (Webster, 1985-1986, doc. núm. IV, 187-189 i Webster, 1987, doc. núm. V, 27-28). També en 1273, quan els frares ampliaren el seu alou cap a ponent, on hi ha la riba de l'Onyar (Webster, 1987, doc. núm. XII, 36-39) i en 1280 cap al nord, fins al rec Monar (Webster 1987, doc. núm. XIII, 39-40). En 1285 l'alou de Sant Francesc s'inclouïa dins els límits marcats pel rec Monar al nord, el carrer i la riba de l'Onyar a l'est i la plaça –avui avinguda– de Sant Francesc al sud. Els principals perjudicats foren les institucions com les pabordies de maig, agost i desembre de la seu, que hagueren de renunciar a porcions més o menys considerables dels seus alous.

25. Fontanilles (alou de la Pabordia de Maig de la Seu). Quan en 1232 es començà a edificar el convent de Sant Francesc; aquest s'alçà en terreny del Mercadal, dins l'alou de la Seu, al nord de l'actual carrer Nou. Però quan començà a escampar-se cap a migjorn, de seguida entrà en els terrenys de l'alou de la Pabordia de Maig de la Seu que, a grans trets, tindria aquests límits actuals; des del carrer Nou al carrer d'en Ginesta i des de la riba de l'Onyar fins l'avinguda de Jaume I, sector aleshores ocupat per horts de l'horta de Fontanilles. Des de començament del segle XIII o, potser, una mica abans, la Pabordia tenia en alou la part septentrional d'aquesta horta, encara que no hi comencem a trobar esments fins a mitjan segle, quan diversos propietaris en vengueren una part als franciscans, concretament en 1249 i 1252 quan Ramon de Déu i Pere Oller vengueren una part dels seus *hort de Fontanilles* (ACSG, Pergamins; Webster, 1987, doc. núm. V, 27-28). També pertanyien a la Pabordia de Maig els terrenys dels *tixadors* citats en 1260 (ACSG, Pergamins). Però no seria fins després de la guerra de 1285 quan aquest sector transformà el seu caire hortolà per una incipient urbanització.

26. Fontanilles-Savaneres (alou de la Pabordia de Cassà de la seu). La Pabordia de Cassà –en realitat de Setembre, Octubre i Novembre– no s'esmenta a la riba esquerra de l'Onyar fins a la segona meitat del segle XIII, potser perquè no fou fins aleshores que li fou atorgat el seu alou. S'esmentava en 1270, en relació a unes cases acabades d'edificar en el lloc on es començaven a urbanitzar els carrers de Savaneres i Cuguçacs, a la riba de l'Onyar (ACSG, Pergamins). També en 1274 i 1276, se citaven cases i horts més al nord, que tenien a migdia el carrer de Savaneres, sempre a la riba del riu (ACSG, Pergamins). Gràcies a documents posteriors, dels segles XIV i principis del XV, sabem que l'alou ocupava la part meri-

dional de l'horta de Fontanilles que tot just aleshores es començava a edificar, entre els carrers de *Tixadors* –avui d'en Ginesta– i la galta meridional de l'actual avinguda de Pompeu Fabra, mentre cap a l'interior ultrapassava el carrer de Fontanilles.

27. Cuguçacs (alou de la Sagristia Segona de la Seu). Al sud del camí i carrer de Canaders s'escampava l'alou de la Sagristia Segona de la Seu. Era segurament el més antic d'aquell sector ja que en 1142 s'esmentava el mas que el sagristà Arnau Joan donà, situat *...a la riba de l'Onyar, prop la font de Fontanilles...* (Marquès, 1997, doc. núm. 42). Segurament aquest alou era més extens aleshores que no pas en el segle XIII, quan s'establiren alous de les pabordies que, segurament, disminuïren la seva extensió. A finals d'aquell segle no ultrapassava el carrer Canaders, al nord, mentre al sud, més enllà del rec de Cuguçacs, arribava fins al límits de l'alou de l'Hospital Nou. Des de començament del segle XIII, s'esmentaven sovint els camps i horts que diversos propietaris tenien en l'alou de la Sagristia Segona, *super passaturis* –sobre la passadora–, com feia, per exemple, el jueu *Jucef Cordoví* en 1210 (ACSG, Pergamins).

28. Savaneres-Cuguçacs (alou de la Pabordia de Desembre de la Seu). És un dels alous més ben documentats a la riba esquerra de l'Onyar; una dotzena de documents ens en parlen. Se situava a ponent de l'anterior, entre el carrer de Savaneres, a tramuntana, i el rec i horts de Cugusacs, a migdia. El trobem des de començament del segle XIII, concretament des de 1208, quan el bisbe Arnau de Creixell, que també exercia de paborde, autoritzà a Maria de Pla i el seu marit Jordà l'establiment de diversos camps del que encara era el mas del Pla per fer-hi hortes. Els límits deixaven clar que se situaven a ponent de l'alou de la sagristia segona i al nord del rec de Cuguçacs (ACSG, PDS, núm. 142 i 143). Encara a mitjan segle, els Pla tenien interessos en aquell lloc ja que aquell any, Maria de Pla vengué quatre taules d'hort que tenia a l'horta de Cugusacs, *l'horta nova del mas Pla*, en l'alou de la Pabordia (ACSG, Pergamins; PDS, núm. 155). Encara en 1256 s'esmentaven les feixes de terra que per la Pabordia de Desembre tenien Berenguer de Pla i Flor, fills de la citada Maria, al sud del rec (ACSG, Pergamins). Però no és fins les darreries del segle quan trobem l'esment de les primeres cases edificades en l'alou; concretament en 1273, quan es citen les cases que la mare d'Ermessenda Jordà tenia a tocar el carrer de Savaneres (ACSG, PDS, núm. 166).

29. Alou de l'Hospital Nou. La fundació de l'Hospital Nou en 1211 inicià un procés de donacions a la nova institució, sovint per via testamentària que, poc a poc, crearen un important alou al seu voltant, tot i que, anteriorment, aquestes terres havien estat domini de Sant Martí Sacosta. De tota manera, aquest procés encara és incipient en el segle XIII; per exemple, cap notícia de la primera meitat ens permet albirar cap indici d'un alou al voltant de l'Hospital; però ja a mitjan segle, en 1254, s'esmentava l'horta de l'Hospital, al sud del rec de Cuguçacs (ACSG, ASS, 3, 442). Va ser a la segona meitat quan comencem a conèixer operacions significatives que permeteren la creació d'un extens alou. En 1267 trobem les compres fetes pel comanador de l'Hospital al jueu *Vidal*, fill d'*Isaac* i a Provincial de Batet; el primer vengué un hort dit *Feixa de Prat*, situat entre l'Hospital i el rec de Cuguçacs,

mentre l'altre ho va fer amb una altra feixa situada cap a llevant, cap a l'Onyar (AHG, PH, núm. 99 i 101). Sobre aquest espai es començaren a bastir cases i establir-hi horts; en 1278 ja s'esmentava un resident *en el cap de l'horta de dit Hospital* (ACSG, PDS, núm. 161) i a final de segle l'honor o alou de l'Hospital Nou com a límit de diverses possessions. Ara bé, tot sembla indicar que dins els límits d'aquest alou que es començava a definir, al sud del rec de Cuguçacs i entre els camins de Palau i de Barcelona, trigaria a desenvolupar-se una veritable urbanització fins ben entrat el segle XIII.

Fig. 8. Plànol de la ciutat de mitjan segle XIII on s'ha destacat la senyoria dels principals alous: 1) Pedret (alou de la Seu), 2) Burg de Sant Pere (alou de Sant Pere), 3) Burg de Santa Eulàlia (alou episcopal), 4) Alou de Santa Maria (burg de Sant Feliu), 5) Alou de Sant Feliu (burg de Sant Feliu), 6) Murs vells (alou de Santa Maria) 7) Alocs de Gironella, 8) Alocs de Sobreportes, 9) Alocs de Cabrera-Requesens, 10) Call jueu (jurisdicció reial), 11) Alou de Sant Martí Sacosta 12) Alou de Sant Domènec, 13) Alou de Fàbregues, 14) Areny (alou reial), 15) Areny (alou de la seu), 16) Alou de Poblet, 17) Cap de l'Areny i Puig (alou de la seu), 18) Alou del Puig (Sant Martí), 19) Draperia-Vilanova (Alou de Sant Feliu), 20) Mercadal (alou de la seu), 21) Mercadal (alou de Sant Feliu), 22) Mercadal (alou de Sant Martí), 23) Molins reials (alou reial), 24) Alou de Sant Francesc, 25) Fontanilles (alou de la Pabordia de maig), 26) Fontanilles-Savaneres (alou de la Pabordia de Cassà), 27) Cuguçacs (alou de la Sagristia Segona), 28) Cuguçacs (alou de la Pabordia de desembre), 29) Alou de l'Hospital Nou.

7. Parròquies

El mapa parroquial de Girona en el segle XIII presenta una certa complexitat, resultat de procés de fragmentació de l'antiga parròquia episcopal –segurament l'única abans del segle XI–, quan s'inicià la separació de l'antic terme entre Sant Feliu i la nova Seu de Santa Maria. En aquell moment començà la complicació d'aquest mapa parroquial amb la creació de les parròquies de Santa Eulàlia Sacosta i Sant Pere de Galligants –les seves cronologies són insegures–, la de Sant Martí Sacosta des de la segona meitat del segle XII i, ja en el segle XIII, la de Santa Susanna del Mercadal, que completà el mapa parroquial medieval.

En no existir el costum d'esmentar la parròquia on se situaven les propietats o drets descrits en els documents notariais, els termes parroquials se citaven, relativament, poques vegades, amb prou feines uns cinquanta al llarg del segle XIII. Tot i així, són suficients per proposar-nos una descripció força aproximada dels seus límits.

1. Sant Feliu de Girona. Estem davant el més extens terme parroquial de la Girona medieval; un bon grapat de documents ens permeten saber que llocs tan distants com Pont Major, la Vall de Sant Daniel, el Pla de Girona o Vilaroja en formaven part. La raó és molt senzilla; estem davant de l'antic terme episcopal de Girona, l'única parròquia de la ciutat i la seva rodalia immediata fins a començament del segle XI (Canal *et al.*, 2003, 388-396), quan se separaren la Seu episcopal de Santa Maria i la nova abadia canonical de Sant Feliu que durant els segles IX i X havien compartit les funcions episcopals i el mateix districte parroquial (Canal *et al.*, 2004, 113-129).

El terme parroquial de Sant Feliu fou objecte de diversos “maltractes” al llarg del segle XIII, amb alguna amputació –la formació de la parròquia del Mercadal– i disputes amb diverses institucions establertes al llarg del segle dins el seu terme, com l'Hospital Nou –amb la capella de Santa Caterina– o, ja a la darreia d'aquella centúria, amb el convent del Carme. Prop d'una vintena de documents defineixen indrets situats dins el seu terme parroquial al llarg del segle XIII:

- 1a-1195. Venda d'una vinya situada a *la parròquia i alou de Sant Feliu i Sant Daniel* (Marquès, 1997, doc. núm. 150-151).
- 1b-1201. Venda d'una masoveria i hort en *el Pla, a la parròquia de Sant Feliu, al lloc dit Cuguçacs* (AHG, APA, núm. 14).
- 1c-1225. Acord sobre la construcció de l'església de Santa Caterina a *l'hospital nou de pobres, a la parròquia de Sant Feliu de Girona* (ADG, PSF, s. n.).
- 1d-1237. Definició d'un honor de l'alou de Sant Feliu a *la parròquia de Sant Feliu de Girona, a la Vilanova* (ADG, CPJ, s. n.).
- 1e-1249. Els horts de Fontanilles venuts als franciscans se situaven *a la parròquia de Sant Feliu* (ACSG, Pergamins).
- 1f-1261. Venda d'una vinya situada a *la parròquia de Sant Feliu de Girona, lloc de Monte Eusebio* –Montilivi– (ADG, PSF, Pab. Tordera, 428).
- 1g-1262. Litigi entre clergues de Sant Feliu sobre drets parroquials als llocs d'*Algivira, el Pont de Girona* –Pont Major–, *Olleda, Barrufa* –Montjuïc– i *la Manola* –Pla de Pont Major– (ADG, PSF, Capellà Major, fol. 76, 8A i 8B). Referències posteriors, del segle XVI, fan saber que la parròquia incloïa tot el sector d'hortes –avui la Devesa– fins la riba del Ter (AMG, *Estima 1535*, f. 161 i 162).
- 1h-1263. Establiments de cases al *burg de Sant Feliu, a la parròquia de Sant Feliu de Girona* (ACSG, PDS, núm. 71).
- 1i-1264. Venda del mas de *Preses d'en Rafart*, al terme de *la parròquia de Sant Feliu de Girona* (ADG, PSF, s. n.).

- 1j-1268. Venda de la *torre de Vall*, situada a *Sant Daniel*, a la parròquia de *Sant Feliu de Girona* (ADG, PC, s. n.).
- 1k-1276. Venda d'una vinya i un bosc al terme de la parròquia de *Sant Feliu de Girona*, al lloc de la *vall de Renall* (ADG, PSF, s. n.).
- 1l-1277. Venda d'una casa al lloc dit *dels molins de Sant Pere*, a la parròquia de *Sant Feliu de Girona* (ACSG, Pergamins).
- 1m-1278. Venda d'una peça de terra a la muntanya de *Barrufa* –Montjuïc–, a la parròquia de *Sant Feliu de Girona* (ACSG, Pergamins).
- 1n-1279. Venda dels censos de la *coromina de Vilabertran*, al pla de *Girona*, al terme de la parròquia de *Sant Feliu* (ADG, PA, Girona 122).
- 1o-1280. Reducció de censos d'una vinya situada a *Vilaroja*, a la parròquia de *Sant Feliu de Girona* (Marquès, 1997, doc. núm. 511-512).
- 1p-1286. Definició d'un mas a *Olleda*, a la parròquia de *Sant Feliu de Girona* (ADG, DSF, núm. 314).
- 1q-1288. Establiment del mas *Carrera*, a *Vilaroja*, parròquia de *Sant Feliu de Girona* (ADG, PA, Girona 85).
- 1r-1296. Conveni entre *Sant Feliu de Girona* i el nou convent del *Carme*, edificat a la parròquia de *Sant Feliu de Girona* (ADG, DSF, núm. 411).

D'altra banda, els termes o llocs de *Pedret* (1s), *Palau Sacosta* (1t) i *Vall Profunda* (1u) –*Vall Preona*, cap a la muntanya dels Àngels– no eren citats en relació al terme parroquial de *Sant Feliu* en el segle XIII, però sí ho eren en els segles anteriors i posteriors (Canal *et al.*, 2003, 395), la qual cosa permet completar la geografia parroquial i també les diverses fragmentacions que, des del segle XI, havien retallat la forma de la primitiva parròquia episcopal de *Girona*.

2. Santa Maria de la Seu. La Seu episcopal fruïa, paradoxalment, d'un dels termes parroquials més petits de *Girona*. I la raó és ben evident; gran part del seu antic territori es conservà en mans de *Sant Feliu*, la primigènia Seu gironina. Quan les dues esglésies acordaren dividir el seu extens terme –procés iniciat en el segon quart del segle XI– quedà més o menys clar que *Santa Maria* s'ocuparia dels habitants que vivien dins murs de la ciutat, però fora murs la jurisdicció principal era de *Sant Feliu* (Martí, 1997, doc. nùm. 340; Mallorquí, 2004, 380-382). La funció parroquial de la Seu dins els murs de la *Força Vella* no ofereix dubtes en el segle XIII; en 1223 les cases establertes pel Mestre de la *Milícia d'Aiguaviva* (els templers), i situades al costat del forn dels canonges –el forn de *la Ruca*– se situaven a la parròquia de *Santa Maria* (AHG, APA, núm. 36). També en 1228, les cases dites de *Bellmirall*, dins les muralles eren situades en la parròquia de *Santa Maria de la Seu* (ACSG, PDS, núm. 69). Ara bé, l'expansió cap a migdia des de mitjan segle XII, a l'*Areny*, obligà a una nova composició entre les tres institucions religioses interessades a la zona; la Seu, *Sant Feliu* i *Sant Martí Sacosta*. Aquest és un procés poc conegut, però probablement embastat en el tercer quart del segle XII. Sabem que en 1164 es constituí i confirmà pel bisbe la parròquia de *Sant Martí*; la Seu de *Santa Maria* es podia haver beneficiat amb la possessió parroquial dels llocs de l'*Areny*, *Cap de l'Areny* i *Puig de Vilanova* que formaven part de l'important alou de la *Sagristia Segona* de la Seu en aquell sector; ja en 1159, un honor situat fora de les muralles de la ciutat de *Girona envers migdia en l'Areny*, se situava en l'*Alou de Santa Maria de la Seu i en la seva Parròquia* (ACSG, ASS, 1, 3). També el *Capbreu de les dècimes de Santa Maria prop de Girona* de 1196 (ACSG, LSM, 102 i 102v) ens informa que les cases i horts de *arinio de alodio Sancte Mariae*, pagaven les dècimes –drets parroquials– a la Seu. Altres documents del segle XIII ens ho confir-

men, com la venda, en 1208, d'una casa i hort situades *cap al Puig de Vilanova, en la Parròquia i alou de Santa Maria* (ACSG, ASS, 7, 214). També diverses referències a cases al lloc del Cap de l'Areny en el segle XIV no permeten dubtar-ne quan les situen a la *parròquia de la Seu de Girona* (ACSG, ASS, 2, 470-476). En 1282, una concòrdia resolgué els conflictes que enfrontaven al sagristà segon i el claver de la Seu en relació a diverses funcions parroquials –bateigs, enterraments, confessions, viàtics ...– que es repartien segons antics costums [...] *in plebe seu parochia Sancte Marie sedis Gerunde* (ADG, CRV, ff. 115-117). Aquest espai parroquial de l'Areny estava envoltat per les parròquies de Sant Martí Sacosta i Sant Feliu a llevant i migdia, mentre a ponent, limitava amb l'Onyar.

Cal afegir que la jurisdicció parroquial de la Seu no incloïa, evidentment, el sector baix de la Força Vella, el *Call* jueu; per bé que els sagristans majors hi tenien dret a rebre els censos de les seves cases. D'altra banda, alguns indicis ens fan fugir d'una certa imatge d'homogeneïtat en el dibuix d'aquesta parròquia; així, en 1228, el bisbe Guillem de Cabanelles concedia al sagristà segon, Arnau de Calonge, les dècimes i primícies de les valls *Bascona* i *Basconella*, a més de la muntanya d'Aspirà; és a dir, el sector meridional de la Vall de Sant Daniel (ACSG, ASS, 7, 142). D'altra banda, en 1276 s'esmentava una hipoteca sobre el mas Bisbal, situat al Pla de Girona i parròquia de la Seu (ADG, PM. Cal. 13, núm. 75).

3. Santa Eulàlia Sacosta. L'origen d'aquesta parròquia cal cercar-lo en el segle XI; en 1078 s'esmentava per primer cop un mas situat [...] *in parochia sancte Eulalie de ipsa costa* [...] (Rius, 1928, doc. núm. XV). La situació dels alous descrits dins el seu terme als documents del segle XIII ens descobreix força bé el seu abast, que dibuixa una forma ben curiosa:

- 3a. En 1259, trobem que dues vinyes atorgades a l'Hospital de Pobres de Sant Pere se situaven al Puig de Barrufa –Montjuïc– *a la parròquia de Santa Eulàlia Sacosta* (ACSG, Pergamins).
- 3b. En 1274, uns veïns de Campdorà, *de la parròquia de Santa Eulàlia Sacosta* reconeixien els censos que la Pia Almoina tenia sobre unes vinyes (ADG, PA, Campdorà, s. n.).
- 3c. En 1288, un jueu establí una vinya situada al lloc de *les Planes, parròquia de Santa Eulàlia Sacosta* (ADG, PA, Girona núm. 122).
- 3d. En 1295 Ramon Renall establí el mas d'Olleda –avui l'Aulet– situat *a la parròquia de Santa Eulàlia Sacosta* (AHG, APA, núm. 203).

Tot plegat ens dibuixa un terme que comprenia, de nord a sud; Campdorà, Olleda –la part oriental–, les Planes, i el sector central de la muntanya de Montjuïc fins el inici de la costa que pujava des de Sant Pere de Galligans i on es trobava l'església de Santa Eulàlia, que després esdevingué Santa Llúcia. D'aquesta manera, el terme dibuixava un estrany encaix en forma d'embut encastat dins el terme de la parròquia de Sant Feliu a llevant i ponent. Aquesta disposició era el resultat, al nostre entendre, d'una decisió episcopal presa no més tard de 1078 i relacionada amb el proper cenobi benedictí de Sant Pere; un lloc sagrat prestigiós i dotat d'immunitat –per tant, escapava a l'autoritat episcopal– que pot haver estat lloc d'atracció dels habitants de les vil·les situades al nord de la vall de Sant Daniel i, d'aquesta manera, posava en perill els drets parroquials de la Seu episcopal en aquella zona. El bisbe creà la nova seu parroquial en un temple, potser ja existent i situat en un lloc que era alou episcopal; l'abast del seu terme s'allargava seguint el camí sinuós que pujava pel pendent de *Barrufa* fins les planes enlairades d'*Olleda, les Planes* i *Campdorà* i tornava a baixar fins el Pla de Campdorà i el Ter. Aquesta decisió episcopal escapçà una part de l'antiga parròquia episcopal, però també, segurament, hi afegí un terme parroquial veí, tal com s'afirma en 1066

quan s'esmenta un alou situat [...] *in parochia de Campo Taurane* [...] (Pruera i Marquès, 1995, doc. núm. 22). Des d'aleshores el nou temple parroquial jugà, amb més a menys fortuna, el paper de competidor de Sant Pere de Galligans; més important per la seva relació als masos i veïnats d'Olleda i Campdorà que no pas en relació al modest burg desenvolupat en el primer tram de la *Costa* (Canal *et al.*, 2000, 72-73 i 105).

4. **Sant Pere de Galligans.** El cenobi benedictí de Sant Pere disposava d'immunitat jurisdiccional sobre el petit alou o burg del seu voltant des de final del segle X, la qual cosa significava que els seus veïns depenien de l'autoritat directa de l'abat, però també que aquest i els monjos que hi vivien quedaven fora de l'autoritat del bisbe. Per tant, no ens hauria de sorprendre que el monestir també disposés de la jurisdicció espiritual sobre els habitants del seu alou; en definitiva, el monestir devia disposar de la jurisdicció parroquial sobre el seu petit terme. Ja ho digué Mn. Josep Calzada en el seu estudi sobre el monestir quan afirmà que [...] *el monestir posseïa la parroquialitat del raval de Sant Pere, i es reservà el dret d'ús de les fonts baptismals en la seva església titular, però tota la restant cura parroquial, sobretot la que s'havia de fer a la nit, s'exercia en la veïna església de Sant Nicolau, en la qual hi havia un benifet curat, el posseïdor del qual era un tinent o vicari de l'abat* [...] (Calzada, 1983, 47-48).

El problema és que, si bé aquestes afirmacions són vàlides per als segles medievals tardans i moderns; no ho són tant per al segle XIII i els anteriors, si més no amb la documentació que avui tenim; en definitiva, no coneixem cap esment de la *parròquia de Sant Pere de Galligans* abans de 1300. Però, en canvi, disposem d'alguns indicis valuosos d'aquesta condició; el primer és la referència al *capellà de Sant Nicolau* en la relació de les *dècimes* pagades a la Santa Seu en 1279 i 1280 (Rius, 1946, 98); sens dubte era el mateix clergue beneficiat esmentat per Calzada. El petit temple de Sant Nicolau és citat per primer cop en un testament de l'any 1137, una data no gaire posterior a l'etapa de 1087 a 1131, quan nombroses donacions permeteren edificar l'imponent edifici romànic que encara podem veure (Canal *et al.*, 2000, 70-72). Sembla versemblant pensar que fou aleshores que se separaren les funcions parroquials i cenobítiques en llocs diferents, com va passar a molts altres conjunts conventuals en aquella època.

5. **Sant Martí Sacosta.** Els orígens i els límits d'aquesta parròquia són imprecisos, a causa d'una documentació escassa, però cal relacionar-los amb la formació i consolidació de l'alou de Sant Martí Sacosta entre els segles IX i XII (Canal *et al.*, 2000, 87-96) i el reconeixement de llur autonomia per l'autoritat comtal a començament del segle XII, en temps del comte Ramon Berenguer III, quan aquest reconegué al prelat Pere Bernat la seva jurisdicció sobre els alous que havia rebut dels seus antecessors –els cabiscols de la Seu, Ponç i Joan–, i també *sobre els habitants d'aquell lloc* (Rius, 1928, doc. núm. XVI); el *lloc* o alou de Sant Martí, s'estenia al sud de la muralla meridional de la ciutat; ocupava una petita part de l'Areny i pujava per la costa fins la carena, on flanquejava els alous del castell de Gironella, fins als límits amb els termes de Sant Daniel i Vilaroja (Canal *et al.*, 2004, 61-65). Però la jurisdicció temporal no ho era espiritual; des dels seus orígens el temple era regit per clergues de la Seu i fins a mitjan segle XII depengué de la seva extensa parròquia.

L'autonomia parroquial de Sant Martí Sacosta hagué d'esperar fins la segona meitat del segle XII. Va ser en 1164 quan Guillem, ardiaca de Besalú, donava a Arnau de Montbosó el temple de Sant Martí Sacosta amb tots els seus béns, per tal que constituís una comunitat de canonges que hi visqués segons la regla de Sant Agustí. El bisbe aprovà la donació i decretà [...] *in eadem autem ecclesia sepulturas christianorum fieri et baptizaciones infantium geri et cetera que in maioribus ecclesiis solent celebrare ibi solemniter et devotissime, ego ...confirmo* [...] (Rius, 1928, doc. núm. XXIX). La referència vol dir, al

nostre entendre, que el bisbe atorgà a la nova institució drets parroquials tan característics com els enterraments i els bateigs. Només el bisbe tenia aquesta potestat i l'exercí. Ja en el segle XIII trobem algunes dades, malauradament escasses, que confirmen la jurisdicció parroquial de Sant Martí Sacosta. En 1229, el paborde Pere, cap de la citada comunitat, va fer unes noves constitucions i decretava que la comunitat estigués formada pel paborde com a cap, cinc canonges regulars, un sacerdot encarregat de la cura d'ànimes i un diaca que l'ajudés (Rius, 1928, 349-350). La referència a la *cura d'ànimes* és una altra prova de les funcions parroquials del vell temple.

Només coneixem una referència directa a un espai situat dins el terme parroquial de Sant Martí en el segle XIII. En 1261, Pere Ermengol, fill d'Arnau, vengué a Berenguer Jonquer la quarta part d'una casa situada a Girona, a la *parròquia de Sant Martí Sacosta*, que tenia a orient les cases de Ramon Pedrer i a nord les cases que foren de Pere Reditor (ACSG, Pergamins). El document ens permet establir que la parròquia abastava una part de l'Areny que també era alou de Sant Martí; els cognoms Ermengol, Pedrer i Reditor, esmentats com a veïns, sovintegen en la documentació del sector de l'Areny a ponent del carrer que avui és de la Cort Reial des del segon quart del segle XIII. Per tant, la parròquia de Sant Martí se sobreposava al seu alou, si més no a la zona de l'Areny.

6. Santa Susanna del Mercadal. Tenim referències d'aquesta església i la seva advocació des del segle XI; concretament en 1081, quan es va fer una donació testamentària *ad Sanctam Susannam* (Martí, 1997, doc. núm. 377). Sembla probable que aquesta fos més antiga; els sarcòfags tardoantics localitzats davant la seva façana i en l'entorn immediat podrien ser del seu cementiri i retardar uns quants segles la seva fundació (Canal *et al.*, 2003, 274-280). Però no en tenim cap referència a les seves funcions parroquials fins a les acaballes del primer terç del segle XIII –concretament en 1233–, quan s'esmenta una casa situada al lloc dit *el Portell*, a la parròquia de Santa Susanna del Mercadal (ADG, PSF, Pab. Juny, 446).

La consagració de Santa Susanna com a seu parroquial no devia ser gaire anterior, en la nostra opinió. Podem relacionar el seu origen amb la fundació del veí convent dels franciscans l'any anterior (Webster, 1985-1986, doc. núm. II, 184-185). La nova parròquia sembla haver nascut per segregació de la de Sant Feliu, que fins aleshores ocupava totes les terres a la riba esquerra de l'Onyar. Una prova seria el fet que la nova parròquia es trobava entre terres parroquials de Sant Feliu al nord –l'horta d'*Algivira*– i al sud –les hortes de *Fontanilles*–; per tant, els límits de la parròquia del Mercadal dibuixaven una intrusió dins un terme més extens, la parròquia de Sant Feliu. D'altra banda, el testament de Pere Duran, clergue del Mercadal, datat en 1253, indicava que aquest també era canonge de Sant Feliu, on desitjava ser enterrat, i declarava que l'abat de Ramon de Bas era el seu senyor –*domino meo*–; a més deixava al seu germà Berenguer, que també era clergue de Santa Susanna, les cases que tenia al Mercadal i que esdevingueren, des d'aleshores, les *masoveries* dels clergues del Mercadal (ADG, DSF, s. n.). Totes aquestes raons ens porten a defensar aquest vincle inicial entre la vella parròquia de Sant Feliu i la nova parròquia segregada.

Disposem d'altres notícies per defensar l'extensió del seu terme; si en 1249 la part nord dels horts de Fontanilles adquirits pels franciscans per ampliar el seu convent i urbanitzar la plaça del seu nom, eren situats a la *parròquia de Sant Feliu* (ACSG, Pergamins). En 1274 i 1276 s'efectuaren diversos establiments d'hortes a l'horta de Fontanilles, situats a la *parròquia de Santa Susanna del Mercadal* (ACSG, Pergamins); això vol dir que entre 1249 i 1274 la jurisdicció parroquial de Santa Susanna ocupà tot el sector de les hortes de Fontanilles fins més enllà del carrer *Savaneres*, on, des de final del segle XIII, es formà el carrer de *Canaders* que esdevingué límit entre les parròquies de Santa Susanna i Sant Feliu durant segles.

Fig. 9. Les parròquies de la ciutat de Girona en el segle XIII: 1) Sant Feliu., 2) Seu de Santa Maria, 3) Santa Eulàlia Sacosta, 4) Sant Pere de Galligants, 5) Sant Martí Sacosta i 6) Santa Susanna del Mercadal.

8. Arcs i voltes

Les voltes o arcs sobre carrers –o també com a elements de suport de les construccions– són un dels trets més definidors de moltes ciutats amb llarga història com Girona. Però ben poques poden presentar indicis tan grans de les seves arrels i antigor com és el cas de la nostra ciutat.

A Girona, l'arc entès com element arquitectònic estructural gaudia d'avantatges sobre altres sistemes constructius car la ciutat disposava de bones pedreres que facilitaven el material lapidi a peu d'obra. La pedra era més propera i assequible que les bigues mestres de fusta –molt escasses en els edificis medievals gironins– fet que fa creure que s'haurien d'importar de força lluny. Avui encara podem observar arcades de pedra, generalment de mig punt, dins moltes construccions de la Girona vella. És una constant de l'arquitectura medieval de la ciutat. Normalment es projecten diàfanos carregant en les parets mestres tot sostenint els pisos superiors.

La idea d'un espai públic cobert i suportat per arcs i pilars o columnes no era una idea gens desconeguda; els gironins que vivien al voltant de la plaça del Mercadell encara podien veure les restes del vell porticat del *forum* romà; així com els pòrtics o galeries d'algunes entrades de cases particulars i d'algunes esglésies com la *galilea* de la Seu. Així, la tradició urbanística d'arrel romana, convenientment adaptada als temps medievals, és en l'origen del costum d'aixecar arcs i pilars, sobre els quals poder edificar al mateix temps que es mantenia l'ús públic de l'espai inferior.

Tanmateix, la construcció de voltes en els carrers i places a l'època medieval, neix principalment de la necessitat d'espai edificable. La dinàmica evolutiva de la ciutat des de mitjan segle XII i durant tot el segle XIII experimentà un fenomen de forta puixança urbana que comportà l'expansió dels límits edificats però també i sobretot una major densitat constructiva. A l'Areny el procés fou més rellevant que enlloc quan, a l'empara del mercat, s'erigí en el centre econòmic i comercial ciutadà. Fou la demanda de sòl urbà la que va empènyer a edificar sobre les vies públiques. Les voltes i porxades eren una excel·lent opció, potser l'única en garantir, al mateix temps, la lliure circulació dels viants. No és casual que la majoria de voltes i arcs de carrer es concentrassin precisament a l'Areny i a la seva perllongació natural del Cap de l'Areny. Les actuals voltes de la Rambla o les d'en Rosés ho testimonien i la documentació dels arxius, també.

Resulta evident que construir sobre la via pública podia esdevenir fàcilment un cau de raons. Calia el permís de l'autoritat i respectar o consensuar els drets i servituds veïnals de llum, de pas, de càrrega, els baixants d'aigua, el clavegueram... per això trobem documents on era el batlle o el veguer reial qui autoritzava l'edificació, qui n'imposava les condicions, el que gravava i cobrava els impostos derivats i, sovint, el que arbitrava en conflictes i litigis si es tractava de l'alou reial.

Les voltes més antigues sobre es quals en sabem alguna cosa remunten a finals del segle XII que també hem recollit en aquest capítol però la majoria es van bastir en els segles XIII i XIV en perfecta correlació amb una etapa d'enorme creixement urbà. Malauradament, amb el temps se n'han perdut unes quantes a Girona. Els arxius tampoc són prou exhaustius per documentar-les totes. En el plànol adjunt n'hem dibuixat algunes que no s'han registrat en el llistat. Sabem que varen existir però no en sabem el moment de construcció, bé perquè no disposem de referències documentals o bé perquè quan les tenim és en èpoques posteriors sense permetre esbrinar del cert si són del segle XIII.

Finalment voldríem constatar que molts dels documents utilitzats en aquesta secció procedeixen dels *Llibres d'Arxivacions* de la *Pia Almoïna* (APA) i la *Sagristia Segona de*

la Seu (ASS), on aquestes institucions aplegaren, ja en el segle XVIII, centenars de traduccions dels pergamins o còpies dipositades als seus arxius. Hem volgut transcriure els fragments més interessants d'aquesta documentació de tal manera que el lector també pugui copsar el peculiar català de l'època.

1. 1192. Llicència per fer arcs en la plaça del Mercat. A finals del segle XII, l'espai ordenat pel comte Ramon Berenguer IV on hi havia el mercat, començava a ser ocupat per les construccions, però aquest procés es feia mirant de conciliar els interessos públics amb els privats; el desig d'edificar cases i obradors amb el manteniment dels usos públics d'aquell espai. Per això, la construcció d'arcs, pilars i sostres sobre el carrer semblava la millor solució. En trobem un bon exemple l'any 1192 quan Guilleuma Flor d'Estiu va vendre a Bod i a Pere Bernat les cases que tenia a la plaça, en l'alou reial (cal entendre la plaça del Mercat). El llibre d'Arxivacions de la Pia Almoina, on es troba traduït el document en català del segle XVIII, explica que les cases tenien, a llevant, el carrer que passava davant les cases de Pere Pons, on hi havia uns pilars i, a ponent, el Mercat; el document afegeix que cap a la plaça del Mercat i les cases de Pere Pons, és a dir, cap a ponent i llevant els compradors [...] *poden fer sobre los pilars, archs a sa propia voluntat [...]* (AHG, APA, núm. 22a). Sembla clar que en aquest espai públic, la venedora no podia autoritzar l'aixecament d'arcs si anteriorment no havia rebut autorització dels representants reials, els quals, dos jueus i dos cristians, aprovaren la compra i autoritzaren que els compradors [...] *pugan fer los archs a similitud dels altres que son en dit carrer, podent fabricar o fer sobre aquells lo que be los aparega des de terra fins al cel, quedant empero devall lliure lo carrer [...]* (AHG, APA, núm. 22b). El seguiment de documents posterior d'aquesta mateixa propietat, ens fa saber que es trobava a llevant del que avui és el carrer de la Cort Reial.

2. 1203. Llicència reial per fer arcs a Home dit Trompeter. Home dit Trompeter o, més senzillament, *Homedit*, és un obscur personatge, per a nosaltres, que segurament havia fet una carrera pública al servei reial. Abans de 1203, obtingué o comprà uns terrenys del mercat de l'areny reial, on fou autoritzat a edificar-hi cases; posteriorment, en l'any citat, el rei Pere *el Catòlic* aprovà [...] *totes aquelles casas que ell havie construhit y edificat en lo Areny de Gerona, ab sos pilars, portals y edificis que son en ditas casas, podent sobre dits pilars, portals y edificis fer lo que vulle [...]* (AHG, APA, núm. 26). Sembla evident que el permís per aixecar sobre pilars significava també l'autorització per aixecar arcs o voltes en un espai del Mercat que documents posteriors aclareixen la seva localització, al capdamunt de les Voltes de la Rambla.

3. 1217. Cases amb volta sobre el carrer de Bru Calvet. En 1217, el testament de Bru Calvet deixava al seu fill Ramon les cases que tenia davant les escales de Santa Maria (AHG, APA, núm. 7). En 1179 i 1181, aquestes cases eren descrites en relació al forn de la Ruca, situat immediatament al nord (ACSG, LSM, f. 50). En 1237, el citat Ramon Bru va vendre aquestes cases que també eren situades al costat del forn (AHG, APA, núm. 15 i 16). El conjunt de la informació ens fa pensar que les citades cases es localitzaven entre els escales de la Seu, a cerç, i el citat forn, a migdia, i, necessàriament, passaven per damunt del carrer o pujada situada entremig, mitjançant arcs i voltes, encara que cap document ho esmenti explícitament.

4. **1220. Arnau fill d'Homedit ven les cases de son pare.** Les mateixes cases citades en 1203 (*supra* núm. 2), van ser venudes en 1220 per Arnau, fill d'Homedit (AHG, APA, núm. 31). Era la part de les seves cases situades a llevant, que tenia al sud les cases de Ramon Arenys [...] *y que son fins aquella Biga que se sustenta en lo Pilar que se te ab les cases de Ramon Arenys [...]* (AHG, APA, núm. 31).
5. **1220. Llocació d'una compra a Bernat de Sitjar.** Les cases i obradors que, poc abans, havia venut Guillem Fàbrega a Bernat, pare de Bernat Sitjar, afrontaven, totes juntes i cap a ponent, amb [...] *el carrer que passa baix dites cases i les cases de Guaresques i de Joan Rafart [...]* (AHG, APA, núm. 13). Sembla evident que un carrer que passa *baix dites cases* només ho pot fer sota arcs i pilars que se situïn entre els dos costats del carrer, que avui és de les Ferreries Velles, al seu capdamunt, al darrera de la casa que avui és la *Fontana d'Or*.
6. **1222. Llicència del batlle reial per canviar un portal de lloc.** Les cases citades en 1192 (*supra* núm. 1) s'esmentaven trenta anys després quan el batlle reial a Girona, Arnau Besalú, autoritzà a Grau Bod per [...] *mudar los portals de les suas casas envers Ponent en lo lloch about son los pilars en la mateixa frontera, fer allí parets en las quals cloga la frontera devers Tramontana, podent allí ferhi allo que vulga desde terra fins al cel [...]* (AHG, APA, núm. 22c). La referència a pilars, però no a arcs o coberts sobre els mateixos no sembla desmentir l'existència d'arcs sobre el lloc a on en Grau Bod traslladà el seu portal. L'autorització reial permetia a Grau tancar tot l'espai comprés dins els límits entre els pilars, un cas evident de privatització de l'espai públic.
7. **1230. Referència a voltes sobre carrer en l'Areny reial.** Aquell any, el rei Jaume concedí a Arnau Girona els censos de les cases de l'Areny que l'any anterior dit Arnau havia comprat a Arnau Ermengol i que abans havien estat de Grau Bod (*supra* núm. 6). Les cases tenien a ponent el [...] *carrer publich que passa dins o baix estas ditas casas y las casas del difunt Ramon Arenys [...]* (AHG, APA, núm. 41). Sembla clar que les preposicions *dins* o *baix*, quan posen en relació unes cases amb un carrer, defineixen un espai on el carrer passa sota les cases, necessàriament cobert mitjançant arcs o voltes; segurament en el mateix lloc on hi havia els arcs citats en 1222 (*supra* núm. 6); el veí, Ramon Arenys, tenia les seves cases cap a ponent, en direcció a l'Onyar. El carrer que passava sota aquestes cases se situava al capdamunt del mercat i s'estrenyia fins connectar amb el carrer que després fou de la Cort Reial.
8. **1233. Voltes de la casa de l'abat d'Amer al Mercadal.** Benet del Mercadal era un moner del burg i aquell any va vendre a l'abat d'Amer una casa que tenia al Mercadal, en l'alou de la Pabordia de Juny de Sant Feliu, proper a les cases veïnes de Ferrer de Portell i Guillem de Viloví. La casa afrontava cap a orient [...] *in carraria publica que transit infra hac domos et domos vestras [...]* (PSF, PJ, 446). Entenem que aquesta referència al *carrer públic que passa sota aquestes cases i les cases vostres* (les cases de l'abat), indica l'existència d'arcs sobre el carrer entre les dues cases citades. Aquesta seria la referència més antiga a voltes a la riba esquerra de l'Onyar.

- 9. 1244. Possible referència a voltes davant les cases d'en Albereda.** Les cases que aquell any va vendre Pere de Cornellà a Bernat Baster tenien a llevant, [...] *la carrera y Plassa que es baix de ditas casas y las casas de Albareda [...]* (ACSG, ASS, 1, núm. 23); semblant a l'expressió emprada en el núm. 6 (*supra*). Podem assegurar, gairebé sempre, que la referència a un carrer que passa *baix les cases* ens indica una via pública que circula sota arcs que suporten les citades cases. A més, el document ens parla de la situació d'aquestes davant les cases de la família Albereda –esmentada des de feia mig segle–, a ponent, entre els actuals carrers de l'Auriga i Nou del Teatre.
- 10. 1244. Cobertes sobre els carrers entre les taules del Mercat de l'Areny.** Aquell any Ramon Fàbrega establí un solar o *pati* de terra al Mercat de l'Areny per fer-hi [...] *una taula en la forma y semblansa a les altres taules [...]*. El límit de llevant del petit espai era [...] *ab lo carrer que passa dins o baix las taulas [...]* (AHG, APA, núm. 43). La lectura d'aquest document ens proposa diverses qüestions sobre l'aspecte del mercat gironí en aquella època; eren coberts els carrers o passos entre taules dels Mercat? Eren cobertes fixes, per exemple, de fusta, o cobertes de veles o tendals? Podem entendre que l'amplada dels coberts faria que el carrer entremig restés gairebé cobert?. Totes aquestes qüestions es poden contestar afirmativament si atenem la informació d'aquest i altres documents sobre l'aspecte de les taules del mercat.
- 11. 1247. Permis reial per construir una volta sobre carrer en l'Areny.** Bernat Vic havia rebut l'autorització de Pere de Castellterçol, *batlle i Cort de Girona [...]* *de tota aquella volta que feu fer y construhir sobre lo carrer que passa entre la sala de las suas casas y cuyna de aquellas, ab la qual volta queda cubert lo dit carrer [...]* i, tot seguit, el text afegeix [...] *ningu desde ditas sas casas fins a las casas de Pere de Sant Celoni y al carrer de la Draperia no puga lo dit carrer cobrir ni altre cosa fer que puga ... en vers la Draperia la llum de ditas sas casas y las de Pere de Santceloni [...]* (AHG, APA, núm. 46). Com podem veure, l'autorització reial plantejava una de les qüestions; en primer lloc, la necessitat de conciliar la defensa de l'espai públic amb els interessos particulars com els de Bernat de Vic, amb edificis a les dues bandes del carrer. En segon lloc, la prohibició d'aixecar altres arcs i coberts més enllà dels autoritzats, cap al carrer de la Draperia ja que, aleshores, el carrer hagués quedat massa fosc i poc higiènic. El lloc descrit fou l'origen de la volta del carrer Minali que avui trobem entre la placeta de les Castanyes i el carrer de les Ferreries Velles.
- 12. 1249. Esment de la volta de les cases de Pere Calvet al burg de Sant Feliu.** Pere Calvet era un clergue de Sant Feliu que establí Ramon de Sant Jaume als seus casals que tenia a l'alou i burg de Sant Feliu. Aquestes limitaven a ponent amb la *volta mayore domorum* –la volta gran de les seves cases– (ADG, CPJ, s. n.). Desconeixem si aquesta *volta mayore* feia referència a un pas sobre el carrer o bé si es tractava de l'arc i coberta de la casa principal, situada a l'altra part del carrer, però ens inclinàriem per la primera interpretació.
- 13. 1251. Esment de voltes sobre carrer en els establiments d'en Provincial.** Berenguer de Llagostera, sagristà segon de la Seu, concedí a l'Almoina fundada

per Arnau d'Escala tots els censos que Bellhome Provincial cobrava sobre les cases que va fer aixecar en l'Areny de Girona i que havia deixat en testament a la citada Almoina. La dita *tinença* o grup de cases limitaven al nord [...] *ab carrer que passa dins o baix la tinença de dites cases y las casas de Ramon Lemena [...]* (AHG, APA, núm. 51). Una altra vegada la referència a un carrer que passa *dins* o *sota* les cases ens mostra que el carrer, per força, passava sota els arcs que el travessaven entre les cases dels citats Bellhome Provincial i Ramon Llémena; un carrer que en el segle XIV va ser conegut, precisament, com el carrer d'en Provincial.

14. 1252. Establiment d'arcs i voltes al pla de Sant Pere. Ja hem esmentat diverses vegades el plet que enfrontà el rector de l'Hospital de la Seu amb l'abat de Sant Pere de Galligants sobre diversos aspectes de la seva difícil coexistència en el burg de Sant Pere. L'aspecte que ara ens interessa d'aquest document fa referència a la sentència dictada pels jutges o àrbitres sobre la qüestió de les construccions que es començaven a aixecar al voltant del pla de Sant Pere; unes construccions que començaven a envair aquell espai que també era cementiri, tot i estar envoltat amb una paret. Sobre aquest punt, els jutges [...] *Digueren que tots els propietaris de les cases que hi ha a la paret nord (del cementiri), en direcció a la casa i església de l'Hospital de Pedret en el pla del burg de Sant Pere, que és un lloc públic i cementiri, puguin fer davant les seves cases, sense impediment del Rector de l'Hospital de Sant Pere ni de qualsevol altra persona, pilars i arcs de pedra, de la mateixa manera que els fets per Pere de Prat, de tres peus d'ample a la base del pilar; però sense disminuir la grandària del pla on estan.*

A la part d'orient, cap a l'església de Santa Eulàlia, la de Sant Nicolau i el monestir de Sant Pere, poden fer arcs i pilars amb la mateixa quantitat i l'amplada de tres peus de base que té el citat Pere de Prat cap al Ter i de quinze pams de cana de llargada des d'aquests fins la riba del Galligants.

A la part d'occident, cap a la riba del Ter i l'Onyar poden fer arcs i pilars amb la quantitat i amplada que Bernat Llucià va aixecar davant les seves cases i, més enllà de les formes, quantitats i amplades citades, ningú no pugui fer edificis de fusta i pedra o de qualsevol altra cosa al pla, per tal que dit pla no sigui reduït.

A sota dels teulats, pòrtics o terrats que hi haurà sobre dits arcs i pilars, cap d'aquests propietaris hi poden fer tanques, per tal que sempre hi hagi pas lliure des de tot els llocs del pla, sobretot en temps de pluja. D'altra banda, els propietaris poden lliurement obrar sota dits arcs i pilars [...] (Canal et al., 2000, 162) .

Com podem veure, les decisions de les autoritats públiques –en aquesta qüestió els jutges designats per la Cúria episcopal–, intervenien en molts aspectes de la construcció i el urbanisme i en fixaven les condicions amb força detall.

15. 1252. Construcció de les voltes de la Merceria als establiments dels germans Fàbrega. Els germans Guillem Ramon i Bernat Fàbrega eren hereus d'un important patrimoni familiar amb notables interessos en l'Areny de Girona. En algun moment que desconeixem, abans de la meitat del segle XIII, ells o els seus avantpassats havien estat establerts pel rei en el seu alou, entre la plaça del Mercat i el riu Onyar, on havien fet aixecar obradors i taules de Carnisseria, en un espai d'uns trenta metres de llarg i entre set i deu d'amplada. Com que aquest era un espai molt reduït, en 1252 els germans Fàbrega autoritzaren l'ampliació dels casals cap a ponent, en direc-

ció al riu [...] *ab la facultat de poderhi fer Archs sobre lo carrer des dels operatoris fins al Mur, Y cobrir la carrer fent sobre dit cobriment sostres, ab la obligació de tenir condirectes aquells en tal que la Pols ni Aygua no puga caurer en ditas taulas, y sobre aquellas que son baix, Y fer sobre lo que be les aparega, y necessari sie. Y cobrint lo carrer begen de fer Archs sobre lo Mur, afí que dit carrer quedi clar, podent fer sobre lo Arch del Mur paret y finestras, y qualsevol cosa que alli fesse vulle, Y en lo peu del Arch de la Muralla pugan fersi Augueras ab canons, que tingan son conducto en lo Areny, quals Aygueras se pugan allí fer sens contradicció de dits Germans Fabregas ni dels llurs [...]* (AHG, APA, 92).

16. 1252. Cobriment del carrer dels germans Fàbrega. [...] *ab lo carrer de dits Germans Fabregas per lo qual se entra a las ditas Carnicerias ...ab la facultat de poder cubrir lo carrer ab sostres, y ferhi allí casas ab finestras y qualsevol cosa vulli fer ...sobre y en lo alt, y las finestras degan ferse sobre lo carrer en vers Solixent [...]* (AHG, APA, 93). Aquest carrer o carreró que aleshores, o poc després, es va cobrir, correspon al límit nord dels establiments dels citats germans Fàbrega i avui l'ocupa l'entrada a la casa núm. 32 de la Rambla de la Llibertat, –menys de dos metres d'amplada– entre dos arcs molt propers sota les Voltes. Notem que això no significà la fi del pas en direcció a la Carnisseria, si més no aleshores, però el indicatiu del caire privat del carreró –*lo carrer de dits germans*–, explica que aquest no sobrevisqués massa temps.

17. 1253. Autorització per cobrir el carrer d'Albereda. Aquell any Adelaida, esposa de Ricard d'Osca, establí a Bernat Archimbau i la seva esposa un obrador en l'Areny que limitava a ponent amb el mur de l'Areny i l'Onyar, mentre a llevant tenia un carrer i, a l'altra banda, un altre obrador de Joan de Campdorà; la propietària afegia [...] *ab facultat que ells pugan cobrir dita carrera y tingan perpetuament dit cobriment per indivís [...]* (ACSG, ASS, 1, 23). La referència ens fa pensar que estem davant una autorització per cobrir un tram del carrer Albereda –el document comptava amb el permís del sagristà segon de la Seu, el senyor directe–. No sabem si aquest cobriment es va fer, però sembla força probable.

18. 1254. Esmert de voltes a llevant de la plaça de les Albergueries. El costat de ponent de la plaça de les Albergueries ja estava edificat a mitjan segle XII, però no és fins a mitjan segle XIII quan hi advertim indicis de arcs i pilars sota les seves cases. En 1254 un propietari dit Guillem de Tallada establí al ferrer Ramon de Montmeló les cases que tenia a les Albergueries. Quan es definien els límits el document afegia que afrontaven amb [...] *la carrera y la plassa de les Albergueries [...]* (ACSG, Pergamins). Aquesta descripció no és excepcional, altres documents, especialment en el segle XIV, ens diuen que quan una casa s'aixecava sobre voltes, el seu límit era descrit en relació al carrer que passava sota els arcs, amb el qual limitava la planta baixa, i amb la plaça o carrer exterior al qual donava la planta superior aixecada sobre els arcs. D'aquesta manera podem afirmar que les primeres voltes de l'actual plaça del Vi, al seu costat de ponent, ja estaven aixecades a mitjan segle XIII.

19. 1260. Llicència per cobrir un carrer en el burg de Sant Feliu. El batlle reial, Guillem Sunyer, donà llicència al canonge i cabíscol de Sant Feliu, Ramon de Santjaume per a que [...] *puguis cobrir el carrer que passa entre les teves cases i les*

casas de Jaume d'Hospital ...que estan en el burg de Sant Feliu en el límit amb el verger i celler que tens en aquest lloc i sobre el carrer pots aixecar edifici sense impedir el trànsit pel carrer, i a sobre pots fer-hi finestres cap orient i cap a occident [...] (ASF, CPJ, Registre, 591). La llicència reial significa que el carrer i les cases descrites se situaven, necessàriament, més enllà del mur de l'areny, que era alou reial. La situació del carrer sobre el qual s'aixecaria la volta havia de ser en direcció est-oest, ja que en aquestes direccions s'autoritzava l'obertura de finestres. El carrer descrit era, necessàriament, un dels que portava de l'areny cap al burg de Sant Feliu, tot travessant el mur fluvial.

- 20. 1260. Permís reial per cobrir un carrer al mur de l'areny del burg de Sant Feliu.** El mateix document anterior descrivia un altre permís que atorgà Guillem Sunyer al cabíscol Ramon de Santjaume per cobrir un altre carrer. L'atorgant actuava en la seva condició de batlle reial, car les cases i el carrer descrit se situaven al límit del mur fluvial, que era alou reial, *...i en el límit de les cases que foren de Berenguer de Santjaume, pots cobrir el carrer que allí passa i recolzar-te sobre el mur i fer-hi sobre el carrer i el mur cases amb finestres ...i tot el que necessitis ...a semblança del que van fer els teus veïns [...] (ASF, CPJ, Registre, 591). La descripció ens indica que la volta se situava més enllà del mur, en haver-hi l'areny i alou reial, resseguit per un carrer paral·lel de nord a sud. La relació que el document palesa amb la Pabordia de Juny de Sant Feliu, ens diu que se situava a l'alçada de l'alou de Sant Feliu.*
- 21. 1267. Arcs de la Casa dels mercedaris al Mercadal.** El 28 de juny de 1267, Gisbert de Botonach, abat i paborde de Sant Feliu, aprovà a Pere de Roca, comandador de la casa que els mercedaris tenien al Mercadal, el dret de càrrega que Pere Estruc havia concedit sobre la paret del molí que dit Pere tenia per l'esmentada pabordia i també sobre el molí d'Astruc Ravaia (Marquès, 1980). Dos anys després, el 12 agost, Jucef Ravaia, batlle de Girona per l'Infant Pere, *firmà* –autoritzà– l'ordre de la Mercè *dels Captius*, l'obra ja feta i la que feien sobre un arc prop del carrer que hi havia a orient de la casa on habitaven i que havia estat de Ferrer de Portell. Arribava fins al peu de l'arc d'un veí, Guillem Ferrer, però amb prohibició de fer-hi, a sota, taules i pedrissos puix que l'espai que hi havia a sota era una via pública (BDC, PDM, 23).
- 22. 1275. Litigi sobre la divisió d'un arc de casa prop de les Peixateries.** Aquell any tingué lloc l'arbitratge sobre un litigi que enfrontà Mercader de Merlant i Pere Ricart, d'una banda, i Agnès, vídua de Bernat de Queixàs i Jaume Puig, de l'altra, en relació a obres fetes pels primers en un arc de les seves cases. Els àrbitres sentenciaren que *[...] lo Arch que dit Mercader ha fet construir a la part de sol ixent desde la cantera de las casas que ell possebeix a las de dit Agnès, quedi a aquell perpetuament permanent així y com se troba construit podenthi sobre en aquell obrar fins als Nubols, ab expressio que no puga fer en aquella part que obrará o fabricará sobre dit Arch, finestra, spiera, ni forat algun per lo qual se puga traure lo cap ni pendrer llum del carrer es en vers Solixent ...Item: Declaran que lo Arch que dit Merchader y Bernat Ricart han fet construir en llut frontera en vers tremontana permanesca perpetuament així y com se troba construit, podent ells sobre dit Arch obrar fins als*

Nubols, y en la tal obra pujan ferbi finestras, podenthi tenir ayguavessants de mitga teulada a la part, o, envers tremontana del Carrer, salvant a la dita Agnes lo dret del Embá, o, tinensa [...] (AHG, APA, 70). El document no explica el lloc on es trobaven les cases citades, però sabem que, en 1254, Agnès, filla del difunt Berenguer de Carrera, donà en dot al draper Bernat de Queixàs unes cases que tenia a l'Areny de Girona, a l'alou reial (ACSG, PDS, núm. 152). D'altra banda, en 1291 s'esmentava la casa propera a la Peixateria que havia estat de Bernat Ricart i que limitava a orient amb la casa que havia estat de Pere Mercader i al nord la possessió de Tortosa de Queixàs, cap a la qual el nou propietari rebia el dret de reconstruir arcs i pilars (ADG, ASF, Pergamins). Els noms Ricart, Queixàs i Mercader ens diuen que estem al mateix lloc descrit en 1254 i els arcs citats en 1291, són els mateixos descrits en 1275, malmesos, segurament, durat el setge de 1285. Aquests arcs i pilars se situarien, per tant, en sentit est-oest; la Peixateria se situava al sud d'aquesta casa, i això ens fa concloure que es trobava a la galta de migdia de les voltes d'en Rosés, en el carrer de la Peixateria.

23. 1276. Volta de la casa de Berenguer d'Escala a les escales de la Seu. En 1275 el cavaller Bernat d'Escala vengué al clergue Guillem Gaufred les cases que tenia dins els murs de Girona, que limitaven a cerç amb les escales de la Seu i a migjorn amb altra part de [...] *dites cases y en carrera publica [...]* (ACSG, ASS, 5, 126). L'any següent, el comprador rebé la lloació del sagristà Bernat de Vilafreser, senyor directe de les cases; el document repetia la referència als límits descrits en el document anterior i afegia una descripció més acurada del casal que se situava al sud de la casa i aula comprada l'any anterior [...] *de la paret de dita Aula fins a la Cuyna y en lo Cortal que es en ditas casas del costat de mitgdia y aquelles casas que sobre lo Cortal son edificadas de la part de ponent es a saber la Volta inferior ab lo Portico que es sobre sobre de aquella y la Volta Superior cum testibulo, la qual Volta es sobre de dit portico amb tots los milloraments [...]* (ACSG, ASS, 5, 127). El pòrtic esmentat pel document era una supervivència de l'antic porticat foral romà i les voltes inferior i superior corresponien a espais d'aquella infraestructura incorporats a la casa. Aquestes estances quedaven connectades amb l'aula i pis del costat nord mitjançant un pas superior que, necessàriament, havia de passar sobre el carrer dit de la Ruca, que pujava cap al Palau Episcopal i la façana meridional de la Seu.

24. 1277. Permís del batlle reial per fer un arc sobre escala al Cap de l'Areny. En la seva condició de batlle del rei Pere, el ciutadà Ramon Guaresques autoritzà a Pere Bellhom la construcció d'una escala de pedra afegida a la casa i contigua a la casa veïna de Joan de Jaca, totes dues situades al Cap de l'Areny, a més donava permís per aixecar un arc des de dita casa fins a la del seu veí i que pogués edificar sobre dit arcs i escala (ACSG, Pergamins). El document ens situa més enllà del mur de l'Areny, cap a l'Onyar, on l'autoritat reial era preceptiva per autoritzar-hi edificacions. L'existència d'un arc i el permís per aixecar-hi pisos a sobre ens diu que ja aleshores es començaven a bastir voltes més enllà del mur, cap a l'Onyar; unes voltes que tenim molt ben descrites i completes a mitjan segle XIV (Canal *et al.*, 1998, 52-53).

25. 1280. Ampliació dels arcs de la casa dels mercedaris al Mercadal. El 5 de gener de 1280, el batlle reial Ramon Guaresques donà llicència a fra Ramon d'Hostoles, comanador dels Captius del Mercadal, per fer porta i envà a la paret de tramuntana de dita casa, i fer-hi davant tres arcs fins al mur del rec dels molins, que actuaria com a paret de càrrega. Era evident que entre la casa i el mur del rec hi passava un carrer, per això el permís afegia que els mercedaris podrien bastir sobre els arcs, però sense impedir el trànsit pel carrer (BDC, PDM, núm. 28). D'aquesta manera, els mercedaris pogueren ampliar el seu casal en direcció nord, cap al rec Monar.

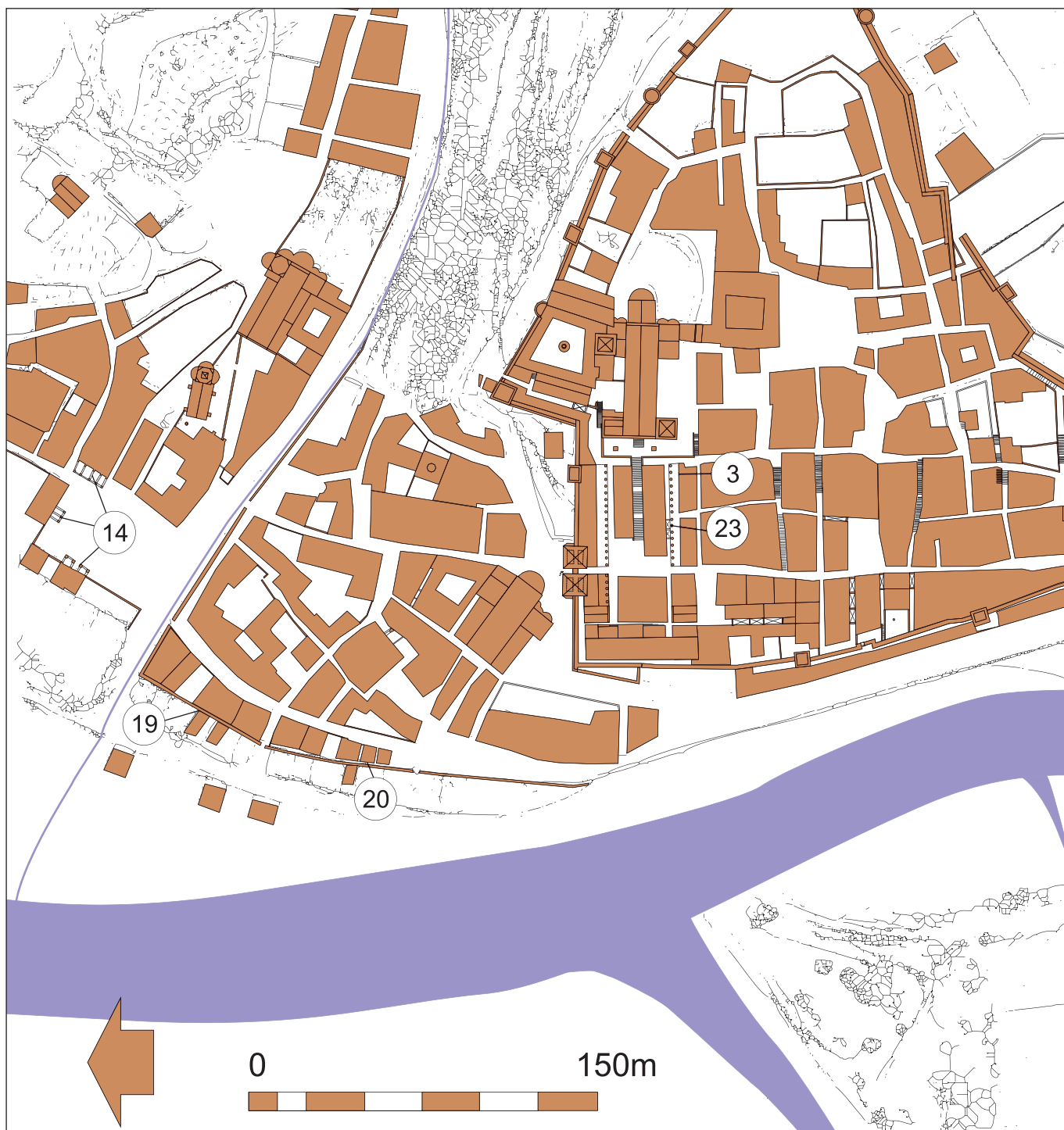

Fig. 10. Arcs i voltes de carrer en el segle XIII: 1) 1192. Llicència per fer arcs en la Plaça del Mercat, 2)1203. Llicència reial per fer arcs a Home dit Trompeter, 3) 1217. Volta sobre el carrer de les cases de Bru Calvet, 4) 1220. Arnau fill d'Homedit ven les cases de son pare, 5) 1220. Lloació d'una compra a Bernat de Sitjar, 6) 1222. Llicència del Batlle reial per canviar un portal, 7) 1230. Referència a voltes sobre carrer en l'Areny reial, 8) 1233. Voltes de la casa de l'abat d'Amer al Mercadal, 9) 1244. Possible referència a voltes davant les cases d'Albereda, 10) 1244. Cobertes sobre els carrers entre les taules del Mercat de l'Areny, 11) 1247. Permis reial per construir una volta sobre carrer en l'areny, 12) 1249. Volta d'en Pere Calvet al burg de Sant Feliu, 13) 1252. Esment de voltes sobre carrer en els establiments d'en Provençal, 14) 1252. Establiment d'arcs i voltes al planiol de Sant Pere, 15) 1252. Construcció de les voltes de la Merceria als establiments dels germans Fàbrega, 16) 1252. Cobriment del carrer dels germans Fàbrega, 17) 1253. Autorització per cobrir el carrer d'Albereda, 18) 1254. Esment de voltes a llevant de la Plaça de les Albergueries, 19) 1260. Llicència per cobrir un carrer en el burg de Sant Feliu, 20) 1260. Permis reial per cobrir un carrer al mur de l'areny del burg de St.Feliu, 21) 1267. Arc de la casa dels mercedaris al Mercadal, 22) 1275. Litigi sobre la divisió d'un arc de casa prop de les Peixateries, 23) 1276. Volta de la casa de Berenguer d'Escala a les escales de la Seu, 24) 1277. Permis del Batlle reial per fer un arc sobre escala al Cap de l'Areny, 25) 1280. Ampliació d'arcs de la casa dels mercedaris al Mercadal.

9. Els voltants de la ciutat

El territori suburbà de Girona, el seu rerepaís immediat, en el segle XIII presenta una informació abundant i de naturalesa molt diversa; per això entenem que, abans de presentar la descripció dels topònims, cal diposar-los en un cert ordre:

- A) Topònims de les zones no urbanitzades del mateix terme de la ciutat, com ara Pedret, *Barrufa*-Montjuic, el Mont Aguilar, el Bec Eixut, les Hortes (al nord del Güell) o el Pla (al sud del Cuguçacs). Cal entendre que el terme de Girona, prou ben definit des de la segona meitat del segle XII, incloïa, fins al nord, tot el que hi havia al llarg de la riba del Ter fins a la font de Pedret i el pendent fins al cim de la muntanya de Montjuïc; a llevant, fins als punt més alt de les muntanyes de *Barrufa*-Montjuïc i el *Mont Aguilar* o muntanya de Girona i la seva davallada fins l'Onyar; a migdia, fins al *Pont fret* –pont estret– sobre l'Onyar i una línia que aniria cap a ponent fins al Güell, travessant el Pla; a ponent, seguia la riba del Güell fins la *Cadireta superior* –on es troben el Güell amb el rec Monar– i, des d'aquell punt seguia cap a tramuntana fins trobar la riba del Ter. En aquests espais suburbans predominava l'explotació agrícola, molt especialment el regadiu, però també les terres de secà i els conreus d'arbres i arbustos com les vinyes, les oliveres, els avellaners –als pendents muntanyosos–; i les vernedes i les cloperes, a les ribes i a prop dels recs. Gairebé no tenim constància d'espais naturals, com els boscs, en aquest entorn més pròxim.
- B) Noms dels termes immediats i vinculats a la ciutat amb relacions diàries com Domeny, Fontajau, Pont Major-Montjuïc, Olleda-Campdorà, Sant Daniel, Vilaroja, Montilivi, Gironella del Pla, Santa Eugènia i Salt. Els termes s'identifiquen perfectament perquè serveixen per situar les propietats als documents notariais i sovint eren citats pel nom antic de *uilla* o el més simple de *terme*. En alguns casos, també se singularitzaven gràcies a la senyoria que els administrava; així sabem que el terme i parròquia de Fontajau era domini de Sant Pere de Galligants, Parets Rufí i Domeny eren del bisbe i Gironella del Pla del comte, però infeudada a la família noble que li en donà el nom.
- C) Masos i bordes pageses; les unitats bàsiques d'explotació rural, especialment des d'aquest segle. Coneixem els noms de cap a un centenar en l'entorn de la ciutat –als termes que hi estaven units–, principalment al nord del Ter, entre Parets Rufí, Domeny i Fontajau, on n'hi havia cap a cinquanta –si aquesta densitat l'extrapollem a la resta del territori suburbà, uns tres quilòmetres al voltant de la ciutat, el nombre total no seria inferior als dos-cents–. També en coneixem una dotzena al sud, entre la Gironella del Pla, *Monte Eusebio* (Montilivi) i Vilaroja i una altra dotzena a la Vall de Sant Daniel. Tanmateix, localitzar-los amb seguretat no és gens fàcil perquè els topònims no s'han conservat gairebé mai. També coneixem el nom de coromines sota domini laic i eclesiàstic i molins a les ribes fluvials i als recs, especialment al llarg del Ter, des de Domeny fins al Pont Major.
- D) Tampoc oblidem els accidents geogràfics com els rius, les muntanyes, les comes (o collades), les fonts o les planes que, sovint, no han canviat de nom.

Aquests són els topònims més significatius;

1. **Ter.** Citat dotzenes de vegades amb noms lleugerament diversos com *Ticeris*, *Ticer*, *Tezer*, *Teder*... , sovint cultismes llatins dels escriptors per designar el nom popular, el mateix que avui dia.

- 2. Domeny.** Lloc o terme documentat des del segle X, primerament com un vil·lar i després com una vil·la segregada de *Parets Rufí*, entre Fontajau i Sant Gregori; en el segle XIII continuava sota domini del bisbe de Girona. Corresponia al sector oriental de l'antic terme de *Parietes Ruffini*, del qual s'escindí, encara que mantingué la dependència de la seva església parroquial de Sant Feliu. Des del segle X, la seva importància estava relacionada amb els extensos camps de secà a la riba nord del Ter. La densitat humana del seu terme era gran; a finals del segle XII es realitzaren diversos capbreus ordenats pel bisbe i el seu batlle on es documentaven prop de cinquanta masos i bordes que pagaven censos i altres drets al bisbe i els seus subalterns (Marquès, 1993, doc. núm. 340 a 342, 506-511). No ens hauria de sorprendre que aquest nombre encara hagués augmentat en el segle XIII.
- 3. Molins de Domeny.** Documentats del segle XII, se situaven a la riba de Ter, a la seva riba nord. Es documenten per primer cop en 1179, quan foren empenyorats els molins que en aquell lloc tenia Guillem Arnau de Sitjar pel bisbe de Girona (Marquès, 1993, doc. núm. 336). En 1245 el bisbe Guillem de Cabanelles deixà les rendes d'un d'aquests molins en testament al vestuari de pobres de la Seu (ADG, PM, núm. 181). En 1262, un altre document episcopal indicava que els molins episcopals de Domeny es trobaven al lloc de Vilarenys (ADG, PM, núm. 251). No sabem, amb seguretat, en quin lloc es localitzaven aquest molins, que no deixaren rastre, potser estaven a la llera d'algunes de les illetes que el Ter formava en aquella part del seu recorregut.
- 4. Fontajau.** Des del segle XII, l'antic terme de *Brugaria* rebia el nom de *Fonte Agello*, esmentat per primer cop en 1137, quan també s'esmentava, per primer cop, la seva església de Sant Ponç (ACSG, Pergamins) que n'era la parroquial des de feia no gaire temps. Les poques notícies del terme en el segle XIII deixen la impressió d'un espai densament poblat, amb masies escampades però sense cap nucli. Des del segle X o XI el terme era domini dels abats del proper monestir de Sant Pere de Galligants; en 1193, l'abat feia de mitjancer en una concòrdia sobre terres i un molí del terme (ADG, PM, núm. 63) i, en 1202, la venda d'unes cases a Fontajau recordava que el terme era alou de Sant Pere (ADG, PM, núm. 75); en 1218, l'abat firmà a Ponç de Roca, propietari del mas Roca, la possessió de la batllia del terme de Fontajau (ADG, PSF, s. n.), que la família Roca conservà durant segles.
- 5. Molins de Fontajau.** La riba nord del Ter, davant Girona estava ocupada per molins coneguts des del segle XII. En 1193 s'esmentava un molí situat a Fontajau en la concòrdia establerta entre Guillem de Roca i el seu germà Ponç de Fontajau (ADG, PM, núm. 63). No en tenim altres notícies, d'aquest molins, en el segle XIII. Segurament se situaven sota la terrassa fluvial sobre la qual s'aixeca el pla de Fontajau.
- 6. Sant Ponç.** Des de començament del segle XII, i no abans, s'esmenta per primer cop una església d'aquesta advocació a Fontajau, concretament en 1137, quan es va vendre una vinya situada a prop del temple (ACSG, Pergamins) que, d'altra banda, no devia ser gaire més antic (Canal *et al.*, 2003, 396-398). En el segle XIII no és un temple gaire esmentat en la documentació, però les *Rationes decimarum* citen la *fabrica* (obra) de l'església de *Fonte Agello* com una de les contribuents d'aquesta col·lecta papal (Rius, 1946, 99), per cert, amb una modesta aportació. A la *Geografia General*

de Catalunya, Botet explica que ...*les runes de la església de Sant Ponç es veuen encara prop del aygabarreig ab lo Ter del torrent de Fontajau, en los documents Fonte Agello* (Botet, 1913, 384). Avui aquestes resten han desaparegut.

7. Pont Major. El vell pont que creuava el Ter al nord de Girona era d'origen romà, però la documentació medieval no l'esmenta fins a la darrerïa del segle X (Martí, 1997, doc. núm. 120). Era conegut de diverses maneres; s'esmentava com el *Pont Major* en el testament de Bru de Bellmirall en 1212 (ADG, PM, núm. 95) i, també, en 1299 (ADG, DSF, núm. 434), però en 1262 era descrit com el *Pontem Gerunde* en un conveni entre diversos clergues de Sant Feliu sobre drets parroquials (ADG, ASF, Capellà Major f. 76). El fet que no sigui citat a gairebé cap dels testaments conservats del segle XIII vol dir, al nostre entendre, que no hauria estat objecte d'obres o reformes significatives al llarg d'aquells anys.

8. Pla de Casals (de la Manola). En un únic document del segle XIII, el pla que s'obria al nord de Pedret era conegut amb aquest nom en 1299 ja que un document d'aquell any situava un camp al lloc dit *Casals*, entre *el Pont primer i el Pont mitjà de Girona* (ADG, DSF, núm. 434), és a dir, entre el Pont Major i el Pont de Pedret. Les afrontacions afegien més certesa a la localització; el camp se situava a ponent del *rec dels molins de la Manola* i a tramuntana d'una possessió de *Montjuïc*. No sabem si aquest topònim de Casals corresponia a tot el Pla del Pont Major o només a algun indret més concret. Des del segle XI, el més habitual era el nom de *Pla de la Manola (Ammenola)* (Canal *et al.*, 2000, 73 i 105-106) i encara en el segle XIII els drets parroquials rebuts per Sant Feliu en aquell lloc eren situats ...*apud Menolam* (ADG, ASF, Capellà Major f. 76, perg. 8A). Dins el pla hi havia moltes hortes a ponent, cap al Ter, i alguns masos a llevant, com el mas *Xifre* citat en 1299.

9. Cementiri jueu. S'esmenta per primer cop en 1207, en una permuta de terres entre el bisbe Arnau de Creixell i l'ardiaca de l'Empordà, Arnau de Montpalau, on aquest va cedir al bisbe una finca de Cassà i, a canvi, va rebre unes terres episcopals, amb cases, horts i un farraginal, situades al peu del *Monte judaico*, entre dos torrents que davallaven des de la muntanya cap al Ter i tenia, cap a occident el [...] *cimiterio quod est alodium hebreorum [...]*, és a dir, el cementiri dels jueus, que aleshores ja existia i era, per tant, més antic (ACSG, LVB, s. n.); encara en 1257 trobem una vinya situada al peu de la muntanya de Montjuïc i sobre el *pla dels jueus*, en referència al lloc on aquests enterraven els seus morts (ADG, ASF, Cab. Major, núm. 15). Moltes làpides d'aquell cementiri es conserven al Museu dels Jueus. En 1999, aquest cementiri va ser explorat arqueològicament amb troballes notables (Palahí *et al.*, 2000, 243-246).

10. Pedret. Era i és el lloc situat entre el peu de la muntanya de Monjuïc i el riu Ter. Citat des de començament del segle XI. Ja, aleshores, es caracteritzava per les pedres que li donaren el nom; en 1155 Bru Calvet i Jordana van rebre una trilla amb els arbres i les pedres que allí havia, tot situat a prop de la font de Pedret i del camí. Sens dubte la referència a les pedres és del tot inusual i només s'explica pel seu valor econòmic, però també cal remarcar la referència a la *strada* o carretera que anava fins a Girona. Al llarg del segle XIII, Pedret només destacava per alguns elements singulars; al seu capdamunt es concentraven els molins –dits de *la Manola*–, el seu hospital –sovint citat com dels *lleprosos*–, la font pròxima –dita *font de Pedret*– i, a

final del segle, el pont sobre el Ter –el *Pont Mitjà*–, de vida efímera. Les informacions sobre les seves pedreres són força més escadusseres, però sabem que s'estenien al llarg del peu de la muntanya, des del Pla de Pont Major fins a sobre del burg de Sant Pere de Galligants, bé que no en tenim notícies abans del segle XIV. També resulta significativa l'absència de construccions, a banda del citat hospital i els propers molins de *la Manola*; la filera de cases que avui formen el carrer no aparegué fins al segle XIV (Canal *et al.*, 2000, 73-75 i 105-106).

- 11. Font de Pedret.** Lloc citat a finals del segle XII com a límit septentrional del terme de Girona. Esmentat en 1155, quan se cita la *via que va a la font de Pedret*, també en 1190 i 1194 com a límit septentrional de terme de Girona (Valls i Taberner, 1964, 126 i 127); en 1218 també era descrita en relació a una feixa de terra establerta per l'ardiaca de l'Empordà (ACSG, Pergamins). La font continuà en ús fins l'últim quart del segle XX i senyalà el límit amb el Pont Major fins que aquest fou incorporat al terme de Girona en el segle XVI (Canal *et al.*, 2004, 69).
- 12. Lloc d'Agulló.** No resulta fàcil la localització d'aquest indret: se citava per primer cop en 1167 i 1179, quan l'hospital de malalts de Pedret i la seva església eren descrits com la casa i l'església d'*Aguiunno*, respectivament (Canal *et al.*, 2000, 73-74). En el segle XIII, només trobem una referència topogràfica d'aquest lloc en 1291, quan es parla de la venda d'una peça de terra ...*sota la casa dels malalts de Pedret, indret d'Agulló* (ADG, PA, Sta. Anastasia núm. 22), però en trobem diverses entre els segles XIV i XVI i sempre relacionen l'hospital de Pedret amb l'indret d'*Agulló*, la qual cosa fa pensar que aquest era el nom de tot el sector nord de Pedret, segurament relacionat amb el canal o rec de la *Manola* ja que els recs també rebien el nom d'*agulla* o *agulló* en català antic (Alcover i Moll, 1968, 326).
- 13. Rec i molins de la Manola.** Antic rec que travessava el pla de Pont Major, aleshores *Pla de la Manola o de Casals* conegut des de finals del segle X (Canal *et al.*, 2000, 72-73 i 105-106) quan se'ls troba relacionats amb els sagristans de la Seu que en tenien la senyoria. La seva proximitat amb l'hospital de Pedret, que encara es conserva, es feia evident en 1291 quan es va vendre una terra situada ...*damunt els molins de la Manola i sota la casa dels malalts de Pedret* (ACSG, Pergamins). Amb moltes transformacions, aquests molins, amb la seva resclosa i rec, s'han conservat.
- 14. Hospital de Pedret (Sant Jaume).** Esmentat des de la segona meitat del segle XII. Era citat en 1167 i 1179 com la *casa de Aguiunno* i també era citada l'*església d'Aguiunno* en relació a unes donacions (Canal *et al.*, 2000, 73-75): malgrat la raresa del topònim, no hi ha dubte que ens trobem amb l'hospital de malalts de Pedret, amb la seva església o capella, puix que el segon document citava la donació d'una terra situada a la vora del Ter, a migdia de la citada església i a ponent de la *tinença dels lleprosos*, una altra forma de referir-se a l'hospital. Així ho feia el rei Alfons I quan donà *als lleprosos i malalts de Pedret* vuit *esquillats* de forment que rebia dels seus molins de Girona (ACA, Monacals, Molins de Girona núm. 40). En 1195, el testament d'Arnau de Palol deixava 15 sous als *infirmis de Petreto* (Marquès, 1997, doc. núm. 86). Tot fa pensar que aquest hospital no era gaire més antic; cap testament anterior a 1167 en feia esment. Al llarg del segle XIII, l'hospital fou objecte de donacions pietoses a nombrosos testaments que, en alguns casos el descrivien pròxim als molins de la Manola tal com feia el testament de Pere

Estruc en 1255 (ADG, PA, Sta. Anastàsia 22). En 1252, l'església de l'hospital és citada en un document sobre el burg de Sant Pere de Galligants, on s'esmenta que està orientat al nord *...versus ecclesie leprosorum* (ADG, PA, Ll.241, fol. 279). Però no va ser fins al segle XIV quan s'explica que aquesta església estava dedicada a Sant Jaume –l'advocació de Sant Llätzer sembla més tardana– (Canal *et al.*, 2000, 105-106). Tots aquests documents deixaven clar que l'hospital i el seu temple formaven un conjunt aïllat, sense edificacions properes, excepte els molins de la Manola.

15. Pont Mitjà. És la novetat més significativa que trobem en el lloc de Pedret en el segle XIII, cap al seu extrem superior. Des de final del segle tenim documentat un pont nou, dit *pontem medianum* als documents, del qual no en sabem gaires coses dels seus orígens, tot i que no podia ser massa antic. En 1283 s'esmentava per primer cop quan Pere Ferrer i Berenguera *hereditaren* la seva filla Gueraua amb una feixa de terra situada [...] *in capite pontis mediani* [...] que afrontava a orient amb un camí públic, sens dubte el de Pedret (ADG, PSF, s. n.). Més claredat ens n'ofereix un altre de final de segle, on s'explica que l'any 1296 Vidal de Batet va vendre a Bonanat de Puig un camp situat al *lloc de Casals*, que el document situava entre el *Pont primer* –cal llegir el Pont Major– i el *Pont mitjà* de Girona (ADG, PSF, s. n.). Les afrontacions aclarien encara més la situació, car situaven a ponent del camp el rec dels molins de la Manola i al sud la *casa dels malalts de Pedret*; molt a prop del citat hospital se situava aquest *pont mitjà* del qual no en tornem a tenir notícies. Potser les riuades se l'endugueren poc després i malgrat diversos intents en els segles posteriors, el lloc no es consolidà com a pas del Ter. Sabem que en els segles següents s'intentà d'aixecar novament aquest pont, però sense èxit (Marquès, 1979, 32-33).

16. Montjuïc o Barrufa. La muntanya ha estat coneguda amb diversos noms durant l'edat mitjana. El més antic fou el de *Miralias* o Miralles des de començament del segle XI, avui aquest nom ha desaparegut, però encara podem identificar els topònims de Can Miralles i Can Miralletes al peu de la muntanya (Canal *et al.*, 2004, 63-64). Al llarg del segle XIII en els documents s'alternaven dos noms per a la muntanya; *Montjuïc* en 1207, 1252, 1278, 1295 i 1299 o *Barrufa*, més antic, en 1216, 1259, 1262 i 1278. La major part tractaven de cessions, establiments o vendes de vinyes i terres; la muntanya dóna la imatge d'un espai densament explotat per activitats agrícoles de secà. El nom de Montjuïc –des de 1207– cal relacionar-lo amb l'establiment de cementiri d'aquesta comunitat al peu de la muntanya, en una data, segurament, no gaire anterior. La muntanya era dividida entre diversos termes i parròquies; el sector de ponent, que mirava al Ter, quedava integrat a Pedret (Girona), mentre la part septentrional formava un continu amb el pla de la Manola o de Pont Major tot plegat pertanyent a la parròquia de Sant Feliu; el sector més enlairat s'allargava cap a Olleda i Campdorà formant la parròquia de Santa Eulàlia Sacosta. Finalment, els pendents cap a ponent formaven part del terme de Sant Daniel.

17. Les Planes. Altiplà situat entre la Vall de Sant Daniel i Campdorà, antigament havia format part del terme de la villa d'*Elzeda* –Olleda–. Documentat una vintena de vegades en els segles XIV i XV, només el trobem esmentat dues vegades a finals del segle XIII, en 1288 i 1292, quan foren establerts dos vinyars situats en aquell lloc, dins la parròquia de Santa Eulàlia Sacosta (ADG, PA, Girona núm. 102 i 103). En 1292 s'es-

tablí a la muntanya de Girona, indret de Planes, una altra vinya que afrontava amb diversos torrents i erms i era travessada per un camí que anava a Campdorà (Marquès, 1997, doc. núm. 381). Els documents posteriors també indiquen un espai rural molt afectat per usos agrícoles, on les vinyes, oliveres i altres arbres i arbustos conreats, com els avellaners, eren abundants.

- 18. Campdorà.** Antic terme o vil·la documentada des del segle X al nord de Girona. Des del segle XI, formava part de la parròquia de Santa Eulàlia Sacosta (Canal *et al.*, 2003, 237-240). Al llarg del segle XIII apareix generalment de forma indirecta, bé en relació al camí que portava el seu nom, bé com el lloc de procedència de veïns que tenien terres a lloc propers com Olleda o Montjuïc. No disposava d'església pròpia, però la seva condició de vil·la amb terme propi resulta indiscutible.
- 19. Camí de Campdorà.** Via que comunicava Girona amb Campdorà. En 1216 s'esmentava una vinya de Montjuïc que afrontava amb *la via que va a Campdorà* (ACSG, Pergamins) i en 1278 era descrita com el *camí que va de Girona a Campdorà* en relació a una terra situada a la muntanya de *Barrufa*–Montjuïc– (ACSG, Pergamins). La via començava davant el cenobi de Sant Pere de Galligants i pujava per la *costa* cap al temple de Santa Eulàlia i Montjuïc, on seguia cap als masos d'Olleda i Campdorà fins davallar cap al pla del Ter (Canal *et al.*, 2003, 409).
- 20. Mas Olleda.** En el seu origen havia estat una vila amb terme propi tal com era descrita en 1015, quan s'explicava que Sant Daniel afrontava al nord *...ipsa villa que dicunt Elzedda* (Marquès, 1997, doc. núm. 6); veïna de Campdorà, al nord, i el pla de la Manola, a ponent, tal com recordava un document de 1066 (Pruenca i Marquès, 1995, doc. núm. 22). No tenim cap notícia d'aquest lloc en el segle XII, però en el XIII ja ha perdut la seva singularitat; en 1262 la recaptació de les *primícies* parroquials de Sant Feliu tenien lloc [...] *apud Pontem Gerunde, apud Olledam, apud Barufam et apud Menolam [...]*; és a dir, cap al Pont de Girona, cap a Olleda, cap a Barrufa–Montjuïc– i cap a la Manola (ADG, DSF, Capellà major f. 76)–. En 1278 els textos parlen dels *masos d'Olleda* al nord de Montjuïc –sembla la referència a un veïnat–(ACSG, Pergamins) i en 1286 s'esmenta el *mas d'Olleda* de la parròquia de Sant Feliu de Girona (ADG, DSF, núm. 314). En 1295, el mateix mas fou establert per Ramon Renall a canvi d'una entrada de 200 sous i 2 sous de cens (AHG, APA, núm. 203). El topònim i el lloc han sobreviscut fins avui amb el nom de *mas Aulet*, entre Montjuïc, Campdorà i el Pont Major.
- 21. Aspirà.** Topònim molt antic, possiblement d'origen romà i transcrit ja a documents anteriors a l'any 1000. El trobem a diversos llocs de la serralada de les Gavarres, la qual cosa fa pensar que pot haver estat un nom genèric de tota la serralada en l'antiguitat. Com a topònim proper a Girona el trobem en 1197 en relació a una vinya que tenien els germans Arnau i Guillem d'Escala *...a la muntanya de Girona, al lloc d'Aspirà* (ADG, PA, Girona núm. 27). En 1228 apareix el nom d'*Aspirà* com un dels topònims genèrics, juntament amb les valls de *Bascona* i *Basconella* (ACSG, ASS, 7, 142). El mateix any, l'abat de Sant Feliu lloà l'establiment d'una vinya situada *...al coll d'Aspirà* (ADG, PSF, s. n.). en 1259 un document força més aclaridor situava una masada de terra al lloc dit *Pujades*, a la Vall de Sant Daniel i la situava entre el *torrent d'Aspirà* i el *camí que va a Aspirà* (ADG, PSF, s. n.). En 1267 i 1293 s'esmentaven altres

vendes i establiments al lloc d'*Aspirà*, descrit sempre com un lloc muntanyós (ADG, PSF, s. n.). D'acord amb totes aquestes referències, entenem que *Aspirà* era, en el segle XIII, el topònim de la serralada que tancava la vall de Sant Daniel i Vilaroja per llevant, substituint l'antic topònim de *ipsas Presas* que tenia en el segle XI.

22. Galligants. Citat als documents generalment com el *Gallicantu*, feia de límit entre els burgs de Sant Feliu i de Sant Pere.

23. Camí de Monells. Antiga via que procedia de Girona i per la Vall de Sant Daniel, travessava el massís de les Gavarres fins Monells i el Baix Empordà. Esmentada repetidament des del segle X i XI (Canal *et al.*, 2003, 408-409). S'esmentava en 1276 en relació a una vinya i un bosc situats a la muntanya i parròquia de Sant Feliu de Girona, al nord del *...camí que va a Monells* (ADG, PSF, s. n.). En 1292, una vinya amb bosc, dita de *Rovela*, situada a la parròquia de Sant Daniel, limitava al sud amb *...el camí públic que va de Girona a Monells* (AMG, CPG, núm. 91). Era, aleshores, una connexió significativa per a les nombrosos veïnats i masos que s'escampaven pel secor nord del massís muntanyós.

24. Sant Daniel. El monestir benedictí de Santa Daniel és una de les institucions que pot ser coneguda de la Girona medieval gràcies a la publicació que Josep Mª Marqués va fer del seu *Diplomatari* en 1997, on es transcriuen més de tres-cents documents del segle XIII (Marquès, 1997). L'estructura del temple i les seves dependències conserven alguns elements romànics, per tant ja existents en el segle XIII; la façana, parcialment conservada, dona accés a un temple de nau única amb planta de creu grega, no gaire freqüent a casa nostra; el creuer es corona amb un cimbori de regust semblant als propers de Sant Pere de Galligants i Sant Nicolau. El pis inferior del seu claustre ha estat datat de finals del segle XII i començament del XIII. No sembla haver estat objecte de grans obres al llarg del segle XIII; en 1206 es documenta la construcció de la seva infermeria, segurament allunyada del conjunt monàstic, i en 1277 hi trobem una deixa testamentària per a la coberta del dormitori conventual (Marquès, 1997, 47). La comunitat de monges oscil·là fortament al llarg del segle, amb un mínim de 8 i un màxim de 24 (Marquès, 1997, 49). Entre les abadesses i prioros del monestir figuren dones de les més granades famílies com Agnès de Sitjar, que fou abadessa entre 1197 i 1240, Berenguera de Palera (1243-1254), Berenguera de Palagret (1255-1283) o Cecília de Foixà (1283-1292); però altres famílies com els Peratallada, els Gironella, els Bas o els Darnius també hi foren presents. Sabem que des de començament del segle el convent tenia a prop un petit nucli poblat, tal com manifesta la referència a les cases de *na Olivera*, d'en *Deulofeu*, d'en *Berenguer de Riera*, i també les cases de l'*ebdomadarius* o capellà del cenobi, tot a llevant de la paret del monestir i a nord del Galligants (Marquès, 1997, doc. núm. 111); tot fa pensar en un petit nucli, potser una sagrera a tocar de l'abadia. El temple també acomplia funcions parroquials a la Vall, com a sufragani de Sant Feliu; per això trobem referències a la parròquia de Sant Daniel en 1195 i 1207 (Marquès, 1997, doc. núm. 88 i 111), i també al seu capellà i les dècimes que rebia en 1280 (Rius, 1946, 98). La seva Vall estava profusament poblada amb masos; en 1292 s'esmentaven els masos Joan, Pi i Volta (Marquès, 1997, doc. núm. 400), mentre ja havien estat esmentats anteriorment els masos Preses, Carrera, Vassall, Codines i Miralles (Marquès, 1997, 30-31), a més del

mas de Roca o *Daroca*; el seu propietari tenia la possessió de l'extensa horta de *Daroca*, a ponent de la ciutat.

- 25. Mas Preses.** En 1227 s'esmentava com el lloc on hi havia una vinya i un bosc que no s'havien cultivat des de feia anys i on es va fer un nou contracte d'establiment amb el consentiment de l'amo del mas Preses (ADG, PSF, s. n.). En 1264, el dit mas fou venut a Guillem de Planes, capellà de Sant Feliu, per 560 sous; el document afegeia que es trobava dins el terme de la parròquia de Sant Feliu (ADG, PSF, s. n.). Cal tenir en compte que aquest topònim el trobem en el segle XI com el nom de la serra que tancava la vall de Sant Daniel per la banda de llevant (Canal *et al.*, 2003, 314 i 316, notes 3 i 4). En aquest punt hem de recordar la localització de l'actual mas Preses, a llevant del monestir.
- 26. Font Vermella.** Cal pensar que pot tractar-se d'una referència a la coneguda Font del Ferro, a la Vall de Sant Daniel. Es citava en 1256, quan la donació d'una vinya als pobres de l'Hospital de Sant Pere o de la Seu esmentava la seva proximitat a la font (ACSG, Pergamins). La tornem a trobar en 1298, quan també era citada en relació a la venda de dues vinyes situades a la muntanya de Girona, al lloc de la Font Vermella –*Rubea* o Roja al document– (ACSG, Pergamins). El fet que les citades vinyes tinguessin al nord el *camí públic de Monells*, ens confirma la seva localització, al lloc enlairat de la Vall de Sant Daniel on encara la trobem.
- 27. Vall Bascona.** Topònim molt antic, esmentat ja en el segle X (Canal *et al.*, 2003, 315-316). Era el topònim més antic per referir-se al conjunt de la Vall que, amb el temps, prendria el nom de Sant Daniel. Eren dos topònims que coexistiren, durant un temps, però en el segle XIII es troben diferenciats; La Vall de Sant Daniel defineix la part central i septentrional de la Vall, amb nombrosos alous del monestir, mentre a la meridional, amb la capçalera del Galligants, dominava el topònim *Bascona* i els alous de la Seu de Girona. El seu paisatge era ple de vinyes i boscos, en alguns casos propietat de grans famílies com els Escala o el Sitjar, ciats des de 1193 i 1195 (ADG, PA, Girona núm. 140 i 141), o els Estruc, en 1259 (ADG, PA, Girona núm. 142). Diversos documents citen la *carrera que va a Vall Profunda* com un dels elements definidors (en 1195, 1233 i 1273); aquest camí podria ser una branca de la via que travessava el massís de les Gavarres des de Sant Daniel fins a Monells i passava sota la muntanya dels Àngels, documentada ja en el segle XI (Canal *et al.*, 2003, 408-409). La Vall, juntament amb la veïna de *Basconella* i la muntanya d'*Aspirà*, formava part de la parròquia de la Seu; per això, en 1228 el bisbe Guillem de Cabanelles lliurà els seus delmes i primícies al sagristà segon, Arbert de Calonge, incloent-hi els alous dels jueus que hi tenien propietats (ACSG, ASS, 7, núm. 142).
- 28. Torre de Vall.** En 1261, les germanes Blanca i Agnès, filles de Guillem Bru i Ermessenda, acordaren el repartiment de l'heretat dels seus pares. Entre les seves propietats hi havia una casa o *força* amb tot l'honor que tenia des del monestir de Sant Daniel fins al coll d'*Aspirà*, a l'extrem oriental de la Vall, amb tots els drets, dominis i delmes pertanyents a dita *força* (AHG, APA, núm. 5). Aquesta ja existia en 1237 i, aleshores, se citava la *torre de Guillem Bru*, propera al camí que anava a Palol d'Onyar i al riu Galligants (ADG, DSF, Cap. Major f. 164), par tant, a migdia de la Vall. En 1268, la citada Blanca comprà al bisbe Pere de Castellnou, els seus drets

sobre la *Torre de Vall*, situada a la *parròquia de Sant Feliu i de Sant Daniel*, afegia el text (ADG, PC, i div, s. n.). Sembla clar que en el segle XIII els Bru disposaven d'una extensa propietat a la Vall de Sant Daniel, amb un extens alou i una casa forta; un model de residència suburbana de les classes dirigents que sembla tenir certa implantació en el segle XIII. No tenim cap notícia posterior d'aquesta torre o casa forta, que potser hagi estat la predecessora de la posterior Torre d'en Rosés.

29. Puig Bec. En 1292, la priora de Sant Daniel va vendre els seus drets sobre una vinya i un bosc, dit de *Rouela*, situat al *Puig Bec*, a la parròquia de Sant Feliu, que tenia al sud el *camí que va de Girona a Monells* (AMG, CPG, núm. 91). No tenim cap altra referència medieval a aquest lloc, però la seva descripció fa pensar que ens trobem al turó dit *del Calvari* des de l'edat moderna.

30. Puig de Gironella. Uns 200 metres al sudoest del castell i torre de Gironella s'aixeca un turó conegut a l'edat mitjana com el *Puig de Gironella*, actualment ocupat pel barri de Torre Gironella. Era un espai de molts vinyals, tal com explica un document de 1298 on se n'esmentava una i una trilla de domini de la Sagristia Segona de la Seu, veïna d'altres vinyes, propietat de Simó de Gironella, *castlà* del citat castell; la propietat era veïna de la cruïlla de camins que anaven des del peu de la torre cap a Sant Daniel –al nord– i cap a Vilarroja, a migdia (ACSG. Pergamins). A migdia del turó s'hi trobaven pedreres de la Seu, al lloc conegut com Vallnegra, tal com explica algun document del segle XIII (1357).

31. Puig Aguilar. Topònim documentat des del segle XI, tot i que, probablement, era més antic (Canal *et al.*, 2004, 63-66). Estava habitat i explotat des de molt antic, ja en 1196 s'esmentava un mas que pagava les dècimes a la parròquia de la Seu (ACSG, LSM, 102-102v.). És molt freqüent que, en sentit més genèric, el Puig sigui també dit la *Muntanya de Girona*. Les oliveres i les vinyes semblen formar el paisatge més habitual. A finals del segle XIII el trobem esmentat en relació a la *font del Puig Aguilar* que els frares dominics volien canalitzar per conduir aigua fins al seu convent (ACSG, Pergamins). No el tenim gaire documentat en aquell segle, en contrast amb la vintena de vegades que és citat en el XIV.

32. Coll de Deugràcies. El trobem citat per primera vegada en 1233, quan s'esmentava l'establiment d'una vinya, envoltada d'altres vinyes per totes bandes (ACSG, ASS, 7, 258). En 1237 es dibuixa la seva localització quan es recordava la disputa i concòrdia entre el sagristà segon de la Seu i el capellà de Sant Feliu sobre les primícies de les vinyes que hi havia entre el camí que anava a Palol d'Onyar, el *collem de Deugracias* i el riu proper a la torre de Guillem Bru (la torre de Vall citada més amunt) (ADG, DSF, Capellà Major f. 164). Aquests límits ens fan afirmar que el citat coll, densament ocupat amb vinyes al seu voltant, se situava al capdamunt de la riera de Galligants, en el pas entre la seva vall i a Vall Preona, cap a la Muntanya dels Àngels.

33. Coll de Comallonga. Citat des de 1218, quan s'esmentava la venda d'una vinya situada al *lloc de Comallonga*, a la muntanya de Girona (BDC. PDM, núm. 5). En 1244 i 1267 se'ns descriuen vendes i establiments de vinyes situades *apud collem de Comalonga*, a la muntanya d'Aspirà (ADG, PSF, s. n.). Tot plegat ens fa pensar que

el coll era un dels passos que permetia superar la serralada que tancava la Vall de Sant Daniel a ponent, probablement al seu extrem nord-est.

- 34. *Bec Eixut*.** Topònim referit al pla dit avui de Vista Alegre, al sud de la Ciutat Vella, entre la muntanya i l'Onyar; dominat per camps i trilles de secà. El nom sembla aparèixer durant el segle XIII; no el trobem fins 1289, quan s'esmenta una trilla dels frares mercedaris *al lloc del Bec Eixut*, que afrontava a ponent amb l'Onyar (BDC, PDM, núm. 31). Un segle abans, en 1199 i 1209, dels camps situats en aquest lloc se'n deia *cap al Resclús* –la resclosa– (ACSG, Pergamins). La documentació del primer terç del segle XIV identifica millor la seva situació; els camps i trilles del *Bec Eixut* limitaven amb l'Onyar i fou en aquest lloc on s'edficà i era situat el convent del Carme des de finals del segle XIII, a banda de les feixes de terra donades pels mercedaris a canvi d'altres on bastiren el seu convent des de 1326.
- 35. *Vallnegra*.** Aquest topònim corresponia a una petita vall solcada per un torrent del mateix nom que s'obria a llevant de la ciutat, en el pendent muntanyós de les Pedreres i un xic més enllà de l'actual Costa de la Llebre; un racó ocupat per horts, vinyals i trilles, amb alguna pedrera esmentada en el segle XIV segurament en relació amb el proper convent de Sant Domènec. La vall s'esmentava per primer cop en 1187 en relació amb un vinyal situat *al lloc dit de Vallnegra*, a llevant d'un camí públic (ADG, CPJ, s. n.), probablement proper o idèntic al carrer del Portal Nou. La seva proximitat a les possessions de Sant Martí Sacosta se'ns fa present en aquell document i també en 1214, quan hom descrivia una peça de terra situada *apud Valle Nigra* –cap a la Vall Negra– que tenia a cerç l'alou de Sant Martí Sacosta (ADG, CPJ, s. n.). També s'esmentava, en 1229, una trilla amb cases comprada per Guillem de Tallada, que tenia al sud el *torrent de Vallnegra* i a orient el *carrer que va a Sant Martí* (ADG, CPJ, s. n.); en aquest cas el lloc descrit se situava més cap a ponent i cap a la ciutat, en un espai que ja s'estava urbanitzant, al capdamunt i al nord de les escales de la Llebre –el carrer d'en Tallada en el segle XIII– i a ponent de la travessa del Portal Nou que, aleshores com ara, anava cap a Sant Martí. En els anys centrals del segle se'ns fa present repetidament aquesta propietat d'en Tallada; en 1245 es trobava al sud d'un hort situat *a la Vallnegra*, sense més precisions (ADG, CPJ, s. n.) i en 1248, un hort i trilla de Bernat Pinya, *a la Vallnegra*, tenia a migdia *l'honor* –la propietat– d'en Tallada (ADG, CPJ), Més cap al sud, en els dominis del sagristà de la Seu a migjorn de la *Vilanova*, es parlava, en 1287, del *carrer de Vallnegra*, però es tractava d'una indicació de proximitat o de direcció (ACSG, ASS, 7, 241).
- 36. *Surbi*.** Era un indret situat al sector meridional de la *Muntanya de Girona*, immediat al *Puig Aguilar* i l'Onyar. S'esmentava en 1233 en relació a la venda d'una vinya situada a la *Muntanya de Girona, indret de Surbi i alou de Sant Martí Sacosta* (ADG, PA, Girona núm. 134). En 1234, fou deixada en testament per Bernat d'Escala, nebot del comprador (Marquès, 1997, doc. núm. 189). Alguns documents del primer terç del segle XIV són més precisos; en 1316, una terra establerta al *lloc de Surbes*, limitava al nord amb *el camí públic que va de Girona a la Vall Profunda* –Vall Preona– (ADG, PA, núm. 136); un camí que transitava sobre la carena del Puig Aguilar. Entre 1332 i 1338 s'esmentava la torre o casa forta de *Surbes*, adquirida pels frares mercedaris, amb els seus camps i avellaners; el conjunt limitava amb el citat camí, l'Onyar i la muntanya del *Puig Alguer* (BDC, PDM núm. 65 i 75).

- 37. Onyar.** Citat de moltes maneres diverses –*Undaris, Onnar, Onnare, Undare...*–; sempre referides a un topònim pronunciat de la mateixa manera que ho fem ara.
- 38. Pont estret (i trencat).** Citat des de final del segle XII en el límit meridional del terme de Girona, concretament en 1190, hom es referia al *pontem fretum* (Guilleré, 2000, doc. núm. 2). Ja aleshores era un pont mig desfet potser d'origen romà que comunicava l'antic accés a Girona des de Palau Sacosta i, tot travessant l'Onyar, per l'actual carrer del Carme fins al carrer d'Albereda. En 1246 i 1259 s'esmentaven diverses feixes situades al *Ponte fracto* i pertanyents a jueus; la primera anava *des de la muntanya fins al riu clar d'Onyar* (BDC, PDM, núm. 9 i 18). En 1290 unes altres feixes de jueus eren situades *ad pontem fractum*, sota domini del castell de Gironella (ACSG, Pergamins).
- 39. Resclús.** Des de finals del segle XII apareix el topònim *Resclus* –resclosa– a la riba de l'Onyar i al sud de Girona. Esmentat des de 1130 (ACSG, LSM, f. 86), apareix als document com un punt de referència –*ad ipsum Resclus*–, sense cap indicació de les seves característiques o localització concreta. En 1196 (ACSG, LSM, f. 102-103) i 1198 (ACSG, ASS, 7, 1) els sagristans de la Seu tenien el domini de diverses feixes de terra situades *vers Resclus* o *al Resclus*, immediates al riu Onyar –a ponent– i a la *strata* o carretera, avui el carrer del Carme. Al llarg de la primera meitat del segle XIII, diverses vendes i donacions de camps i feixes se situen a prop de l'Onyar i vers o cap al *Resclús* (ACSG, ASS, 7, 223). En 1283, un document fixa millor la seva localització quan esmenta un hort *situat al cap de l'Areny, lloc de Resclus*, que tenia a occident i a migdia l'Onyar (ACSG, Pergamins), la qual cosa potser permet situar la resclosa propera al gir que fa l'Onyar –de l'est cap al nord– quan entra al pla de Girona. Aquesta resclosa hauria d'estar relacionada amb l'existència d'un rec, del qual, però, no en tenim constància.
- 40. Roca “pediculosa”.** Indret situat entre Girona i Vileroja. S'esmenta des de 1196, quan un document ens explica que Guillem i Arnau Sunyer van vendre a Pere Isern la vinya dita de *Roca Pediculosa* (ADG, PA, Girona núm. 157). Un altre document de 1212 aclareix que la mateixa vinya, venuda un altre vegada, aquest cop a Arnau d'Escala per 1100 sous, estava a Vileroja i tenia, a llevant, la *Rocha pediculosa* (ADG, PSF, s. n.). Tot això ens fa pensar que la dita *Roca* es trobaria entre els límits de Vileroja i Girona, en el sector meridional de la *Muntanya de Girona* o *Puig Aguilar*.
- 41. Vila-roja.** Vila documentada des de començament del segle XI en els quals la defineixen limitant amb el terme de Girona, cap a ponent. Formava part del terme parroquial de Sant Feliu de Girona (Canal *et al.*, 2003, 316-317). En el segle XIII, les dades sobre aquest terme estan relacionades amb els alous que tenien els sagristans de la Seu i els pabordes de Sant Feliu, a més dels drets feudals que retenien els Gironella, que en 1246, van vendre a la Pia Almoina els seus drets sobre el mas Carrera i el mas Torrent (ADG, PA, Vileroja núm. 81). Si bé també hi havia camps de conreu, al terme de Vileroja, que no presentava cap nucli compacte, hi dominaven les vinyes i els avellaners; en 1211, un vinyal situat *cap a Vileroja* n'estava envoltat d'altres i d'avellaners i altres arbres no especificats (ADG, PSF, núm. 31). Cal, però, pensar que els masos situats en la zona baixa del terme tindrien també camps de conreu.

- 42. Monte Eusebio.** Petit terme o vilar al sud de Girona, avui la barriada de Montilivi. Conegut des del segle X, formava part de la parròquia de Sant Feliu de Girona i era conegut habitualment com el *Monte Eusebio* o el *Monte Eribio* (Canal *et al.*, 2003, 291-292). El seu terme era definit com un vilar en 1239, quan hom descrivia una coromina que el convent de Sant Daniel tenia *...in villario quod vocant Mons Eusebius...*, al sud de l'Onyar (Marquès, 1997, doc. núm. 176). El seu terme era molt rural, com ho demostren els quatre masos que el testament d'Arnau de Palol deixà al dit convent en 1195 (Marquès, 1997, doc. núm. 86), entre els quals, el mas Llobet i el mas Gener, eren citats en altres documents del mateix cartoral. A banda dels dominis de Sant Daniel, al terme també hi tenia possessions l'abadia de Sant Feliu (vinyes) o la Seu, que en 1278, tenia el domini d'un mas aleshores ja extint, dit *d'Esperapans* (ADG, PA, Palau Sacosta, 3). Són una mica més tardanes, del segle XIV, les notícies sobre el rec Gornall i la torre i possessions d'aquella família.
- 43. Camí de Palau.** Antiga via d'entrada a la ciutat des de migdia, en ús des d'època romana com demostren els mil·liaris trobats a Palau Sacosta (Canal *et al.*, 2003, 106-107). El camí era citat en 1165 quan hom esmenta un vinyal de la sagristia segona de la Seu que limitava a orient amb l'Onyar, la *strata que va a Palau*, a occident, i una terra de Sant Martí Sacosta, a cerç (ACO, VIII núm. 1), una mica al sud del lloc on s'aixecà l'Hospital Nou. En 1255, una fracció o *morabatinada* d'un camp era situada entre el *camí de Barcelona*, a occident, i la *carrera pública*, a orient (ADG, ASF, fol. 99); aquesta última era, sens dubte, el *camí de Palau*, l'actual carrer de la Rutlla. En 1297, sembla aquest el *camí públic* citat com a límit oriental dels drets i possessions que Pere de Gornall tenia i va vendre a Gironella del Pla (AHG, PH, núm. 215).
- 44. Camí barcelonès.** Citat repetidament al llarg del segle, tot i que era molt més antic ja que sembla una variant més planera de la via que anava a Girona pujant per Palau Sacosta. Apareix sovint relacionat amb l'Hospital Nou; el seu tram final cap a Girona travessant el pla, coincidia amb el carrer Migdia. En 1211, l'alou on es va fundar aquest tenia a llevant l'Onyar i a ponent el *camí barcelonès* (AHG, PH, núm. 19). De la mateixa via se'n parlava més avall, en 1255, en relació a una coromina de Sant Pere de Galligants (ADG, ASF, fol. 99). Al costat de ponent, diverses feixes i coromines, de domini de Sant Daniel, tenien el *camí* a llevant (Marquès, 1997, doc. núm. 320 i 375).
- 45. Coromina de Gornall.** A banda dels masos, el Pla de Girona contenia extenses parcel·les conreades, propietat de grans personatges i institucions, com aquesta coromina de Gornall, nascuda en 1201 quan Pere de Gornall comprà a Andreu, propietari del mas Pla, una part d'un mas situada *...al pla, a la parròquia de Sant Feliu, al lloc dit Cuguçacs...* (AHG, PH, núm. 14), al sud del rec del mateix nom. Sabem que en 1235 aquest *honor* dels Gornall tenia una altra extensa coromina, en el domini de Sant Feliu, que arribava fins al Güell (ADG, PSF, s. n.). Aquesta possessió restava a ponent de l'Hospital Nou i el *camí barcelonès*, com indica l'establiment d'una morabatinada, en 1255 (ADG, ASF, Arx. fol. 99). Finalment, en 1297, un altre Pere de Gornall vengué totes les possessions del Pla al seu cosí, també dit Pere de Gornall, per 2000 sous (AHG, PH, núm. 215).

- 46. Coromina de Vilabertran (Lauadora).** Citada des del segle XI, quan pertanyia als cabiscols de la Seu (Canal *et al.*, 2003, 267-268). Una part d'aquesta extensa propietat fou donada en 1131 al monestir de Santa Maria de Vilabertran (EMV, núm. 472). En 1277 i 1279, l'abat del monestir l'establí i tot seguit la vengué a Pere de Fontclara per 1560 sous, amb tots els drets i censos; aleshores ja estava parcel·lada i dividida en feixes que conreaven mitja dotzena de gironins establerts (ADG, PA, Pla de Girona 223); el document especifica que la coromina se situava *en el terme de Girona*; això ens permet assegurar que es localitzava entre el límit amb Gironella del Pla, a migdia, i l'alou de l'Hospital Nou, a tramuntana, del qual n'era veí, segons explica un document de 1289 (Marquès, 1997, doc. núm. 375).
- 47. Gironella del Pla.** Terme citat des del segle XI, inicialment vinculat al domini comtal i, des d'aleshores, relacionat amb la família dels Gironella, castlans i feudataris comtals a Girona, dels quals en prengué el nom des de començament del segle XIII. També era conegut com el Pla de Girona i se situava a migjorn de la ciutat, amb l'Onyar a llevant, el terme de Palau Sacosta a migdia, Salt i Santa Eugènia a ponent i el terme de Girona (Cuguçacs) a cerç. (Canal *et al.*, 2003, 266-269). Els Gironella tractaven aquest feu com un alou gairebé privat; per això en 1201, Ramon de Gironella el donà com a garantia de la dot que Saurina, la seva futura esposa, havia de rebre en esponsalici (EMV, núm. 710). El seu terme estava dominat per grans masos i extenses coromines sota domini d'institucions eclesiàstiques com les abadies de Sant Feliu i de Sant Pere o el priorat de Sant Martí Sacosta, a banda d'aloers com els Gornall o els Vilademany. A banda del terme, també hi havia un nucli de població amb aquest nom; per això trobem un camí que conduïa a Gironella del Pla i diverses cases citades en 1217 (ADG, PM, núm. 4), segurament a prop del lloc on, en el segle XIV, trobem la Torre o *Força* de Gironella del Pla de la qual no en coneixem la localització exacta.
- 48. Camí de Gironella del Pla.** En 1265 i 1278 s'esmentava la via *que va a Gironella del Pla*. La primera referència situava el camí *que va de Girona a Gironella del Pla*, al nord d'unes feixes de terra del mas Pla i al sud del rec de Cuguçacs (ACSG, Pergamins), mentre que en 1278, dues feixes properes a l'Hospital Nou afrontaven a tramuntana amb el *camí que va de l'Hospital a Gironella del Pla* (ACSG, PDS, núm. 161); en tots dos casos, se situava en sentit est-oest i proper a la cruïlla amb el *camí barcelonès*, molt a prop o davant mateix l'Hospital Nou, des d'on devia descriure una corba cap a migdia fins arribat al nucli de Gironella del Pla.
- 49. Mas Mascardell.** Un dels masos més importants del Pla de Girona, en el límit de la ciutat amb Gironella del Pla. En 1246, una parcel·la o *quadró* del mateix mas fou venut a l'Hospital Nou (AHG, PH, núm. 60). Sabem que en 1261 el mas era veí d'una coromina que el sagristà segon de la Seu establí a Gironella del Pla (ACSG, LSM, 109v.). El mas devia ser una propietat en alou dels Mascardell, una important família citada amb nombroses possessions a Girona i el seu voltant des de la segona meitat del segle XII. La seva localització ens és desconeguda.
- 50. Mas Eres.** En 1235 se citava per primer cop aquest mas, quan s'esmentava una coromina que l'abat de Sant Feliu establí, situada al Pla de Girona i al nord del *mas de Areis*, tot, a llevant del riu Güell (ADG, PSF, s. n.). En 1258, el seu propietari, Pere

d'Eres, aconseguí l'establiment d'una coromina de domini de la Pia Almoina, situada al nord del seu mas (ADG, PA, Girona núm. 223). Tot fa pensar que el mas era extens i se situava a ponent del pla, en el límit amb Santa Eugènia i Salt.

- 51. Mas de Pere de Viloví.** En el mateix document de l'any 1235, la coromina de Ramon de Bas, abat de Sant Feliu, era establerta a Pere de Viloví amb la condició que hi fes un mas i ell i els seus successors es fessin *persones pròpies* de l'abat (ADG, PSF, s. n.). Els límits d'aquest futur mas se situaven dins el terme de Girona, al Pla, entre els honor de Pere de Gornall i del mas Eres, a llevant i migdia, i el riu Güell, a ponent, la qual cosa ens permet situar-lo, a grans trets, en l'entorn del Parc Central i les estacions actuals de tren i autobusos.
- 52. Mas Iugador.** En 1276, el monestir de Sant Daniel reconeixia a Martí Ermengol la possessió del *mas Iugador*, al Pla de Girona, amb *...les cases, borts, homes i dones, vinyes, terres cultes i ermes i tots els arbres...* (Marquès, 1997, doc. núm. 320). Els drets que en tenia el monestir procedien del testament d'Elisenda de Vilademany (Marquès, 1997, doc. núm. 135), que ja citava la presència dels Ermengol en aquell *honor*, però sense referència a cap mas; dels *honors* dels Vilademany al Pla de Girona ja se'n parlava en el segle XII, concretament en 1138 (ACSG, ASS, 8, 1). En 1289, hom citava les tinences o possessions del mas *Iugador*, situades al Pla de Girona, a ponent del *camí barcelonès* (Marquès, 1997, doc. núm. 375). Tot plegat ens fa pensar que un *honor* o coromina que els Ermengol tenien sota domini dels Vilademany, fou convertit en un mas entre 1225 i 1276; un cas freqüent al Pla de Girona al llarg del segle XIII (Canal *et al.*, 2003, 356-361).
- 53. Mas Bisbal.** En 1238, s'esmentava una coromina situada davant el mas de Bernat Bisbal (AHG, PH, núm. 51). En 1276, el *mas Bisbal*, del Pla de Girona, era posat com a garantia de la dot que Maria Bisbal havia de donar al seu espòs, Pere Miquel (ADG, PM, Calaix 13, núm. 75). Un altre document posterior, de 1323, fixava un xic la seva localització; es trobava a llevant el *camí barcelonès*, si més no, els seus límits. La formació d'aquest mas pot haver estat iniciativa episcopal; això sembla indicar el document de 1276 quan diu que el tenien pel bisbe; és a dir, sota el seu domini.
- 54. Mas Arquimbau.** En 1247, el testament de Bernat Sitjar deixava a l'Hospital Nou *el mas on viu Guillem Arquimbau que està al Pla de Girona, a la parròquia de Sant Feliu* (Marquès, 1997, doc. núm. 189). No en tenim cap altra notícia.
- 55. Camí de Vic.** Conegut des de molt antic; en el segle XI, el seu tram final, abans d'entrar a Girona, era conegut com la *...carretera que va de Girona a Sant Joan d'Aiguaviva*, que feia de límit amb entre els termes de Salt i el Pla de Girona (Canal *et al.*, 2003, 406). En el segle XIII era citat com el *camí de Vic*; en 1258 quan hom descrivia la coromina de Soler que limitava a cerç amb el camí de Salt i a migdia amb el de Vic (ADG, PA, Girona núm. 223), i, en 1289, quan hom definia el camp *de Falgueres*, al Pla de Girona, situat al costat del *camí que va a Vic* (Marquès, 1997, doc. núm. 375).
- 56. Coromina del Soler.** S'esmenta per primer cop en 1181, quan Lombarda de Soler renuncià a la seva possessió en benefici de Bernat de Sitjar (BDC, Perg. núm. 330).

En 1243, Bernat de Sitjar (fill) deixà la coromina de Soler que tenia al Pla de Girona –a la parròquia de Sant Feliu–, a la Pia Almoina (Marquès, 1997, doc. núm. 189). En 1258, el paborde de l'Almoina establí aquesta coromina a Pere d'Eres, propietari del veí mas Eres, al qual quedà vinculada des d'aleshores (ADG, PA, Girona núm. 223); el document afegeix que la coromina es trobava entre els camis de Vic i de Salt, la qual cosa permet localitzar-la, a grans trets, en l'espai ocupat actualment pel barri de Sant Narcís.

57. Camí de Salt. Citat en 1258, quan hom descrivia la coromina de Soler situada entre ...*el camí de Salt i el camí de Vic* (ADG, PA, Girona núm. 223). Segueix, des de molt antic, el curs del rec Monar, aleshores –el *rec reial* des del segle XII–; des del segle X era descrit com la *via pública*, la *via que va a Girona al costat del rec comtal* o la *via que va a Girona* (Canal et al., 2003, 405).

58. Cadireta Superior. El topònim fa referència a una obertura per on cau violentment l'aigua i, per extensió, un salt d'aigua o el desnivell per on aquesta salta que pot ser una resclosa. Era el cas de les dues *cadiretes* que superaven els desnivells del *rec Monar* en el seu camí cap al Mercadal i l'Onyar. La *Cadireta Superior*, la més allunyada, encara la podem observar quan les aigües del rec Monar salten i ultrapassen el Güell. El seu origen ha de ser molt antic, però només la trobem citada des del segle XII, concretament en 1162 (ACSG, LSM, 83). En 1194, el terme de Girona limitava a occident amb la ... *kaderita superiori*... (Juliol, 2001, doc. núm. 2); per tant, aquí se situava el límit entre els termes de Girona i Santa Eugènia –fins al 1960–. Al llarg del segle XIII, s'esmentava diverses vegades *el rec de la cadireta major* o el *rec que ve de la cadireta superior*, una altra manera de referir-se al riu Güell que només des d'aquell punt rebia aigua abundant en el seu tram final i el feia útil per regar.

59. Cadireta Inferior. Segon desnivell o salt del rec Monar en el seu camí cap a l'Onyar, aigües avall de la *Cadireta Superior*. Podem observar aquesta relació en un document de 1212 on s'esmenta una tinença d'hort de domini dels sagristans de la Seu situada *entre les dues cadiretes* i al nord del *rec que va al Mercadal* –el rec Monar– (ACSG, Sag. Segona, Arx. Pedrera 5); en aquell punt s'originava una altra reguera dita *rec que ve de la cadireta inferior* (ADG, PA, Girona núm. 199) o, més habitualment, rec de Figueroles.

60. Güell. Descrit com el *Godello* o *Guadello*, però també com el *rec que ve de la Cadireta superior* car el riu només tenia cabdal regular a partir del seu encreuament amb el rec Monar –dit la *Cadireta Superior*–, al límit entre Girona i Santa Eugènia, com encara podem observar actualment. El seu curs es dirigia cap a llevant, fins al capdamunt de l'Onyar i no pas cap al nord i el Ter, com fa ara.

61. Horta d'Algivira Nova. Només és esmentada un cop, en 1228, quan era citada al nord de l'horta d'Algivira, de la qual la separava *el rec que ve de la Caderita superior*; és a dir, el Güell (ADG, CPJ, s. n.). La podem situar prop de la confluència entre el Ter i l'Onyar, però el seu nom no es consolidà.

62. Horta de Callerons. Citada des del segle XI com una coromina, abastava gran part del sector més occidental de l'actual Devesa i barri del Güell, tal com era definida

aleshores. El seu límit meridional era el *rec Monar*, entre les dues *Cadiretes* i, al nord, limitava amb el Ter. Al llarg dels segles XI i XII apareix sempre vinculada a la família Bonardell i era alou de la Seu (Canal *et al.*, 2003, 283-285). En 1212, una part d'aquesta coromina, la més meridional i propera al rec Monar, fou establerta a Joan Pedrer, i aleshores esdevingué *l'horta de la Pedrera* (ACSG, ASS, Pedrera núm. 3); el nom de *Callerons* desaparegué aleshores.

63. Horta de la Verneda. Situada al nord del rec de Figueroles, entre aquest i l'aigua-barreig del Ter i l'Onyar. El seu alou es repartia entre la Seu i Sant Feliu. Se citava en 1207 quan Martí de Vic comprà *una verneda* i un camp situats *cap a Santa Eugènia, sobre la cadireta superior*, que tenia el Ter a tramuntana (Marquès, 1993, doc. núm. 388) i en 1227 quan Arnau Ermengol establí una part del seu *hort de la Verneda*, que limitava amb el rec de Figueroles a migdia i el *riu clar* del Ter a cerç (ADG, CPJ, s. n.). En 1231 una part d'aquest mateix hort establert *de Algivira i de la Verneda*, fou comprat per Pere Oller (ADG, PA, Girona 199). Un altre establiment de 1244, un hort de Bernat de Vic a la Verneda, entre l'*alveo* del Ter al nord i *el camí que va a Santa Eugènia* a migdia (ACSG, PDS, núm. 148). En 1246, la *Berneda* era citada a tramuntana del Güell, més a ponent *...envers la cadireta superior...* (ACSG, PDS, núm. 149). En 1264 s'esmentava un litigi sobre camps de *l'horta de la Verneda*, en el qual participaren propietaris citats com Bernat de Vic o Arnau Ermengol (ACSG, Pergamins). A grans trets, estem en uns espais que fins al segle XIII foren terrenys de vernedes i altres plantacions de ribera prop del Ter, fins que l'expansió del segle XIII escampà els horts en aquest sector. En gran mesura, podem considerar l'actual Devesa com l'hereva de *la Verneda*.

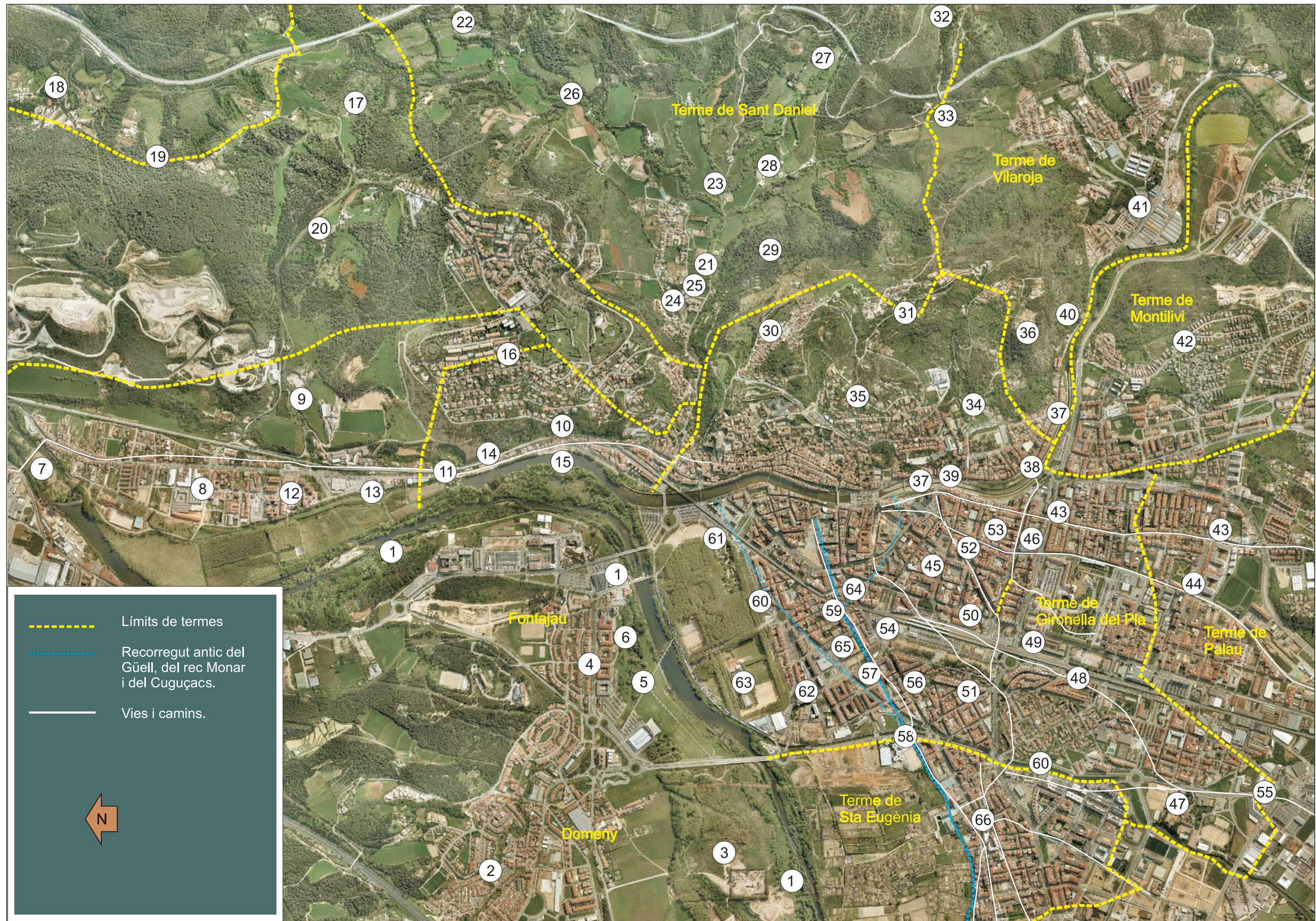
64. Horta de Daroca. Se citava per primera vegada en 1217, quan l'ardiaca de l'Empordà, en nom del bisbe i paborde de desembre de la Seu autoritzà Pere Daroca el dret a fer establiments en aquell lloc *prop de la cadireta reial* (ACSG, PDS, núm. 144), on el citat Pere començà a fer-hi establiments immediatament, dividits en *morabatinades*. Algunes vendes i establiments permeten localitzar millor aquestes hortes; en 1263 i 1277 sabem que una *morabatinades* i feixes venudes a l'horta de Daroca tenien, al nord, la *reguera de les cadiretes* –el rec Monar– (ACSG, PDS, núm. 158). Però la millor referència per a la localització d'aquest hort la trobem en 1334, quan apareix el nom de *reguera dita de Darocha* en referir-se al rec que va fins l'Onyar, al costat de la font de Cuguçacs (Webster, 1985-1986, p.180-181). Per això podem localitzar aquesta horta al sud del rec Monar i a llevant de la *cadireta inferior*.

65. Horta de la Pedrera. Des de començament del segle XIII era el nom del sector meridional de l'antiga *coromina de Callerons*; en 1212 el sagristà segon de la Seu concedí a Joan Pedrer tota la propietat comprada poc abans i situada al nord del *rec que va al Mercadal*, entre el *rec de la Cadireta Menor*, a llevant, i el *rec de les Cadiretas Majors* a ponent (ACSG, ASS, Pedrera núm. 3). No en tenim més notícies fins als anys vuitanta, concretament en 1281 i 1283, quan trobem un hort de l'horta de la Pedrera que tenia a migdia el *rec comtal i la carrera pública* i al nord *el rec que discorre de la cadireta damunt* –el riu Güell– (ACSG, ASS, Pedrera núm. 5 i 6).

66. Santa Eugènia. El terme era conegut amb el nom de *Tolosella* a finals del segle X, però aleshores ja se citava l'església de Santa Eugènia que acabaria donant el nom al lloc, vil·la i parròquia alhora (Canal *et al.*, 2003, 335). Des d'aquella època estava sota ja jurisdicció del monestir de Sant Pere de Galligants. Una part de les seves hortes, les més properes a Girona, eren conegudes com l'*horta d'Estrader* i eren de domini de la Seu de Girona (ACSG, Pergamins); amb el rec comtal al sud i el Ter al nord. En 1279, la parròquia era citada com *Sancta Eugenia supra Ortam* (Rius, 1946, 75). No tenim altres notícies rellevants de l'església ni del nucli que hi pogués haver al seu voltant en el segle XIII.

Fig. 11. Fotografia aèria actual de Girona on s'han situat els principals elements topogràfics, masos i camins coneguts dels voltants de la ciutat en el segle XIII.

1. *Ter.*
2. *Domeny.*
3. *Molins de Domeny.*
4. *Fontajau.*
5. *Molins de Fontajau.*
6. *Sant Ponç.*
7. *Pont Major.*
8. *Pla de Casals (de la Manola).*
9. *Cementiri jueu.*
10. *Pedret.*
11. *Font de Pedret.*
12. *Lloc d'Agulló.*
13. *Rec i molins de la Manola.*
14. *Hospital de Pedret (Sant Jaume)*
15. *Pont Mitjà.*
16. *Montjuïc o Barrufa.*
17. *Les Planes.*
18. *Campdorà.*
19. *Camí de Campdorà.*
20. *Mas Olleda.*
21. *Mas Preses.*
22. *Aspirà.*
23. *Galligants.*
24. *Camí de Monells.*
25. *Sant Daniel.*
26. *Vall Bascona.*
27. *Torre de Vall.*
28. *Puig Bec.*
29. *Puig de Gironella.*
30. *Puig Aguilar.*
31. *Font Vermella.*
32. *Coll de Deugràcies.*
33. *Coll de Comallonga.*
34. *Bec Eixut.*
35. *Vallnegra.*
36. *Surbi.*
37. *Onyar.*
38. *Pont estret.*
39. *Resclús.*
40. *Roca "pediculosa".*
41. *Vila-roja.*
42. *Monte Eusebio.*
43. *Camí de Palau.*
44. *Camí barcelonès.*
45. *Coromina de Gornal.*
46. *Coromina de Vilabertran*
47. *Gironella del Pla.*
48. *Camí de Gironella del Pla.*
49. *Mas Mascardell.*
50. *Mas Eres.*
51. *Mas de Pere de Vilobí.*
52. *Mas Iugador.*
53. *Mas Bisbal.*
54. *Mas Arquimbau.*
55. *Camí de Vic.*
56. *Coromina del Soler.*
57. *Camí de Salt.*
58. *Cadireta superior.*
59. *Cadireta inferior.*
60. *Güell.*
61. *Horta d'Algivira Nova*
62. *Horta de Callerons.*
63. *Horta de la Verneda.*
64. *Horta de Daroca.*
65. *Horta de la Pedrera.*
66. *Santa Eugènia.*

Bibliografia

- (Alcover i Moll, 1968-1969) A. M. Alcover i F. de B. Moll. *Diccionari català-valencià-balear*. Mallorca.
- (Alós, 1919) J. Mª de Alós. *La casa de Cartellà. Su historia y genealogia*. Madrid.
- (Arlaud, 1993) C. Arlaud, Lyon; archéologie du bâti civil sur les deux rives de la Saône, *Les Nouvelles de l'Archéologie*. 53/54, 7-11.
- (Batlle, 1935) L. Batlle i Prats, Inventari dels béns de l'Hospital de la Seu de Girona, *Estudis Universitaris Catalans*, XIX, Barcelona, 58-80.
- (Botet, 1913) J. Botet i Sisó, *Província de Gerona*, Barcelona (Geografia General de Catalunya dirigida per F. Carreras Candi).
- (Calzada, 1983) J. Calzada i Oliveres, *Sant Pere de Galligants*, Girona.
- (Canal *et al.*, 1994) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, Historia Urbana; la primera expansió meridional (s. XI-XII), *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. XXXIV. 13-29.
- (Canal *et al.*, 1995a) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, *Els jueus i la ciutat de Girona*. Girona (Historia Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 1).
- (Canal *et al.*, 1995b) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, *La ciutat de Girona l'any 1535*. Girona (Historia Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 2).
- (Canal *et al.*, 1995c) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, L'origen de la *Fontana d'or* (Girona). La primera generació de burgesos, *Quadern de Treball de l'Associació Arqueològica de Girona*. Girona, 68-74.
- (Canal *et al.*, 1996) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, *Girona comtal i feudal (1000-1190)*, Girona (Quaderns d'Història de Girona).
- (Canal *et al.*, 1998) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, *La ciutat de Girona en la 1ª meitat del segle XIV*. Girona (Historia Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 3).
- (Canal *et al.*, 2000) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, *El sector nord de la ciutat de Girona. De l'inici al segle XIV*. Girona (Historia Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 4).
- (Canal *et al.*, 2003) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, *Girona, de Carlemany al feudalisme. El trànsit d'una ciutat antiga a l'època medieval*. Girona (Historia Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 5).
- (Canal *et al.*, 2004) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, *Girona, de Carlemany al feudalisme. El trànsit d'una ciutat antiga a l'època medieval (II)*. Girona (Historia Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 6).
- (Canal *et al.*, 2005) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, *La Girona del segle XIII. L'embranzida de la burgesia (1190-1285)*, Girona (Quaderns d'Història de Girona).
- (Canal *et al.*, 2006) J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla i J. Sagrera, *La forma urbana del Call de Girona*. Girona (Historia Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 7).
- (Castells, Puigdevall i Reixach, 1989) N. Castells, N. Puigdevall i F. Reixach. *L'Hospital de Santa Caterina*, Girona.

- (Coll, 1958) J. Mª Coll, Historia sucinta del convento de Santo Domingo, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XII, Girona, 5-32.
- (Fernandez i Trabal, 1995) J. Fernandez i Trabal. *Una família catalana medieval; els Bellloc de Girona, 1270-1489*, Barcelona.
- (Girbal, 1888) E. C. Girbal. *Estudio histórico-arqueológico de los llamados Baños Arabes de Gerona*, Girona.
- (Guilleré, 1993) Ch. Guilleré, *Girona al segle XIV. Volum I*, Barcelona (Biblioteca Abat Oliba, 132).
- (Guilleré, 1994) Ch. Guilleré, *Girona al segle XIV. Volum II*, Barcelona (Biblioteca Abat Oliba, 132).
- (Guilleré, 2000) Ch. Guilleré, *Llibre Verd de la ciutat de Girona (1144-1533)*, Girona.
- (Juliol, 2001) G. Juliol. *Llibre Vermell de la ciutat de Girona (1188-1624)*, Girona.
- (Loeb, 1888) I. Loeb, Inscripció hebrea procedente de la sinagoga gerundense, *Revista de Gerona*, XII, Girona, 225-229.
- (Mallorquí, 2004) E. Mallorquí, Conflictes pels drets parroquials de la ciutat de Girona, segles XIII i XIV, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 45, Girona, 379-401.
- (Marquès, 1948) J. Marquès Casanovas, Origen y vicisitudes de la plaza de los Apóstoles de Gerona, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, III, Girona, 226-245.
- (Marquès, 1974-1975) J. Marqués Casanovas, Judíos de Gerona en el siglo XII, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XXII, Girona, 1-21.
- (Marquès, 1978) J. Marquès Casanovas, La Pia Almoina del Pa de la Seu de Girona (II), *Revista de Girona*, 82, Girona, 13-21.
- (Marquès, 1979) J. Marquès Casanovas, *Girona Vella*, Girona (2 volums)
- (Marquès, 1980) J. Marquès Casanovas, Jueus de Girona segle XIII, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXV, Girona, 283-298.
- (Marquès, 1980) J. M^a. Marquès, *Pergamins de la Mercè de Girona*, Girona (inèdit).
- (Marquès, 1993) J. Mª Marquès, *Cartoral, dit de Carlamany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*. Barcelona (Col·lecció Diplomataris 1 i 2).
- (Marquès, 1995) J. Mª Marquès, *Escriptures de Santa Maria de Vilabertran (976-1300)*. Figueres.
- (Marquès, 1997) J. Mª Marquès. *Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)*. Barcelona.
- (Marquès i Marquès, 1960) J. Marquès Casanovas i J. Mª Marqués i Planagumà., Apuntes històrics sobre el palacio episcopal de Gerona, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XIV, Girona, 263-306.
- (Marquès, Mirambell i Sagrera, 1994) J. Marquès i Casanovas, E. Mirambell i Belloc, J. Sagrera i Aradilla. *Els Banys Àrabs de Girona*. Girona.
- (Martí, 1997) R. Martí, *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*, Barcelona (Fundació Noguera, Col·lecció Diplomàtica, 13).
- (Monsalvatje, 1889-1919) F. Monsalvatje, *Noticias Històricas*, Olot (26 volums).

- (Nolla, en premsa) J. M. Nolla, Les muralles de la Força Vella. Dades arqueològiques i documentals, *Miscel·lània d'homenatge al Dr. Josep Mª Marquès i Planagumà*, Girona.
- (Nolla i Sureda, 2004) J. M. Nolla i M. Sureda, Control arqueològic a l'antiga església de Santa Llúcia Sacosta, *Setenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, La Bisbal d'Empordà, 497-499.
- (Nolla *et al.*, 2008) J. M. Nolla, L. Palahí, J. Sagrera, M. Sureda, E. Canal, G. Garcia i M. J. Lloveras, *Del fòrum a la plaça de la Catedral. Evolució històricourbanística del sector septentrional de la ciutat de Girona*. Girona (Historia Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 8).
- (Palahí *et al.*, 2000) L. Palahí, M. F. Jiménez, A. Prados i P. Freixas, Excavacions al cementiri jueu de Girona, *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 243-246.
- (Palahí i Nolla, coord., 2007) S. Callavé, E. Canal, M. J. Lloveras, J. Margall, J. M. Nolla, L. Palahí, A. Prados i J. Sagrera. *Entre l'Hospici i l'Hospital. Evolució urbanística d'un sector de Girona, el carrer de Savaneres*, Barcelona (Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 19).
- (Pruenca i Marquès, 1995) E. Pruenca, i J. Mª Marquès, *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*. Barcelona.
- (Pujades, 1832) J. Pujades, *Crònica Universal del Principado de Cataluña*, Barcelona (8 volums).
- (Rius, 1928) J. Rius, Cartes antigues de Sant Martí Sacosta, *Annalecta Sacra Tarraconensia*, IV. Barcelona, 343-394.
- (Rius, 1945-1947) J. Rius, *Cartulario de San Cugat del Vallés*, Barcelona (3 volums).
- (Rius, 1946) J. Rius, *Rationes Decimarum Hispaniae (1279-1280)*, Barcelona.
- (Romano, 1995) D. Romano, Els jueus de Girona als segles XII-XIII, *Mossé ben Nahman i el seu temps. Simposi commemoratiu del vuitè centenari del seu naixement*, Girona, 11-75.
- (Rossell, 1945) M. Rossell, *Liber Feudorum Maior*, Barcelona.
- (Sagrera i Sureda, 2001) J. Sagrera i M. Sureda, Un casal medieval amb torre. *La pabordia de Girona*, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 42, Girona, 243-260.
- (Salrach, 1993) J. M^a. Salrach, Bases materials de l'Estat a l'època carolíngia. L'exemple dels comtats catalans, *El poder de l'Estat: evolució força o raó. Segones jornades de Debat*, Reus, 51-96.
- (Sobrequés *et al.*, 2003) S. Sobrequés i Vidal, S. Riera, M. Rovira i R. Ordeig, *Catalunya carolíngia. V. Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, Barcelona (dos volums).
- (Soldevila, 2008) F. Soldevila (amb revisió filològica de J. Bruguera i històrica de M. T. Ferrer), *Les quatre grans Cròniques. II. Crònica de Bernat Desclot*, Barcelona.
- (Sureda, 2004) M. Sureda, Altars, beneficis i arquitectura a la Seu de Girona (933-1312), *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 45. Girona, 667-678.
- (Sureda, 2008) M. Sureda, *Els precedents de la Catedral de Santa Maria de Girona. De la plaça religiosa del fòrum romà al conjunt arquitectònic de la seu romànica (ss. I aC.-XIV dC.)*. Tesi doctoral *inèdita*, Universitat de Girona.

- (Valls, i Taberner, 1964) F. Valls i Taberner, Usatges i consuetuds de Girona, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 17, Girona, 107-162.
- (Vayreda, 1930) P. Vayreda, *El Priorat de Lladó i les seves filials*, Barcelona.
- (Webster, 1985-1986) J. R. Webster, Col·lecció de documents del convent de Sant Francesc de Girona (1224-1339), *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXVIII, Girona, 157-189.
- (Webster, 1987) J. R. Webster, Col·lecció de documents del convent de Sant Francesc de Girona (1224-1339) (continuació). *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. XXIX. Girona, 27-86.

Referències

- ACA: *Arxiu de la Corona d'Aragó*.
- ACO: *Arxiu Comarcal d'Olot*.
- ACSG: *Arxiu Capitular de la Seu de Girona*.
- ADG: *Arxiu Diocesà de Girona*.
- AHG: *Arxiu Històric de Girona*.
- AMG: *Arxiu Municipal de Girona*.
- APA: *Llibre d'Arxivació de la Pia Almoïna* (Arxiu Històric de Girona).
- ASF: *Arxiu de Sant Feliu* (ADG)
- ASS: *Llibre d'Arxivacions de la Sagristia Segona* (ACSG).
- BDC: *Biblioteca de Catalunya*.
- CPG: *Catàleg de Pergamins del fons de l'Ajuntament de Girona* (AMG).
- CPJ: *Capbreu de la Pabordia de Juny de Sant Feliu de Girona* (ADG).
- CRV: *Cartoral de Rúbriques Vermelles de la Seu* (ADG).
- DSF: *Diplomatari de Sant Feliu* (ADG).
- EMV: *Esriptures de Santa Maria de Vilabertran* (Biblioteca de Catalunya).
- Estima 1525: (AMG).
- LASM: *Libro de las antiguedades titulos grandezas y propiedades .de S. Martin Sacosta* (Academia de la Historial. Madrid).
- LSM: *Llibre de la Sagristia Major de la Seu* (ACSG).
- LSS: *Llibre de la Sagristia Segona de la Seu* (ACSG).
- LVB: *Llibre Verd del Bisbe de Girona* (ACSG)
- MB: *Fons Mercader/Bell-lloc* (AMG).
- PA: *Pergamins de la Pia Almoïna* (ADG).
- PC: *Pergamins de la Cúria de la Seu* (ADG) .
- PDS: *Llibre d'Arxivacions de la Pabordia de Desembre de la Seu* (ACSG).
- PH: *Pergamins de l'Hospital de Santa Caterina* (AHG).
- PM: *Pergamins de la Mitra* (ADG).
- PRA: *Pontich. Repertori alfabetic* (ACSG).
- PRB IV: *Pergamins de Ramon Berenguer IV. Arxiu de la Corona d'Aragó* (ACA).
- PSF: *Pergamins de Sant Feliu* (ADG).
- SPG: *Pergamins de Sant Pere de Galligants* (ACA).

Gerona en el siglo XIII

Era a finales de la primavera de 1285 cuando la innumerable multitud de los cruzados dirigidos por el rey Felipe de Francia abandonaron la llanura ampurdanesa y, enfilando la vieja calzada romana, subieron la Costa Roja hasta su cima, desde donde pudieron entrever Gerona, la primera ciudad importante que encontraban desde que atravesaron los Pirineos unas semanas antes. El calor empezaba a ser sofocante y los cruzados, la mayoría franceses, se impacientaban por continuar la marcha y llegar hasta Barcelona, donde tanta gloria y riqueza les esperaban. Por lo menos esta era la promesa transmitida en las palabras de sus jefes y en las proclamas y bulas del Santo Padre de Roma.

Pero ahora una pequeña ciudad se interponía ante sus esperanzas y su visión no resultaba demasiado amable. Situada sobre una pendiente rocosa, la ciudad se extendía como una mano en dirección al norte, sur y poniente. Muchos de sus barrios extramuros no parecían muy antiguos; hileras de casitas adosadas con patios y huertos cerrados. Pero por encima de todo sobresalía una verdadera acrópolis que algunos llamaban *els Murs Vells* (los Muros Antiguos) no sin razón, pues el perímetro amurallado que se ofrecía a la vista, de cimientos romanos y reconstruido en tiempos de Carlomagno, ofrecía una muda promesa de dificultades.

Finalmente, tras un duro sitio de dos meses, la ciudad cayó y los franceses entraron en la ciudad. Pero ya era demasiado tarde; el rey Felipe, como muchos otros de sus hombres, yacía enfermo por las fiebres cogidas durante el verano en el llano gerundense y la destrucción de la flota francesa cerca del litoral ampurdanés hacía imposible el avituallamiento de aquel gran ejército. Los cruzados se retiraron hacia el norte, donde sufrieron una gran matanza al volver a cruzar los Pirineos. Gerona había sido la *llave del reino* y su resistencia salvó la monarquía de Pedro el Grande.

Esta visión bélica, proporcionada por algunas de las grandes crónicas medievales catalanes, la de Ramon Muntaner y, especialmente, la de Bernat Desclot, está lejos de ofrecernos una imagen equilibrada de la Gerona del siglo XIII. Es cierto que la ciudad, nacida como una fortaleza romana en el siglo I a.C, fue objeto de disputas bélicas entre francos y sarracenos, especialmente entre los siglos VIII i IX, cuando se situaba entre las fronteras de los mundos cristiano y musulmán; pero lo cierto es que desde el siglo XI vivió sin grandes temores a ataques exteriores. Durante siglos –todo el primer milenio– fue una ciudad bastante segura, aunque su reducido tamaño y el escaso número de sus habitantes nos dicen, más allá de su papel como centro político y religioso –capital condal y episcopal–, que sus otras funciones urbanas habían sido muy limitadas, con una actividad comercial y productiva poco desarrollada.

Todo ello cambió, por lo que parece, desde el siglo XI, tal vez incluso un poco antes. Durante los tres siglos siguientes Gerona prosperó; al principio todavía encogida dentro de sus murallas, pero progresivamente abierta al exterior, mediante los primitivos burgos septentrionales de Sant Feliu y de Sant Pere. Después, en el siglo XII, hacia la llanura aluvial –*l'Areny*– que se abría al pie de las murallas meridionales y, ya en el siglo XIII, al otro lado del río Oñar, donde el llano extenso dibujaba una red de riego que alimentaba multitud de huertos y molinos, pero también dejaba mucho espacio para el crecimiento urbano.

La razón que nos lleva a historiar específicamente el urbanismo de la ciudad en el siglo XIII radica en que fue entonces cuando la ciudad puso algunos de los cimientos de su personalidad moderna. Por ejemplo, fue entonces cuando la mayoría de sus pobladores se liberaron de los *mals usos* o abusos feudales que los oprimían y también

comenzó a afirmar su singularidad política y consiguió, ya a finales de siglo, la concesión real de un régimen municipal. Ello no significa que la ciudad no continuara compartimentada en numerosos alodios territoriales, la mayoría eclesiásticos, pero su permanencia no invalidaba la suprema autoridad del rey sobre la gran mayoría de sus habitantes. En este y otros aspectos, era una ciudad en transición, entre la ciudad feudal y episcopal de los siglos XI y XII y la ciudad artesana y comercial, burguesa y oligárquica de los siglos XIV i XV.

En nuestra opinión, el protagonismo histórico de la Gerona del siglo XIII no está en ningún hecho histórico dramático, a pesar del innegable impacto del sitio francés de 1285, ni tampoco de ningún acontecimiento institucional o conflicto estructural, como las tensiones entre el poder real y el episcopal o la violencia contra la minoría judía. La protagonista fue la ciudad misma, constituida como un hecho social y físico en crecimiento y evolución permanente a lo largo del siglo; con una población en constante aumento y a menudo inmigrante –sus apellidos son la prueba– y una realidad física potente y en construcción, con centenares de nuevas viviendas, calles y construcciones públicas, que seguramente triplicaron la extensión y población a lo largo del siglo,

La imagen de nuestra ciudad del siglo XIII queda muy lejos del aspecto tópico de las ciudades medievales, perfectamente recludas dentro de sus murallas. En este punto Gerona había sido una ciudad atípica desde hacia siglos, pues ya desde la antigüedad tardía, su conjunto episcopal se situaba extramuros, en el templo de Sant Feliu, a cuyo alrededor se edificó el arrabal o burgo bien conocido desde el siglo X, aunque seguramente era más antiguo. Era un contraste evidente con el centro político, pues la residencia condal se situaba, también desde la misma época, en el antiguo recinto foral. Esta aparente anomalía no se corrigió hasta comienzos del siglo XI, con la construcción intramuros de la nueva catedral, el palacio episcopal y la residencia canonical. Desde entonces y a lo largo de un siglo y medio, la imagen de Gerona fue la de una ciudad medieval y feudal casi perfecta: cerrada por un recinto amurallado protegido por tres castillos en sus ángulos; con un plano superior dominado por el castillo y torre de Gironella, un potente conjunto episcopal y canonical en la zona media y un plano inferior dominado por el antiguo complejo condal y una comunidad judía consolidada desde el siglo XII, aunque su existencia está perfectamente documentada en los siglos X y XI.

Pero la expansión meridional de la ciudad desde mediados del siglo XII volvió a modificar la imagen urbana. Alrededor del mercado público reordenado por el conde Ramón Berenguer IV en 1160 se desarrolló un espacio cada vez más urbanizado hasta el punto que, desde comienzos del siglo XIII, las paradas del mercado se trasladaron hacia la ribera del Oñar, donde hoy encontramos la Rambla, pues se había de dejar sitio a las nuevas edificaciones. Todos estos nuevos espacios urbanos no quedaron protegidos por un nuevo recinto amurallado hasta el último tercio del siglo XIV, por iniciativa del rey Pedro el Ceremonioso. El siglo XIII es, por lo tanto, el de una ciudad relativamente abierta –solo relativamente, pues las calles y entradas principales tenían puertas–, y solamente la *Força Vella* mantenía el recinto murado de la ciudad antigua.

De ninguna manera podemos decir que este fue un crecimiento espontáneo: muy al contrario, estamos ante una expansión planificada desde sus comienzos. Observamos, por ejemplo, la parcelación en la zona del *Areny* hecha a partir de franjas simétricas que descienden desde la montaña al Oñar i que todavía hoy son distinguibles. No se trata, de ninguna manera, de un proceso poco habitual; como ya observó C. Arlaud en Lyon, la parcelación en franjas largas y estrechas surgió en el siglo XII a partir de la división de los grandes alodios. El autor francés también afirma que esta parcelación se transformó muy poco durante la Edad Media y Moderna, excepto cuando hubieron grandes

repartos hereditarios o ventas. Es evidente que un proceso semejante, sea en Lyon o Gerona, tuvo lugar cuando la autoridad pudo imponerse a los diversos propietarios alodiales; una situación que en Gerona nos recuerdan los conflictos entre los condes-reyes y las autoridades eclesiásticas –el obispo, el abad de San Félix, el preposito de San Martín Sacosta– para imponerse en esta cuestión durante el tercer cuarto del siglo XII. Cuando se consiguió una cierta concordia, la cooperación entre propietarios y señores permitió un crecimiento regular y institucionalizado, tal como demuestran las docenas de contratos de *establecimiento* y, en concreto, los permisos para levantar pilares y arcos sobre las vías públicas –las características *voltes*–, que muestran la coexistencia entre los intereses públicos y los privados.

Gérone au XIIIe siècle

À la fin du printemps 1285, la multitude innombrable des croisés, avec à leur tête le roi Philippe III le Hardi, abandonnèrent la plaine de l'Empordà et, suivant l'ancienne voie romaine, montèrent au sommet de la Costa Roja, d'où ils purent apercevoir Gérone, la première ville qui se trouvait sur leur chemin depuis qu'ils avaient traversé les Pyrénées quelques semaines auparavant. La chaleur devenait suffocante et les croisés, dont la plupart étaient français, étaient impatients de reprendre la marche et d'arriver à Barcelone, où gloire et richesse les attendaient. C'était tout au moins la promesse contenue dans les propos de leurs chefs et dans les proclamations et les bulles du Saint Père de Rome.

Mais une petite ville s'interposait entre leurs espoirs et, à première vue, elle ne semblait pas très bienveillante. Située sur une pente rocheuse, Gérone s'étendait comme une main en direction du nord, du sud et de l'ouest. La plupart de ses quartiers extra-muros ne semblaient pas très anciens et consistaient en rangées de maisons jumelles avec des cours et des potagers intérieurs. Ces quartiers étaient surmontés par une véritable acropole que certains appelaient *Els Murs Vells* (les murs anciens), non sans raison, car le périmètre de muraille qui s'offrait à la vue, réalisé en ciments romains et reconstruit au temps de Charlemagne, constituait une promesse muette de difficultés.

Finalement, après un site extrêmement difficile de deux mois, la ville tomba et les Français purent y pénétrer. Mais il était trop tard. Le roi Philippe, ainsi qu'un grand nombre de ses hommes, était atteint des fièvres occasionnées par l'excès de la chaleur de l'été dans la plaine. La destruction de la flotte française à proximité de la côte de l'Empordà rendait impossible le ravitaillement de cette grande armée. Les croisés durent battre en repli vers le nord, et ils furent décimés par la maladie de retour en France. La ville de Gérone avait été la *clé du royaume*, et la résistance dont elle fit preuve sauva la monarchie de Pierre le Grand.

Cette vision de guerre, narrée par certaines des grandes chroniques médiévales catalanes, celle de Ramon Muntaner et, en particulier, celle de Bernat Desclot, est loin de fournir une image équilibrée de la Gérone du XIIIe siècle. Il est vrai que la ville, conçue comme une forteresse romaine au Ier siècle av. J.-C., fut l'objet de guerres entre Francs et Sarrasins, en particulier entre les VIIIe et IXe siècles, lorsque la ville se trouvait entre les frontières des mondes chrétiens et musulmans. À partir du XIe siècle, Gérone ne craignait par les attaques extérieures. Pendant des siècles –tout le premier millénaire–, ce fut une ville assez sûre, même si sa petite taille et le nombre réduit de ses habitants indiquent, au-delà de son rôle de centre politique et religieux –capitale du comté et épis-

copale—, que ses autres fonctions urbaines étaient très limitées et que ses activités commerciales et productives étaient peu développées.

Il semble que cela changea à partir du XIe siècle, peut-être même un peu avant. Au cours des trois siècles suivants, Gérone devint prospère, au début à l'intérieur de ses murailles, avant de s'ouvrir progressivement vers l'extérieur, avec les bourgs septentrionaux primitifs de Sant Feliu et Sant Pere. Plus tard, au XIIe siècle, elle continua à s'ouvrir vers la plaine alluviale —l'*Areny*— qui s'étendait au pied des murailles méridionales et, au XIIIe siècle, de l'autre côté du fleuve Onyar, où la vaste plaine dessinait un réseau d'irrigation qui alimentait de nombreux potagers et moulins, et laissait également un espace important pour le développement de la ville.

La raison qui nous conduit à situer le développement urbain de Gérone spécifiquement au XIIIe siècle est que c'est à cette époque que la ville jeta les fondations de sa personnalité moderne. C'est en effet à cette période que la plupart de ses habitants se libérèrent des *mauvais usages* ou abus féodaux qui les opprimaient et que Gérone commença à affirmer sa particularité politique, pour obtenir à la fin du XIIIe siècle la concession royale d'un régime municipal. Cela ne veut pas dire que la ville ne continua pas à être compartimentée en de multiples alleux territoriaux, la plupart ecclésiastiques, mais leur permanence n'empêchait pas la suprême autorité du roi sur la grande majorité des habitants. De ce point de vue —entre autres—, c'était une ville en transition entre la ville féodale et épiscopale des XIe et XIIe siècles et la ville artisanale et commerciale, bourgeoise et oligarchique des XIVe et XVe siècles.

À notre avis, le rôle clé qu'a joué Gérone dans l'histoire au XIIIe siècle ne réside pas dans un événement historique dramatique, malgré l'indéniable impact du siège français de 1285, ni dans un événement institutionnel ou un conflit structurel, tel que les tensions entre le pouvoir royal et le pouvoir épiscopal ou la violence envers la minorité juive. C'est la ville elle-même qui a joué un rôle clé, en tant qu'événement social et physique en développement et en évolution constante au cours de ce siècle, avec une population qui ne cessait d'augmenter et pour une bonne partie immigrante —leurs noms en sont la preuve— et une réalité physique puissante et en construction, avec des centaines de nouveaux logements, des rues et des constructions publiques, qui permirent de tripler l'extension de Gérone et sa population.

L'aspect de notre ville du XIIIe siècle est bien loin de l'image habituelle des villes médiévales, entièrement recluses à l'intérieur de leurs murailles. De ce point de vue, Gérone était une ville atypique depuis des siècles car, dès l'antiquité tardive, ses bâtiments épiscopaux se trouvaient extra-muros, dans le temple de Sant Feliu, autour duquel fut construit le faubourg très connu depuis le Xe siècle, même s'il était très certainement plus ancien. Cela formait un contraste apparent avec le centre politique, car la résidence du comté se trouvait dans l'ancien forum romain. Cette apparente anomalie ne fut corrigée qu'au début du XIe siècle avec la construction intra-muros de la nouvelle cathédrale, du palais épiscopal et de la résidence canoniale. Dès lors et pendant un siècle et demi, l'aspect de Gérone fut celui d'une ville médiévale et féodale presque parfaite : entourée d'une muraille protégée par trois châteaux situés à ses angles, avec un plan supérieur dominé par le château et la tour de Gironella, une puissante construction épiscopale et canoniale dans la partie médiane, un plan inférieur dominé par l'ancien complexe du comté et une communauté juive bien établie depuis le XIIe siècle, même si sa présence était déjà parfaitement documentée aux Xe et XIe siècles.

Néanmoins, l'expansion méridionale de Gérone à partir de la moitié du XIIe siècle modifia de nouveau son aspect. Un espace de plus en plus urbanisé fut construit autour du marché public réaménagé par le comte Ramon Berenguer IV en 1160 jusqu'au point

où les stands du marché furent déplacés, au début du XIIIe siècle, vers les berges de l'Onyar, où se trouve actuellement la Rambla, prévue pour laisser de l'espace aux nouvelles constructions. Tous ces nouveaux espaces urbains ne furent protégés par une muraille qu'au cours du dernier tiers du XIVe siècle sur l'ordre du roi Pierre le Cérémonieux. Le XIIIe siècle est donc celui d'une ville assez ouverte –relativement, car les rues et les entrées principales étaient pourvues de portes–, et seule la *Força Vella* conservait le mur de la vieille ville.

Nous ne pouvons pas dire que la croissance de Gérone fut spontanée, bien au contraire, car nous nous trouvons face à une expansion planifiée dès le début. Observons par exemple la parcellisation dans la partie de l'*Areny* réalisée avec des bandes symétriques qui descendent de la montagne pour atteindre l'Onyar et qui peuvent encore être observées de nos jours. Il ne s'agit en aucun cas d'un processus peu habituel. Comme l'a observé C. Arlaud à Lyon, la parcellisation en bandes longues et étroites vit le jour au XIIe siècle avec la division des grands alleux. Arlaud affirme également que cette parcellisation a été très peu transformée au cours du Moyen âge et de l'âge moderne, sauf lorsque d'importants partages héréditaires ou des ventes eurent lieu. Il est évident qu'un processus de ce type, que ce soit à Lyon ou à Gérone, se produisit lorsque l'autorité put être imposée aux propriétaires des alleux. À Gérone, cette situation nous rappelle les conflits entre les comtes-rois et les autorités ecclésiastiques –l'évêque, l'abbé de San Félix, le supérieur de l'ordre de Saint-Martin Sacosta– pour s'imposer sur ce sujet au cours du troisième quart du XIIe siècle. Lorsqu'une certaine entente put être trouvée, la coopération entre propriétaires et seigneurs permit une croissance régulière et institutionnalisée, comme le démontrent les douzaines de contrats d'*établissement* et, plus concrètement, les permis de construction de piliers et d'arcs sur les voies publiques –les *voltes* (voûtes) si caractéristiques–, reflet de la coexistence entre les intérêts publics et privés.

Girona in the thirteenth century

It was late spring 1285 when the crusader army too numerous to count, led by King Philip of France, left the Empordà plain and, taking the old Roman road, climbed to the top of the Costa Roja, from where they could see Girona, the first important city they had encountered since crossing the Pyrenees some weeks before. The heat was starting to become stifling and the crusaders, most of them French, were getting impatient about continuing the march and reaching Barcelona, where so much glory and wealth was awaiting them. At least this was the promise transmitted in the words of their leaders and in the proclamations and bulls of the Holy Father in Rome.

But now a small city was standing in the way of their hopes and the view of it was not very nice. Standing on a rocky slope, the city spread out like a hand to the north, south and west. Many of its districts outside the walls did not seem very old: rows of terraced houses with yards and enclosed gardens. But more than anything there stood out a veritable acropolis that some called *els Murs Vells* (the Old Walls), not without reason, as the walled perimeter that could be seen, of Roman foundations and rebuilt in Charlemagne's time, offered a mute promise of difficulties.

Finally, after a hard two-month siege, the city fell and the French entered it. But it was already too late; King Philip, like many more of his men, was lying sick with the fevers contracted during the summer on the plain of Girona, while the destruction of the French fleet off the coast of the Empordà made it impossible to provision this great army.

The crusaders retreated to the north, where they were terribly massacred when they crossed the Pyrenees again. Girona had been the *key to the kingdom* and its resistance saved the throne of Peter the Great.

This warlike view, supplied by some of the great Catalan mediaeval chronicles, that of Ramon Muntaner and, especially, that of Bernat Desclot, comes nowhere near offering us a balanced view of Girona in the 13th century. It is true that the city, created as a Roman fortress in the 1st century BC, was the subject of warlike disputes between the Franks and the Moors, especially in the 8th and 9th centuries, when it stood between the frontiers of the Christian and Muslim worlds; but the truth is that from the 11th century it lived without great fear of external attack. For centuries –the entire first millennium– it was quite a safe city, although its small size and population tell us, beyond its role as a political and religious centre –a county and episcopal capital– that its other urban functions had been very limited, with poorly developed commercial and productive activity. All this changed, it would seem, from the 11th century, perhaps even a little before. During the next three centuries Girona prospered; to begin with still stuck inside its walls, but gradually opening to the outside, through the early districts of Sant Feliu and Sant Pere to the north. Then, in the 12th century, towards the river basin –*l'Areny*– that stretched out before the south wall and, in the 13th century, to the other side of the river Onyar, where the extensive plain was criss-crossed by an irrigation network that supplied a host of gardens and mills, but also left a lot of room for urban growth.

The reason that leads us to write the history specifically of the city's urban development in the 13th century lies in the fact that it was then when the city laid some of the foundations of its modern personality. For example, it was during this century that the majority of its population were freed of the *mals usos*, or feudal abuses, that oppressed them. The city also began to assert its political singularity and achieved, at the end of the century, the royal grant of a municipal regime. This is not to say that the city did not continue to be compartmented in numerous territorial allods, most of them ecclesiastical, but their permanence did not invalidate the supreme authority of the king over the great majority of its inhabitants. In this and other aspects, it was a city in transition, between the feudal and episcopal city of the 11th and 12th centuries and the city of craftsmen and traders, bourgeois and oligarchic, of the 14th and 15th centuries.

In our opinion, the historical prominence of Girona in the 13th century lies not in any dramatic historical event, despite the undeniable impact of the French siege of 1285, nor in any institutional event or structural conflict, such as the tensions between royal and episcopal power or the violence against the Jewish minority. The protagonist was the city itself, constituted as a social and physical fact constantly growing and developing throughout the century; with a population that was constantly increasing and often immigrant –their surnames are the proof– and a powerful physical reality, under construction, with hundreds of new houses, streets and public buildings, which almost certainly trebled the surface area and the population over the century.

The image of our city in the 13th century is far removed from the clichéd appearance of mediaeval cities, perfectly enclosed inside their walls. On this point Girona had been an atypical city for centuries, as its episcopal see had been outside the walls since Late Antiquity, in the church of Sant Feliu. Around it was built the *arrabal* or district outside the walls, well known since the 10th century, although it was most surely older. It was an obvious contrast to the political centre, as the count's residence stood, also since the same period, on the site of the old Roman forum. This apparent anomaly was not corrected until the beginning of the 11th century, with the construction inside the walls of the new cathedral, the bishop's palace and the canonical residence. From then

and for over a century and a half, the image of Girona was that of an almost perfect mediaeval and feudal city: encircled by walls protected by three castles at the corners. The upper part was dominated by the castle and tower of Gironella, there was a powerful episcopal and canonical site in the middle part, and the lower part was dominated by the old county complex and a Jewish community that had been consolidated since the 12th century, although its existence is perfectly documented in the 10th and 11th centuries.

However, the city's southward expansion from the middle of the 12th century altered the urban layout once again. Around the public market reorganised by Count Ramon Berenguer IV in 1160 there developed an increasingly developed space, so much so that, from the beginning of the 13th century, the market stalls were moved to the banks of the Onyar, where we now find the Rambla, as it was necessary to make room for the new buildings. These new urban areas were not entirely protected by a new circuit of walls until the last third of the 14th century, on the initiative of King Peter the Ceremonious. The 13th century is, therefore, that of a relatively open city (only relatively, as the main streets and entrances had gates), and only the *Força Vella* kept the walls of the old city.

Under no circumstances can we say that this was spontaneous growth: quite the contrary, we are looking at a planned expansion from the start. We observe, for example, the parcelling of the area of the *Areny* done on a basis of symmetrical strips that descend from the mountain to the Onyar and which can still be made out today. It is not a case, by any means, of an unusual process: as C. Arlaud observed in Lyon, parcelling in long narrow strips emerged in the 12th century from the division of the great allods. The French author also claims that this parcelling changed very little during the mediaeval and modern periods, except when there were large hereditary share-outs or sales. It is obvious that a similar process, whether in Lyon or Girona, took place when authority was able to impose itself on the various allodial proprietors; a situation that in Girona reminds us of the struggles between the count-kings and the ecclesiastical authorities –the bishop, the abbot of Sant Feliu, the superior of Sant Martí Sacosta– to impose themselves during the third quarter of the twelfth century. When some agreement was achieved, cooperation between owners and lords made regular institutionalised growth possible, as is shown by the dozens of contracts of *establishment* and, in particular, the permits to erect pillars and arches over the public highways –the characteristic *voltes*– that show the coexistence of public and private interests.

Índex de topònims

- Adalbert (casal). 41.
Adalbert (establiments). 87, 95,
Adelaida d'Osca (establiments). 97.
Agulló (lloc). 150.
Aiguaviva (cases). 31.
Albereda (arcs). 138.
Albereda (carrer). 71.
Albereda (casal). 42-43.
Albereda (establiments). 94.
Albereda -carrer- (arcs). 140.
Albergueries (arcs). 140.
Albergueries (carrer). 71.
Albergueries (plaça). 71,
Algivira (horta). 72.
Algivira Nova (horta). 161.
Aljama jueva. 36.
Almoina jueva. 35-36.
Almoina de la Seu. 35.
Amer (arcs). 137.
Amer (casal). 46.
Ardiaca de l'Empordà. 32-33.
Ardiaca de Girona (casal). 32.
Areny. 20.
Areny (alou reial). 117.
Areny (alou de la Seu); 117-118.
Areny de Sant Feliu (arcs). 140 i 141.
Arenys (arcs). 137.
Arenys (casal). 39.
Arenys (establiments). 91, 99,
Argelaguers (establiments). 91.
Asday, Mosse (establiments). 100-101.
Aspirà. 152-153.
Astorga (establiments). 89.
Astruga (establiments). 90.
Babau (establiments). 85.
Balaguer (lloc). 57.
Banyoles (plaça). 72.
Banyoles (casal). 43.
Banyoles (establiments). 94, 95-96.
Banyoles, Maria (establiments). 97.
Bany. 28.
Barca, la (carrer). 58.
Barral (establiments). 91-92.
Barrufa (Montjuïc).
Bascona (Vall). 154.
Bec Eixut. 156.
Bellmirall (lloc). 62.
Bellveser (casal). 25.
Bod (arcs). 137.
Bod (establiments). 84-85.
Boixeda (lloc). 55.
Bordils (casal). 42.
Bordils, Jaume (casal). 41-42.
Breda (casal). 33.
Bru, Ramon (establiments). 88-89.
Burg inferior de Sant Pere. 56.
Burg de Sant Feliu. 18.
Burg de Sant Pere (alou). 17-18, 111.
Burg de Santa Eulàlia. 17, 111,
Burg superior de Sant Pere. 56.
Cadireta inferior. 161.
Cadireta superior. 161.
Cagafaves (carrer). 73.
Cagafaves (rec). 45.
Cal ample. 61.
Calderers (carrer). 58-59.
Call (carrer del). 61.
Call jueu. 18, 114.
Callerons (horta). 161-162.
Calvet (arcs). 136, 138,
Calvet (casal). 31.
Camí barcelonès. 158.
Camí de Campdorà. 152.
Camí del Cuguçacs. 77.
Camí de Gironella del Pla. 159.
Camí del Monar. 73.
Camí de Monells. 153.
Camí de Palau. 158.
Camí de Pedret. 55.
Camí del Portal Rufí. 65.
Camí de Salt. 161.
Camí de Vic. 160.
Campdorà. 152.
Canader, Arnau (establiments). 102.
Canader, Ramon (establiments). 102.
Canaders (carrer). 76-77.
Canònica (carrer). 60.
Canònica de la Seu. 32.
Cap de l'Areny. 20-21.
Cap de l'Areny (alou). 118.
Cap de l'Areny (arcs). 142.
Captius (La Mercè).
Caravida, Astruc (establiments). 97.
Carnisseria. 69-70
Carrer a Gironella. 61-62.
Castell de Cabrera. 37, 114-115.
Castell de Gironella. 34-35, 114.
Castell de Requesens (veure Cabrera).
Castell de Sobreportes. 29-30, 114.
Cavallers (plaça). 63.
Cementiri jueu. 149.
Cementiri de Sant Feliu. 58.
Cementiri de Sant Pere. 56.
Cementiri de la Seu. 61.
Clopera. 77.
Coll de Comallonga. 155-156.
Coll de Deugràcies. 155.
Cornellà, Ramon (establiments). 90.
Corral (lloc). 77.
Costa de Sant Martí. 19, 63.
Costa de Santa Eulàlia. 55-56.
Costoja (establiments). 87.
Cuguçacs 24.
Cuguçacs (alou). 122.
Cuguçacs (rec). 47-48.
Cúria Reial. 37.
Daroca (horta). 163.
Daniel (establiments). 92.

Déu, Pere de (establiments). 98-99, 99.
 Domeny. 148.
 Draperia (carrer). 65.
 Duran (establiments). 93.
 Ermengol (establiments). 94, 95, 96.
 Escala (casal). 31-32.
 Escala, Berenguer (arcs). 142.
 Escala, Martí (establiments). 86.
 Escales de Sant Feliu. 57.
 Escales de Sant Martí. 63-64.
 Escales de la Seu. 60.
 Esteve, Bernat (establiments). 88-90, 100.
 Estruc (casal). 38-39.
 Estruc, Pere (establiments). 98.
 Fàbrega (arcs). 140.
 Fàbrega (establiments). 90, 92, 94, 95, 96-97. 100.
 Fàbregues (alou). 116.
 Fàbregues (carrer). 59.
 Farraginal de Sant Martí. 64.
 Ferreria Nova (carrer). 70.
 Ferreria Vella (carrer). 70.
 Figuerola (horta). 72-73.
 Figuerola (rec). 44.
 Font de Fontanilles. 57.
 Font de Pedret. 150.
 Font Vermella. 154.
 Fontajau. 148.
 Fontanilles. 21-24.
 Fontanilles (alou). 121.
 Fontanilles (carrer). 75.
 Forn (carrer). 60.
 Forn de la plaça dels Cavallers. 38.
 Forn del Mercadal. 44.
 Forn de la Ruca. 32.
 Forn de Sant Feliu. 28.
 Forn de Sobreportes. 30.
 Framenors (plaça). 74-75.
 Framenors (Sant Francesc).
 Gallart, Joan (establiments). 89.
 Galligants. 153.
 Gaucelm, canonge (establiments). 87-88, 89.
 Gironella del Pla. 159.
 Gornall (casal). 40.
 Gornall (coromina). 158.
 Gornall (establiments). 88, 100.
 Güell. 161.
 Guillem Arnau (establiments). 85-86.
 Halevi (casal). 36.
 Home dit Trompeter (arcs), 136.
 Home dit Trompeter (establiments). 86.
 Hospital Nou. 49.
 Hospital Nou (alou). 122-123.
 Hospital de Pedret. 150-151.
 Hospital Vell (Sant Pere). 26.
 Hostoles, Beatriu (establiments). 90.
 Jordana, Ermessenda (establiments). 101.
 Lladó (casal). 33.
 Llorà, Dalmau (establiments). 100.
 Madrencs (establiments). 102.
 Martí (establiments). 90, 92, 98, 99.
 Mas Arquimbau. 160.
 Mas Bisbal. 160.
 Mas Eres. 159-160.
 Mas Iugador. 160.
 Mas Mascardell. 159.
 Mas Olleda. 152.
 Mas del Pla. 48.
 Mas Preses. 154.
 Mas del Puig. 43-44.
 Mas Vilobí. 160.
 Manola (rec). 150.
 Mercadal. 21.
 Mercadal (alou reial). 120.
 Mercadal (alou de Sant Feliu). 120.
 Mercadal (alou de Sant Martí). 120.
 Mercadal (alou de la Seu). 119-120,
 Mercadal (horta). 73.
 Mercadal (plaça). 73.
 Mercadell (plaça). 59-60.
 Mercat (arcs). 136, 138.
 Mercat de l'Areny. 68.
 Mercè, la (arcs). 141 i 143.
 Mercè, la (casal). 46.
 Merceria (arcs). 139.
 Merceria (carrer). 68-69.
 Mesures del Mercat. 68.
 Moix, Pere (establiments). 94.
 Molins del burg de Sant Pere. 27.
 Molins de Domeny. 148.
 Molins de Fontajau. 148.
 Molins de la Manola. 150.
 Molins del Monar. 45-46.
 Molins de Sant Pere. 27.
 Monar (rec). 44-45.
 Monte Eusebio (Montilivi). 158.
 Montilivi. 158.
 Montjuïc. 152.
 Montoliu (lloc). 62-63.
 Mora (lloc). 62,
 Mur. 43.
 Mur de l'Areny. 29.
 Mur de la ciutat. 29.
 Mur del call. 35.
 Murs Vells. 18. 113.
 Olivella (establiments). 101.
 Oller, Pere (establiments). 102.
 Onyar. 157.
 Paborde de Sant Martí (establiments). 101.
 Palastrina. 60-61.
 Palau del bisbe. 32.
 Palla (plaça de la). 67-68.
 Passadora. 47.
 Pau, Pere de (establiments). 92-93.
 Pedrer, Pere (establiments). 100.
 Pedrera (horta). 163.
 Pedret. 55. 149-150.
 Pedret (alou). 110.
 Pedró de la Seu. 31.
 Peixateria. 69.
 Peixateria (arcs). 141-142.
 Pla de Casals. 149.
 Planes, les. 151-152.

Edita:
Ajuntament de Girona

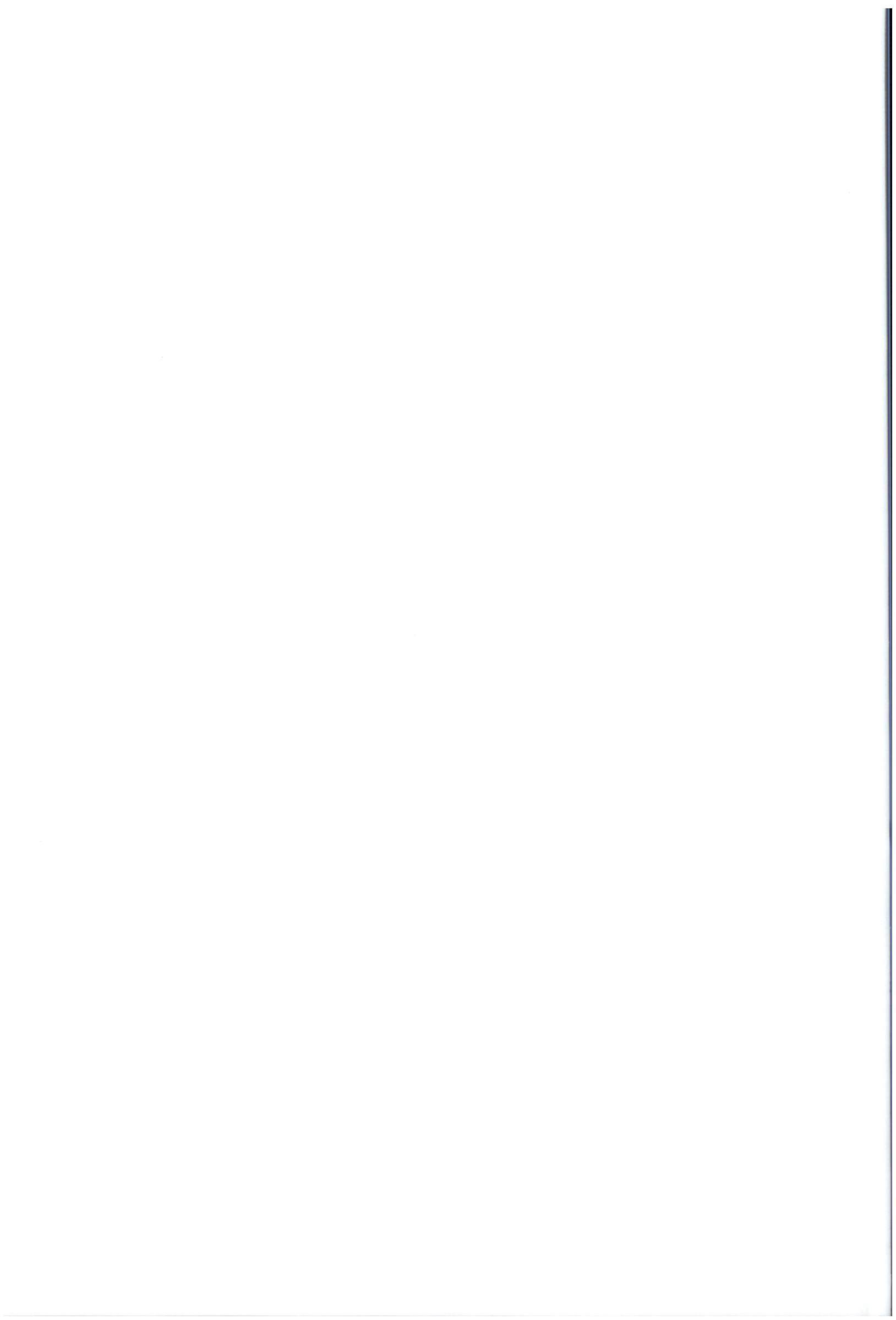
Autors:
Josep Canal, Eduard Canal, Josep Maria Nolla, Jordi Sagrera

Disseny col·lecció:
Joan Casanovas

Impressió:
Gràfiques Alzamora, s.a.

Dipòsit Legal: Gi-260-2010

ISBN: 978-84-8496-148-2

HISTORIA URBANA DE GIRONA

Reconstrucció cartogràfica

